

2023/6

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

LI. ÉVFOLYAM

Ipolyi Arnold, 200

Petőfi, 200

Magyarhoni Földtani Társulat, 175

HONISMERET

LI. évfolyam, 6. szám
2023. december

Kiadja a HONISMERETI SZÖVETSÉG
1088 Bp., Múzeum krt. 14–16.

FELELŐS KIADÓ:
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
elnök

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BAKSA BRIGITTA, BARTHA ÉVA
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
HALÁSZ PÉTER, HÁLA JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL LŐRINCZ RÓBERT
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
VERES GÁBOR

SZERKESZTI:
HÁLA JÓZSEF

SZERKESZTŐSÉG:
Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: +36 1 327 7761
Internetes elérési cím: www.honismeret.hu
INDEX 25387
E-mail: honismeret25@gmail.com

Megjelenik
a **Magyar Nemzeti Múzeum**,
a **Nemzeti Kulturális Alap**
és a **Magyar Kultúráért Alapítvány**
támogatásával.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.
Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely
postáján, a hírlapot kézbesítőknél,
www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>),
e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon +36 1 767 8262 számon, levélben
a MP Zrt. 1900 Budapest címen.
Külföldre és külföldön előfizethető
a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, +36 1 767 8262,
hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díj egy évre 4500 Ft

Arculat: Farkas Anna
Technikai szerkesztő: Geiger Annamária
Nyomdai munkák:
Opticult Bt., Prime Rate Kft.
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Debreczeni-Droppán Béla történész, főmuzeológus,
Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
Dukrét Géza ny. tanár, Nagyvárad
Hála József, Dr. etnográfus, Budapest
Halász Péter ny. főtanácsos, Gyimesközéplek
Horváth Gergely, CSc. geográfus, főiskolai tanár,
ny. oktató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
Horváth Géza, Dr. helytörténész, ny. könyvtáros, Tatabánya
Karaffa Gyula költő, főszerkesztő,
Börzsönyi Helikon, Nagyoroszi
Katona Lajos Tamás főmuzeológus, gyűjteményvezető,
Bakonyi Természettudományi Múzeum, Zirc
Kecskeméti Tibor, CSc. geológus,
Magyar Természettudományi Múzeum,
Öslénytani és Földtani Tár, Budapest
Kis Domokos Dániel, PhD. tudományos kutató,
Országos Széchényi Könyvtár,
Színháztörténeti és Zeneműtár, Budapest
Koczó József, Dr. helytörténész, ny. tanár, igazgató,
Vámosmikola
Kordos László, Prof. Dr. geológus, ny. egyetemi tanár,
Budapest
Lábadiné Kedves Klára ny. tanár, Gödöllő
Limbacher Gábor, PhD. néprajzkutató, múzeumigazgató,
Balassagyarmat
Lőrincz Róbert könyvtáros, szakmai igazgató,
Kölcsey Ferenc Városi Könyvtár, Dunakeszi
Máté György etnográfus,
Dornyay Béla Múzeum, Salgótarján
Mikos Éva, PhD. néprajzkutató,
HUN-REN – Magyar Kutatási Hálózat,
Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
Néprajztudományi Intézet, Budapest–Szentendre
Nyíri Péter irodalomtörténész, igazgató, Petőfi Irodalmi
Múzeum – A Magyar Nyelv Múzeuma; elnök,
Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely
Pogány Gábor Benő Munkácsy Mihály-díjas szobrászművész,
Szolnok
Prohászka Péter, PhD. régész, Nyitra
Puntigán József, Dr. informatikus, helytörténész, Losonc
Selmeczi Kovács Attila, DSc. etnográfus, Göd
Simonik Péter, PhD. egyetemi docens,
Széchenyi István Egyetem, Győr
Somfai Kara Dávid, Dr. tudományos főmunkatárs,
HUN-REN – Magyar Kutatási Hálózat,
Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
Néprajztudományi Intézet, Budapest
Székely Kinga geográfus, barlangkutató, Budapest
Szulovszky János, PhD. tudományos főmunkatárs,
HUN-REN – Magyar Kutatási Hálózat,
Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
Történettudományi Intézet, Budapest
Végső István történész, Kiskunhalas
Viczián István, DSc. geológus, Budapest

A borítón:
*Ipolyi Arnold besztecerbányai püspök, a Magyar Nemzeti
Múzeum Képtára részére készült reprezentatív olajfestmény*
(Kovács Mihály alkotása, 1872; Magyar Nemzeti Múzeum,
Történelmi Képcsarnok)

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Kétszáz éve született Ipolyi Arnold

Ipolyi Arnoldról, születésének kétszázadik évfordulóján (<i>Prohászka Péter</i>)	3
Mi volt Ipolyi Arnold a tudomány számára? (<i>Szulovszky János</i>).....	9
Ipolyi Arnold és Csallóköz emlékei – egy honismereti sorozat születése (<i>Prohászka Péter</i>).....	15
Ipolyi Arnold két temetése (<i>Puntigán József</i>).....	23
Magyar mitológiai indíttatású szobortrilógia (<i>Pogány Gábor Benő</i>)	32

175 éve alakult meg a Magyarhoni Földtani Társulat

A Magyarhoni Földtani Társulat, hazánk legrégebben működő tudományos egyesülete (<i>Kecskeméti Tibor</i>)	34
Az „alapító atyák”, akik a Magyarhoni Földtani Társulat „alakulására nézve erőlesen intézkedtek” (<i>Hála József</i>).....	39
Kétszáz éve hunyt el Miller Jakab Ferdinánd, a Magyar Nemzeti Múzeum első igazgatója (<i>Debreczeni-Droppán Béla</i>).....	47
A Báró Eötvös Loránd Menedékház Dobogókőn. Felavatásának 125. és névadója születésének 175. évfordulója alkalmából (<i>Kis Domokos Dániel</i>)	52
Száz éve született Diószegi Vilmos etnográfus, a sámánizmus világhírű kutatója (<i>Somfai Kara Dávid</i>).....	57

KÖZ-GYŰJTEMÉNYEK

Petőfi, 200

„Egész uton hazafelé”. Petőfi vándorlásai (<i>Nyiri Péter</i>)	61
Kiállításláncolat Petőfi két felvidéki útjáról (<i>Limbacher Gábor</i>).....	66

TERMÉS

Petőfi, 200

Petőfi nyomában a Baradla-barlangban (<i>Székelly Kinga</i>)	76
Petőfi Sándor pótnásznagya. Sass Károly, a kényszerből lett tanú (<i>Végső István</i>)	86
Dr. Kiss Ernő, Petőfi összes költeményeinek első erdélyi kiadója (<i>Lőrincz Róbert</i>)	90
A veszprémi kőbányából egy veszprémi köztérre. A „kavicsfogó álteknős” története (<i>Katona Lajos Tamás–Kordos László</i>).....	94
Kossuth Lajos és Béni Izsák Ferenc találkozása (<i>Lábadiné Kedves Klára</i>).....	100

KRÓNIKA

A XIX. Országos Honismereti Kiadványszerkesztői Konferencia

(Tatabánya, 2023. május 19–21.) (<i>Simonik Péter</i>).....	109
Csillék az égen. Képes múltidézés a tatabányai könyvtárban (<i>Horváth Géza</i>).....	110
Uniók oltalom alá került a palócok pálinkája, a „borzag” (<i>Máté György</i>).....	112

In memoriam

Koncsol László emlékezete (<i>Puntigán József</i>).....	113
Elhunyt Knézy Judit (<i>Selmeczi Kovács Attila</i>).....	117
Búcsú Dánielisz Endrétől (<i>Dukrét Géza</i>)	119

KÖNYVESPOLC

Petőfi Pecen (<i>Karaffa Gyula</i>).....	120
Ipolyság honismereti olvasókönyve (<i>Koczó József</i>)	121
Népmesék és népmondák Galgamácsáról (<i>Mikos Éva</i>).....	123
Kafka Péter építész és barlangkutató regényes élete (<i>Horváth Gergely</i>)	126
A freibergi Bányászati Akadémia hatása Oroszországban és Magyarországon (<i>Viczián István</i>)	128
HONISMERETI ÉVFORDULÓNAPTÁR 2024 (Összeállította: <i>Halász Péter</i>).....	131
A 2023. ÉV TARTALOMJEGYZÉKE (Összeállította: <i>Selmeczi Kovács Attila</i>).....	135
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	140
PÁLYÁZATI FELHÍVÁS	143

Tisztelt Szerzőink!

Kérjük, hogy a folyóiratunkba szánt írásait lehetőleg elektronikus úton egyszerű Word formátumban szíveskedjenek megküldeni a honismeret25@gmail.com címre. Továbbá kérjük, hogy a terjedelem kötöttségére való tekintettel a megküldött írás ne haladja meg a 4–5 oldalt (10–15 ezer leütést), az esetleges hivatkozások esetén lábjegyzetelést kérünk, a képmelléleteket szintén elektronikusan, lehetőleg 300 dpi felbontásban kérjük megküldeni. Aszerzői korrektúrát szintén elektronikus úton küldjük meg.

Lapzárta minden páratlan hónap 5-én, megjelenés minden páros hónap 10-én. A közlésre szánt cikkeket a szerző nevének, titulusanak és címének feltüntetésével tudjuk fogadni. Kérjük, hogy a lábjegyzeteket vagy irodalomjegyzéket tartalmazó írások esetében a hivatkozások, bibliográfiai adatok legyenek hiánytalanok, pontosak és azok a Honismeretben használt formában készüljenek! Ellenkező esetben a cikket nem áll módunkban elfogadni!

a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

A Honismeret szerkesztősége (1053 Budapest, Magyar u. 40.),

A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvesboltja (1088 Budapest, Múzeum krt. 14–16.)

Litea – Budai Krónika Könyvesbolt (1014 Budapest, Hess András tér 3.)

A Néprajzi Múzeum könyvesboltja (1146 Budapest, Dózsa György út – Ötvenhatosok tere)

ÉVFORDULÓK

Kétszáz éve született Ipolyi Arnold

Ipolyi Arnoldról, születésének kétszázadik évfordulóján¹

„Legőszintébb meggyőződéssel úgy üdvözlöm Kdet mint magyar historyai tudományunk egyik ága teremtetőjét! Megbecsülhetetlen az mit Kd tett, s dicsőségétől az ez uton mások által netán még elállítandó bármily sikerek sem foszthatják meg. Kd maga az, ki azok közül kik e téren pályáztak, a felladást megértették, azt egész mélységében s kiterjedésében felfogták, s nem tapogatózva, hanem, másoktól is ösmert de nem értett, csupa positiv anyagból az egész épületet reconstruálta. Az anyagok, a rég elenyészett mythológiánk romjai, csak kicsiny részben vannak mind eddig összegyűjtve: a Kd munkája ösztön lesz sokakra nézve azoknak és azontuli szorgalmasb és értelmesb összegyűjtésére: a Kd munkája sok részben gyarapodhatik, megigazíthatatik, kétségkívül, de nem hiszem, hogy a vég eredménytől eltérő eredmény nyerethetik. [...]”² E sorokkal fordult a kiváló irodalomtörténész és egyetemi tanár, Toldy Ferenc (1805-1875) 1851 augusztusának elején az akkor alig 28 éves zohori plébánoshoz, Ipolyi Arnoldhoz.³ Ipolyi azonban nem csupán a Toldy által említett történelemtudományunk egyik ágának megalapítója, hanem emellett közvetve és közvetlenül még számos másé is! Elég csupán a régészettudományra utalnunk, mivel az ő hatására kezdett el foglalkozni az elmúlt korok régészeti emlékeivel „a magyar régészet atyjá”-nak tartott Rómer Flóris. Ezt a felfogást kiválóan tükrözik Rómer, 1874. május 19-én kelt, Ipolyihoz intézett levelének alábbi sorai: „Ebenhöch kanonok Nálam van és tanulmányozza muzeumunkat, avval csúfol, hogy én tettem az archaeológiával, melyet a győri semináriumban tanít, kanonokká!! Ugy-é, De engem ki tett arheologgá! Így tehát Ebenhöch már unokád!”⁴ Ipolyi részletes és alapos életrajzával mindedig adós a magyar kutatás, mégha több emlékezés, illetve könyv is tett kísérletet annak felvázolására. Halála után megjelent megemlékezések (Deák Farkas,⁵ Pór Antal,⁶ Fraknoi Vilmos⁷) eltérő részletességgel mutatják be életét és működését. Leginkább e munkákon alapulnak a későbbi tanulmányok, illetve Hoppál Mihály könyve.⁸ Életrajzának megírása kétségtelenül nem egyszerű feladat, csupán működésének sokszínűsége és kapcsolatainak szerteágazottsága miatt sem. A tanítvány és barát, Fraknoi Vilmos vette

1 A tanulmány elkészítését és a hozzá kapcsolódó kutatásokat az MMA–MMKI ösztöndíj-támogatása tette lehetővé. Itt szeretném megköszönni dr. Koltai Andrásnak (Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltár) a segítségét, amely nélkül e tanulmányt jelen formájában nem írhattam volna meg.

2 Primási Levéltár (Esztergom), Ipolyi-hagyaték. Toldy Ferenc Ipolyi Arnoldnak. Pest, 1851. augusztus 5.

3 Toldy Ferenc életéről és működéséről lásd: *Gregus Ágost*: Toldy Ferenc emlékezete. Budapest, 1870; *Wéber Antal*: Toldy Ferenc. Budapest, 1986.

4 Primási Levéltár (Esztergom), Ipolyi-hagyaték R279. Rómer Flóris Ipolyi Arnoldnak. Pest, 1874. május 19.

5 *Deák Farkas*: Ipolyi Arnold emlékezete. Budapest, 1888.

6 *Pór Antal*: Ipolyi Arnold Váradi püspök élete és munkái vázlata. Pozsony–Budapest, é. n.

7 *Fraknoi Vilmos*: Emlékezés Ipolyi Arnoldra, és tisztelet tag fölött az Akadémia ünnepélyes közülésén. MTA Évkönyve, Budapest, 1888.

8 *Hoppál Mihály*: Ipolyi Arnold. Budapest, 1980.

tervbe e munka elkészítését, amint arról Pór Antal Csaplár Bendeknek egyik levelében beszámolt: „*Ipolyi, dicsőült barátunk életrajzát levelei (6–7000 db) fölhasználásával Fraknói szándékozik megírni, én irodalmi drága hagyatékát készítem sajtó alá.*”⁹ Ám ezen életrajz végül nem készült el, azonban Pór a maga könyvében sok esetben használta fel az említett leveleket és így munkája a legalaposabbnak számít. E kis megemlékezés alapját könyvének adatai, valamint Ipolyi művei adják,¹⁰ melyek kiegészülnek a levéltári és sajtóadatokkal. Ugyanakkor itt elsősorban Ipolyi Arnold honismereti és az ahhoz kapcsolódó működéséről szándékozzunk megemlékezni, politikai, egyházi, művészetpártfogói stb. tevékenységétől és szerteágazó kapcsolataitól azonban eltekintünk.

Ipolyi Arnold születésének helye és pontos ideje hosszú ideig vita tárgya volt, amíg a rendelkezésre álló adatok alapján nem tisztázták, hogy a Hont megyei Disznóson 1823. október 20-án született meg Stummer Ferenc Hont vármegyei szolgabíró és Szmrecsányi Arzénia gyermekeként.¹¹ A család nemességgel bírt és a kis Ipolyi gyermekéveit leány- és fiútestvéreivel Ipolykeszin töltötte. Későbbi tanulmányaira és működésének helyeire kiváló betekintést kínál Ipolyinak az 1858-ban a bécsi minisztérium számára elkészített német nyelvű önéletrajza.¹² E szerint gimnáziumi tanulmányait kiváló eredménnyel Selmezbányán fejezte be, majd a nagyszombati líceumban teológiai tanulmányokat folytatott, ahonnan kiváló eredményeinek köszönhetően a bécsi Pázmány-kollégiumba küldték. Egyetemi tanulmányait a bécsi egyetemen végezte, ahol teológiát hallgatott 1844-ig. Ezt követően pappá szenteléséig a Mednyánszky családnál a gyermekek nevelője volt. Felszentelése után egy éven keresztül a Komárom vármegyei Szentpéteren segédlelkész, ahonnan a pozsonyi Szent Szalvator-templomba kerül hitszónoknak. A szabadságharc eseményeiben nem vett részt, ez idő alatt Pálffy Lipót gróf fiainak nevelője Bécsben, ahol ismét folytatta tanulmányait a város egyetemén. Két évvel később a gróf közbenjárására Zohorra helyezik plébánosnak, ahol közel egy évtizedet tölt és egyházi feladatainak ellátása mellett folyamatosan dolgozik különféle témájú munkáin, megalapozva a hírnevét, amelynek köszönhetően végigjárja az egyházi és a tudományos ranglétrát.

Ipolyi Arnold
az 1880-as évek elején
Ellinger Ede fotográfiáján
 (Magyar Nemzeti Múzeum,
 Történeti Fényképtár)

Első honismereti sikere az 1854-ben megjelent, több mint hatszáz oldalas *Magyar mythologia* című könyve volt.¹³ E munkához az anyaggyűjtést még az 1840-es években megkezdte, amelyben számos ismerőse és barátja voltak segítségére.¹⁴ Előzménytanulmányai a tündérekről¹⁵ és a papok szerepéről a po-

9 Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest), Csaplár-hagyaték. Pór Antal Csaplár Bendeknek. Pozsony, 1887. február 10.

10 Ipolyi Arnold bibliográfiáját lásd: *Bunyitay Vince*: Ipolyi Arnold irodalmi munkássága 1845–1886. In: Ipolyi Arnold kisebb munkái. 5. kötet. Budapest, 1886. 537–572.

11 *Hála József*: Tudósok, kutatók, gyűjtők. Néhány fejezet a magyar néprajztudomány és muzeológia történetéből. Budapest, 2014. 67–69.

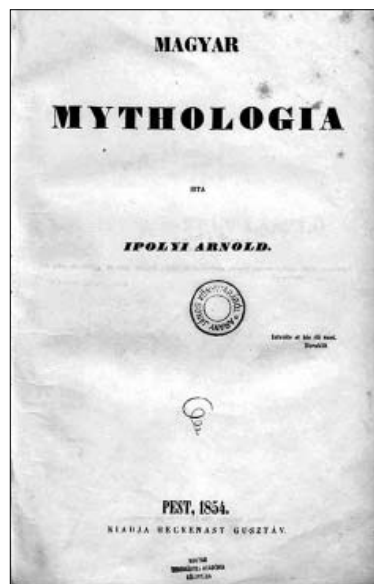
12 Primási levéltár (Esztergom), Ipolyi hagyaték. I. doboz, I. pallium.

13 *Ipolyi Arnold*: Magyar mythologia. Pest, 1854.

14 *Hála* 2014. i. m.: 83–87.

15 *Ipolyi Arnold*: Tündérek a magyar ősvallásban. Új Magyar Múzeum I. 1851. 589–613, 642–662.

gány magyaroknál¹⁶ az *Új Magyar Múzeumban* jelentek meg, melyekkel és a mitológia kéziratával elnyerte Toldy Ferenc elismerését is. Kutatásaira a határokon túl is felhívja a figyelmet a német *Beiträge für deutsche Mythologie und Sittenkunde*-ban megjelent tanulmánya.¹⁷ A mitológiát Csengery Antal bírálta meg, amely a *Pesti Napló*-ban került közlésre, és amelyet Ipolyi zokon vett.¹⁸ A magyar közvéleménnyel Danielik József újságíró igyekezett megismertetni a fiatal zohori plébánost a *Magyar Néplapban*.¹⁹ Mind a cikk, mind pedig az ahhoz mellékelte arckép azonban – mint arról Ipolyi barátjának, Csaplár Benedeknek egyik levelében beszámolt – éppen ellenkező hatást váltott ki a mitológia szerzőjében, mint amire Danielik számíthatott: „Éppen most kapom azt ugyan, de ne várd Kedves Barátom hogy megküldjem; sőt megbocsásd vagy megengedd inkább szenvedélyes barátodnak, ha az arckép vagy micsoda feletti dühét azzal csillapítja hogy hozzád ír. Soha Te valami disznóbb pofát nem láttál; nem még Csallóközi vándorlásunk menetében sem, ha bár Kellner frater valamennyi toplakit lerajzolta volna is, még ezekből is több kedélyesség sugárzott volna ki, mint ezen mordbrensur alakból...”²⁰ Ipolyi már az 1850-es évek elején elkezdett foglalkozni az egyházi műemlékekkel, ekkor azonban még elsősorban a rájuk vonatkozó irodalmi adatok segítségével vázolta történetüket. Az egyik korai ilyen munkája a Szent János-templom bemutatása volt a *Családi Lapok*-ban.²¹ 1855-ben azonban változást hozott tudományos működésében, amikor a bécsi műemlékvédelmi bizottság (K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale) a pozsonyi igazgatási terület alsó részének konzervátorává nevezte ki.²² A konzervátori feladatok közé tartozott a terület műemlékeinek kataszteri felvétele, melyet Ipolyi 1856 augusztusának végén és szeptemberének elején el is végzett. Későbbi Bécsbe küldött jelentését németül a bizottság évkönyvében adják ki,²³ míg a magyar változata az újonnan alapított *Archaeologiai Közlemények* első tanulmányaként lát napvilágot.²⁴ E munkáiban településről településre mutatja be az ott található műemlékeket, lelőhelyeket, utalva azok történetére a különféle források alapján. Ipolyi a szakmai tudományos mellett egy népszerűsítő bemutatását is elkészítette csallóközi kutatásainak,

Az Arany János tulajdonában volt „Magyar mythologia” címlapja (Magyar Tudományos Akadémia, Könyvtár és Információs Központ)

16 Ipolyi Arnold: Papok a pogány magyaroknál. *Új Magyar Múzeum* 2. 1851–1852. 275–299, 352–373.

17 Ipolyi Arnold: Beiträge zur deutschen Mythologie aus Ungarn. *Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde* 12. 1854. 257–272.

18 Hoppál 1980. i. m. 41–55.

19 Danielik József: Ipolyi–Stummer Arnold. *Magyar Néplap* 1. 1856. 22. sz. szeptember 12. 172.

20 Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest), Csaplár-hagyaték. Ipolyi Arnold Csaplár Benedeknek. Zohor, 1856. szeptember 13.

21 Ipolyi Arnold: Vázlatok a hazai egyház-archaeologiai műemlékekről. Szent-János magyar egyháza a szent-ferenczieknel Pozsonyban, s a hazánkban létező katakombák. *Családi Lapok* 1. 1852. 475–484, 529–534, 586–591.

22 Primási Levéltár (Esztergom), Ipolyi-hagyaték. I. doboz, VII. pallium.

23 Arnold Ipolyi–Stummer: Beschreibung der Baudenkmale der Insel Schütt (Csallóköz) in Ungarn. *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* 3. 1858. 101–107, 130–133, 159–162, 180–184, 239–247, 268–272.

24 Ipolyi Arnold: Csallóköz műemlékei. *Archaeologiai Közlemények* 1. 1859. 3.

amely több részletben a *Vasárnapi Ujság*ban került közlésre *Csallóközi uti-képek* címmel.²⁵ Kétségtelenül ez a sorozat hozta meg számára az országos ismertséget, melynek köszönhetően a *Vasárnapi Ujság* 1859. november 27-i számában megjelent életrajza és arcképe.²⁶

A csallóközi utazások nagy sikere hatására Ipolyi, bejárva a Fehér-hegységet, újabb cikksorozattal jelentkezett a *Vasárnapi Ujság*ban.²⁷ Ugyancsak a csallóközi kutatásaiból ered az *Adalékok Magyarország XIII. századi helyirata és földrajzához* című tanulmánya.²⁸ A *Religio* hasábjain szorgalmazza az egyházi épületek fenntartását és műemléki megóvását.²⁹ 1857. évi akadémiai székfoglalója is e kutatásaihoz csatlakozik, melynek témája a deákmonostori középkori bazilika hely- és műtörténeti bemutatása volt.³⁰ A Magyar Királyság északnyugati részén folytatott kutatásainak az Alföldre való áthelyezése vetett véget.

Bartakovics Béla egri érsek 1860 júniusától a jobb munkakörülmények biztosítására a papíron nagyobb jövedelemmel bíró Törökszentmiklós mezővárosba nevezte ki Ipolyit plébánosnak.³¹ Törökszentmiklóson közel három évet töltött el, azonban idejének jelentős részét az egyházi jövedelmek biztosítása kötötte le. Az egyházi feladatai mellett elkészítette munkáját a középkori építészet magyarországi emlékeiről.³² Tevékeny szerepet vállalt az Archaeologiai Bizottság működésében és az *Archaeologiai Közlemények* szerkesztésében, amelyben cikkei jelentek meg a középkori téglaeépítészet emlékeiről,³³ valamint a keresztelő kutakról.³⁴ Toldy megbízásából ő állította össze a régészeti repertóriumot,³⁵ amely ma is a honismeret igen fontos forrása.³⁶ 1862 májusában Kubinyi Ferenc és Henszlmann Imre társaságában a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából Isztambulba indult, hogy megkeresse Hunyadi Mátyás könyvtárának maradványait.³⁷ Az útról folyamatosan beszámolt Csaplár Benedeknek, aki e levelek alapján tájékoztatta a *Szegedi Híradó*ban a közönséget az út állomásairól.³⁸ Kutatásait siker koronázta, amelyről az országos sajtó is részletesen be-

25 Ipolyi Arnold: Csallóközi uti-képek. *Vasárnapi Ujság* 5. 1858. 6–7, 17–18, 30–31, 40–42, 53–55, 77–79, 89–90, 99–102, 114–115, 126–127.

26 Csaplár Benedek: Ipolyi Arnold. *Vasárnapi Ujság* 6. 1859. 1–2. Amint arra Ivánfi levele rávilágít, e képet és az életrajzot az olvasóközönség már nagyon várta: Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest), Csaplár-hagyaték. Ivánfi Ede Csaplár Benedeknek. Pest, 1859. július 20.: „Ipolyit Pákh várva várja; és szörnyen türelmetlen, mert az olvasóknak adott ígéretét mielőbb akarná beváltani s kezei megkötvék a közleményekre nézve.”

27 Ipolyi Arnold: Fehérhegyi utiképek. *Vasárnapi Ujság* 6. 1859. 421–423, 434–437, 448–450, 458–459, 474–475, 483–485, 495–498, 507–509 és 1860. 124–126, 136–139, 148–149, 161–162, 171–173, 183–184, 195–196, 207–208, 218–220, 232–234.

28 Ipolyi Arnold: Adalékok Magyarország XIII. századi helyirata és földrajzához. Új Magyar Múzeum 7. 1858. 477–496, 535–561.

29 Ipolyi Arnold: Az egyházi épületek fontartásának és javításának köteleméről. *Religio* 17. 1858. 349–350, 355–357, 363–365, 371–373, 382–383, 390–391, 397–399.

30 Ipolyi Arnold: A deákmonostori XIII. századi román basilika. Hely- és műtörténeti monographia rajzokkal. Pest, 1860.

31 Primási levéltár (Esztergom), Ipolyi-hagyaték. I. doboz, VIII. pallium.

32 Ipolyi Arnold: A középkori emlékszerű építészet Magyarországon. M. T. Akadémia Évkönyvei X. 8. darab. Pest, 1862.

33 Ipolyi Arnold: Magyar téglaeépítészeti műemlékek. *Archaeologiai Közlemények* 2. 1861. 127–160.

34 Ipolyi Arnold: Régi magyar keresztutak és Magyarország czimerének monumentális használata. *Archaeologiai Közlemények* 2. 1861. 179–186.

35 Primási Levéltár (Esztergom), Ipolyi-hagyaték T304. Toldy Ferenc Ipolyi Arnoldnak. Bánfalva, 1858. március 28.: „Ezen kívül nem vállalná fel Kd e füzetek számára a M. Archaeologiai krónikát? mely mind a leleményeket, mind a M. Orsz. illető arch. közleményeket regisztrálja? legalább a CentralCommissióét? A bécsi akademiáét én adnám hozzá. Ez s egyéb apróbb dolgok a *Arch.Tárcá*-ba jönnének. Hadd vegyem a Kd nézetét is a dolgokban.”

36 Ipolyi Arnold: Magyar régészeti repertorium. *Archaeologiai Közlemények* 2. 1861. 187–282.

37 Kubinyi Ferenc, Ipolyi Arnold, és Henszlmann Imréné az Akadémia megbízásából tett konstantinápoly–athenei tudományos utjukról az Akadémiának benyújtott jelentésök. *Századok* 11. 1877. 463–473.

38 Csaplár Benedek: Tudományos utazóink. *Szegedi Híradó* 4. 1862. 42. sz. május 24. (1.), *Szegedi Híradó* 4. 1862. 49. sz. június 18. (3.)

számolt. Még törökszentmiklósi működése idején készítette el a magyarországi középkori szobrászatról írt művét, melyet az Akadémia jelentetett meg.³⁹

1863. március 8-tól Ferenc József császár az egri székesegyház megürült utolsó kano-nokságára nevezte ki, amelynek köszönhetően Egerbe költözött.⁴⁰ Ipolyit egyházi felada-tainak ellátása mellett az egyházi birtokok és alapítványok pénzügyeinek rendbetételével is megbízták. A következő évben a szepesváraljai középkori falfestménnyel foglalkozó dolgozatát tette közzé.⁴¹ Ugyancsak egri éveire esett, hogy 1865. augusztus 3.-án a bécsi egyetemen teológiai doktorrá avatták.⁴² 1865-ben jelent meg műve az egri várban található Szent János-templomról,⁴³ amelynek kutatásában már korábban, mint az Archaeologiai Bizottság tagja szerepet vállalt.⁴⁴ A középkori egyházi műemlékek régészeti és művészet-történeti vizsgálatainak sorába tartozik az apátfalvi templomról készített műve, amelyet 1865-ben az *Archaeologiai Közleményekben* publikált.⁴⁵ 1867. június 22-én borsmonosto-ri címzetes apáttá nevezték ki.⁴⁶ Egri működésének fontos eseménye a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1868-ban Egerben tartott XIII. Nagygyűlése, melynek szervezési munkáit ő látta el. Ez alkalomból elkészítette és bemutatta Heves és Külső-Szolnok várme-gyék őskori és középkori emlékeinek vázlatát.⁴⁷ A nagygyűléshez kapcsolódó kiállításon gyűjteményének legjavát tárta a széles közönség elé. Korán ráismert arra, milyen „kincsek” találhatóak a vidéki plébániák levéltáraiban és könyvtáraiban, melyek jelentőségére az egri *Egyházmegyei Közlönyben* igyekezett felhívni a figyelmet.⁴⁸ Egri működésének egyik záró műve a szihalmi leletek bemutatása volt,⁴⁹ melyek a település mellett folyó vasútépítéskor kerültek elő és érte el megmentésüket Szihalom káplánja, Foltin János.⁵⁰

Ipolyi Arnold tudományos munkásságának elismerésül 1869. augusztus 20-ával kine-vezést nyert a pesti szeminárium élére, majd 1870. február 25-ével a pesti egyetem teológiai fakultásának is igazgatója lett.⁵¹ Pesti működése azonban rövid ideig tartott, mivel 1871. október 24.-től beszercebányai püspökké nevezte ki az uralkodó.⁵²

Beszercebányára kerülésével nyugodtabb évek következtek Ipolyi életében, mégha itt is szembesülnie kellett az egyházmegye pénzügyi problémáival, melyek rendbetételére ér-

39 Ipolyi Arnold: A középkori szobrászat Magyarországon. A M. T. Akadémia évkönyvei X. köt. XIII. darab. Pest, 1863.

40 Prímási Levéltár (Esztergom), Ipolyi-hagyaték. I. doboz, III. pallium.

41 Ipolyi Arnold: A középkori magyar festészet emlékeiből. A szepesváraljai XIV. századi történeti falfestmény. A M. T. Akadémia Évkönyvei XI. köt. III. darab. Pest, 1864.

42 Prímási Levéltár (Esztergom), Ipolyi-hagyaték. I. doboz, VIII. pallium.

43 Ipolyi Arnold: Az egri megye Szent-János apostol és evangelistáról nevezett régi székesegyháza az egri várban. In: Emlékkönyv Kis-Apponyi Bartakovics Béla egri érsek aranymiséjének ünnepére 1865. május 28. Eger, 1865. 93–171.

44 Az egri várbani ásatások érdekében. Egri Posta 1. 1862. 36. sz. szeptember 21.: „Biztos forrásból értesülünk arról, hogy f. hó 17-dikén Ipolyi Arnold a magyar tud. akademia archaeologiai bizottságának tagja, az illetők felhívására városunkban megérkezett, hogy a Henszlmann és Gerster által kijelölt várbeli ásatások eddigi eredményét megtekintse és meghatározza.”

45 Ipolyi Arnold: A kunok bél-három-kúti másképp apátfalvi apátsága és XIII. századi egyházának leírása. Hely- és műtörténeti monographia. Archaeologiai Közlemények 6. 1865. 1–59.

46 Prímási Levéltár (Esztergom), Ipolyi-hagyaték. I. doboz, VIII. pallium.

47 Ipolyi Arnold: Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyék őskori régészeti és középkori műemlékei vázlata. In: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Egerben 1868. évben tartott XIII. Nagygyűlésök alkalmából. Eger, 1868. 441–465.

48 Ipolyi Arnold: Mily kincseket bírunk régi plébániái könyvtárainkban? Egyházmegyei Közlöny Eger, 1869. 99–102.

49 Ipolyi Arnold: A szihalmi magyar pogánykoriaknak vélt leletek. Századok 4. 1870. 431–442, 455–459.

50 Foltin szihalmi kutatásairól lásd: Foltin János. Borsodmegyei Lapok 8. 1888. 90. sz. november 9.

51 Prímási Levéltár (Esztergom), Ipolyi-hagyaték. I. doboz, VIII. pallium.

52 Prímási Levéltár (Esztergom), Ipolyi-hagyaték. I. doboz, VIII. pallium.

lyes lépéseket tett. Besztercebányai tapasztalatairól 1872. áprilisában a következőket írta Szepesi Imrének: „Midőn Pestről távoztam meglehetősen jól s egészségesen érzem magamat. Itt is nagyon meg voltam elégedve az emberekkel s mindennel, annyira jók, kedvesek, előzékenyek, hogy minden reményemet felulmulta és szinte öröm volt velök érintkezniem.”⁵³ Rezidenciáját azonban nem Besztercebányán, hanem az annak közelében fekvő Barsszentkeresztben rendezte be, amely környezet nyugalmat biztosított számára. Ekkor készítette el Besztercebánya művészettörténeti vázlatát,⁵⁴ valamint az 1878-ban megjelent *A besztercebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása* című könyvét.⁵⁵ Egyházmegyéje műemlékeinek helyreállításáért és megóvásáért sokat tett, melyről Pór Antal is beszámolt életrajzában.⁵⁶ Ez irányú törekvéseihez kapcsolódott nyitóelőadása a Magyar Történelmi Társulatnak Kassán, 1878. augusztus 23-án tartott nagygyűlésén, melynek zárógondolata szerint: „Őrizzük, tartsuk fen emlékeinket, gyűjtsük össze töredékeinket, nehogy végleg elveszsenek, s ezáltal is üresebb legyen a múlt, szegényebb a jelen és kétesebb a jövő.”⁵⁷ Ipolyi besztercebányai püspöksége mellett számos tisztséget vállalt, illetve feladatot látott el, így például tagja volt azon bizottságnak, amelyet a honfoglalás időpontjának meghatározására hoztak létre.⁵⁸ Utolsó éveiben a magyar Szent

Korona történetét és műtörténeti leírását készítette el, amely monográfia 1886-ban jelent meg.⁵⁹ Ezekben az években a megromlott egészségi állapotával is küzdenie kellett, amely rányomta bélyegét munkásságára is.

1886 februárjában – Lipovniczky István püspök halála után fél évvel – Ipolyit terjesztették fel nagyváradi püspöknek,⁶⁰ azonban itt is hasonló pénzügyi és gazdasági problémákkal kellett szembesülnie, mint korábbi állomáshelyein.⁶¹

1886. június 15-én Nagyváradra mindenféle ünnepély nélkül érkezett meg és az állomáson csupán a régész, művészettörténész Czobor Béla (1852-1904) várta.⁶² Ipolyi rövid, alig féléves nagyváradi működése alatt számos intézkedést tett a kulturá-

Ipolyi Arnold sírtáblája a nagyváradi püspöki székesegyház attemplomában (Debreczeni-Droppán Béla felvétele)

53 Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest), Prónai Antal hagyatéka. 5. doboz. Ipolyi Arnold Szepesi Imrének. 1872. április 6.

54 Ipolyi Arnold: Besztercebánya városa műveltségtörténeti vázlata. Budapest, 1874.

55 Ipolyi Arnold: A besztercebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása. Budapest, 1878.

56 Pór é. n. i. m. 118–119.

57 Ipolyi Arnold: A magyar műtörténeti emlékek tanulmánya. Elnöki megnyitó előadás a Magyar Történelmi Társulatnak Kassán, 1878. augusztus 23-án tartott vidéki nagygyűlésén. Századok 12. 1878. 84.

58 Ipolyi Arnold–Fraknói Vilmos: Jelentés a honfoglalás időpontjának meghatározása tárgyában. Budapest, 1883.

59 Ipolyi Arnold: A magyar szent korona és koronázási jelvények története és műtörténeti leírása. Budapest, 1886.

60 Nagyvárad 17. 1886. 36. sz. február 14.

61 Nagyvárad 17. 1886. 43. sz. február 23.: „Ipolyi Arnold... mint többször írtuk, a nagyváradi püspöki megyét ennek zavart anyagi viszonyai miatt nem akarta elfogadni, mert amugy is gyöngye egészségi állapotánál fogva nem érzett magában erőt, hogy ott az egyházi és uradalmi kormányt vigye.”

62 Nagyvárad 17. 1886. 136. sz. Június 16.: „Az új nagyváradi püspök, Ipolyi Stummer Arnold úr ő Excelezenciája tegnapi délután a gyorsvonattal, a legnagyobb inkognitóban városunkba érkezett. Fogadására, miután érkezéséről senki sem tudott, egyedül dr. Czobor Béla jelent meg a vonatnál.”

lis és oktatási viszonyok fellendítésére, így például gyűjteményéből kiállítást rendeztetett.⁶³ Ám ezek nem fedhették el, hogy milyen súlyos anyagi gondokkal küzd a nagyváradai püspökség. Ezek a gondok és Ipolyi betegségei vezettek korai halálához, amely 1886. december 2-án következett be.

Ipolyi élete során igyekezett elősegíteni és támogatni a honismereti tevékenységet, valamint annak művelőit. E tevékenysége felekezeti és nemzetieségek feletti volt, amit jól jelez a szintén régiségbúvár, de szlovák nemzetiesgű és evangélikus Haan Lajos akadémia tag-sága, melyről Haan naplójában a következőképpen emlékezett meg: „Ezen év Maius 24én azon megtiszteltetés ért, hogy a m. tudom. akademia levelező tagjává megválasztattam. [...] Így tehát, amit a jó Székács kivinni óhajtott, csak halála után teljesülhetett. Ajánlom volt az én jó emberem, Ipolyi Arnold, a felvilágosodott lelkű beszercebányai püspök, aki, amint hallom, igen melegen nyilatkozott felöllem a választmányi ülésen.”⁶⁴

Prohászka Péter

Mi volt Ipolyi Arnold a tudomány számára?

A múlt év végén, amikor egy történészek közötti levelezésben arról volt szó, hogy kiknek lesz 2023-ban évfordulója, az egyik jeles historikusunk megjegyezte: „és a történész másod-vonalból Ipolyi Arnoldnak” is.

Úgy vélem, a tudós püspök ilyenén tudománytörténeti elhelyezése nem csupán méltány-talan, hanem egyúttal történetietlen megközelítés is, mivel a napjainkban érvényes disz-ciplináris felosztottság szemellenzőjével tekint a XIX. század második felében tevékenyke-dő tudósra, aki számára a múlt megismerésének a tudományterületei még nem különültek el úgy, mint manapság. Voigt Vilmos ekként nyilatkozott róla: „A magyar folklorisztika, sőt talán az egész magyar néprajz legismertebb szaktudósa Ipolyi Arnold. [...] Újra meg újra foglalkoznak munkásságának különböző témaköreivel. Ehhez hozzájárul tevékenységének páratlanul sokrétű volta. Tudományos munkásságát magáénak érezheti a magyar folklo-risztika, filológia, művelődéstörténet, ám a vallástörténet és művészettörténet, akár még az esztétika is.”⁶⁵ E felsorolásból kimaradt az irodalomtörténet, műemlékvédelem és a régészet, holott az utóbbi diszciplína hazai megteremtésében meghatározó szerepe volt, még ha ez-zel mértékadó régészek nincsenek is tisztában.² Az archaeológia hazai kibontakozásában játszott úttörő szerepére, s egyúttal Ipolyi múlt-szemléletére rávilágít a következő epizód.

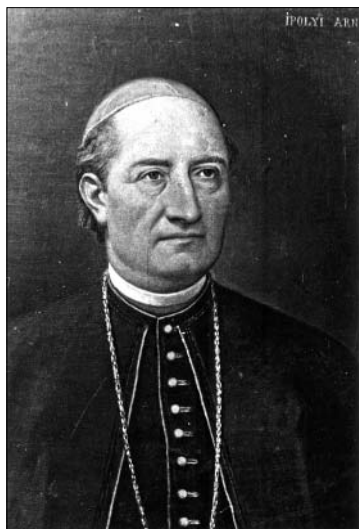
63 Kalauz Ipolyi Arnold várad püspök úr ő excellentiája régi és újabb műhímezés-gyűjteményének kiállításához. Rendezte és leírta Dr. Czobor Béla. Nagyvárad, 1886.

64 „aki tót pap létére is magyar író”. Haan Lajos levelei és visszaemlékezései. Szerkesztette: Demmel József és Katona Csaba. Békéscsaba–Budapest, 2017. 167.

1 Voigt Vilmos: Ipolyi Arnold élete. (Vallástudományi Tanulmányok 2.) Budapest, 1999. 3.

2 A magyar régészet reprezentatív áttekintésében a tudománytörténeti fejezet szerzője sem említi Ipolyi ösztönző és meghatározó szerepét. Ld.: Vékony Gábor: A régészeti terepkutatás története Magyarországon. In Visy Zsolt (főszerk.): Magyar régészet az ezredfordulón. Budapest, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma–Teleki László Alapítvány, 2003. 17–18. – Sajnálatos, hogy a kötet szerkesztőinek az asszisztálásával a szerző tovább osztja azt a fals adatot is, miszerint Ipolyi és a nála nyolc évvel idősebb Römer iskolatársak lettek volna, s onnan származik az ismeretségük: i. m. 18.

1859. augusztus 2-án néhány barátja társaságában Rómer Flóris meglátogatta a zohori plébániáján Ipolyi Arnoldot, hogy személyesen is megismerhesse az akkor már országos híré papot. A késő éjszakába nyúló beszélgetés után a házigazda másnap mutatta meg

Ipolyi Arnold,
Kubányi Lajos festménye
(Honti Múzeum, Ipolyság)

vendégeinek a régészeti kollekcióját. „Igen élénken emlékezem vissza azon percre, midőn az ősvilág keramikájának első példányait egy gyűjteményben láttam. Ez a zohori (Pozsony megye) plébánialakban volt, [...] minden polcon, minden ablakon, ahová mások virágokat, szobrocskákat, átlátszó képeket alkalmaznak, a legdurvább, kavicsal kevert agyagú, legkezdetlegesebb művezetű és cifrázatú edényfűleket, karimákat, fenekeket, oldalokat találtam lelőhelyeik szerint rendezve, beosztva. [...] Első tekintetre, midőn ezen hitvány, semmit sem érő töredékeket megpillantottam, alig tudtam magamat a nevetéstől visszatartóztatni...”

De amint a házigazda elkezdett magyarázni, Rómer Flóris fordult egyet a világ: „oktató barátom komolysága, mellyel ezen töredékeknek az őstörténetre való vonatkozását fejtegette, engem, mint régésztanoncot arra intett, hogy a tudósnak ártatlan bogarait is kell tisztelni, habár némi különcödségnek kinövésai lennének is. Ezen naptól fogva én is apostolává lettem az ő keramikának, s bár múzeumainkban eddig csak fényes színezetű ibrikeket, finom kínai edényeket, remek kivitelű majolikákat és fajanszokat láttunk, és még soha senki sem mert fazekakat, bögréket, fődöket, szűrőket, annál kevésbé ezeknek töredékeit felállítani: föltettem magamban az ezeréves iparnak eredményeit szorgalmasan gyűjteni.”³

Így lett az addigi természettudós Rómer Flórisból archaeológus – méghozzá az, akit a „magyar régészet atyja”-ként emleget az utókor.⁴ Az az utókor, amely a jelek szerint nem vesz tudomást róla, hogy a magyar régészet atyjának Ipolyi volt a szellemi atyja, akire a nála nyolc évvel idősebb Rómer is úgy tekintett, mint az archaeológia terén a mesterére.⁵ Az Ipolyihoz intézett leveleiben előszeretettel vallotta magát az ő tanítványának.⁶

Igen lényegesnek tartom, hogy – máig korszerűnek számító módon – Ipolyi a múlt megismerése szempontjából a díszítetlen, hétköznapi cserépdarabokat is figyelmére méltónak tartotta, s nem értékelte túl, hanem helyén kezelte a finomabb mívű, reprezentatív tárgyakat. Ezt a tudósi szemléletet Rómer is olyannyira magáévá tette, hogy amikor évekkel később, 1872-ben Xántus Jánossal együtt megbízták, hogy a bécsi világkiállításra gyűjtsék össze a magyarországi háziipari anyagot, s 1873 elején az addig összegyűlt kollekciót bemutatták a budapesti közönségnek, a korabeli sajtó Xántus „díszes, gazdag és változatos gyűjteményét” szembe állította a Rómer-féle kollekció „igénytelenségével”, s elmarasztalták a kevésbé „szép” és tetszetős tárgygyűjtéséért. Napjaink tudományos mércéje éppen for-

3 Rómer Flóris: Az ősrégi agygmivesség viszonya a történelemhez. Századok II. évf. 1868. 413–432.

4 „Széles körben ismert, hogy Rómer Flórist (1815–1889) a »magyar régészet atyja«-ként tartjuk számon.” Vékony i. m. 17.

5 Kumlik Emil: Rómer Ferenc Flóris élet és működése. Pozsony, 1907. 68.; Szulovszky János: A tárgyi világ felfedezése. Ipolyi Arnold tudománytörténeti szerepéről. Ethnographia 101. évf. 1999. 1. sz. 147–180.

6 Ezek zömét, 52 levelét az esztergomi Prímási Levéltár Ipolyi Gyűjteménye őrzi, jelzetük: R 243–294, 14 db. pedig az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található.

dítt: Xántus eljárásával szemben az ő eljárása a követendő, mert ő nem a népművészeti darabok „krémjét”, hanem az egészét kívánta reprezentálni.

A művészettörténészek, műemlékvédelmi szakemberek már eddig is elismerően hangoztatták Ipolyi munkásságával kapcsolatban, hogy nem szűkült le a figyelme egy-egy tárgyra vagy tárgycsoportra, hanem mindig a környezetével együtt, rendszerszerű, kontextusba ágyazott értelmezésre törekedett. Napjaink szemiotikusait is megszégyenítő módon – ennek minden előnyével és hátrányával – igyekezett a vizsgált objektum egészének, illetve részeinek potenciális jelentésére tekintettel lenni. Király Erzsébet a 2023 októberében az egri érseki palotában Ipolyi Arnold születése bicentenáriuma alkalmából megrendezett emlékülésen elhangzott előadásában mutatott rá arra, minden bizonnyal teológiai stúdiumi során a bibliai hermeneutika hatott úgy Ipolyira, hogy a múltunk megismeréséhez is holisztikus szemlélettel, egyfajta hermeneutikai igénnyel közeledett.

Ez már a nevezetes *Magyar mythológiájában* is megnyilvánult. Amikor a Kisfaludy Társaság 1846-ban közreadott pályázati felhívása nyomán Ipolyi is hozzákezdett műve megírásához, hamarosan ráeszmélt arra, hogy csupán a rendelkezésre álló írásos kútfők alapján nem lehet kellő eredményre jutni, ahhoz elengedhetetlenül szükséges a néphagyomány emlékeinek – különösen a mondáknak és a szokásoknak – az összegyűjtése. E körbe beletartozott a parasztság tárgyi világa: népművészete is.⁷ Számára a múlt minden megmaradt emléke forrásértékkel bírt.

Amikor 1866-ban megjelent a Rómer és Henszlman által írt *Műrégészeti kalauz* első két része,⁸ ez alkalmat adott Ipolyinak, hogy kifejtse gondolatait a „néma élő emlékek”, a történelem tárgyi „kútfői”-ről. A *magyar régiségtan* című írása bevezetőjében éles kritikával illette azokat, akiknél a gyűjtési elv kimerül csupán a „furcsaságban”, „különlegességben”: „Az úgynevezett curiosumok, a német által, jellemzőleg Raritäten-Kram kifejezéssel illetett ritkasági avas lomnak ily minden rendszer nélküli össze-vissza gyűjtése, s a mi rosszabb, a valódi műrégiséggel összetévesztése, ismételjük, csak azt tanúsítja, hogy a közönség a régiségtannak fogalmával még nincs tisztában, annak kulturai momentumát, művelődési mozzanatát nem érti, fel nem fogja.”⁹ Hangsúlyozta: „nincs érdekesebb, nincs tanulságosabb részlete a történelemnek, mint a hazai föld és a nemzeti élet mult kora, s fejlődésének, műveltségi és életviszonyainak ismerete. Kétségtelen, hogy ezen mult alaposabb ismerete az öntudatos és szilárdabb nemzeti fejlődésnek alapfeltétele. És kétségtelen, hogy ezen nemzeti fejlődésünk sokkal célirányosabb és biztosabb leendő, ha múltunkat egyrészt nem csupán a költészet nimbusán át csak dicsősége fénysugaraiban látjuk; vagy ellenkezőleg másrészt, a bölcsészet hideg kételyével és gögös megvetéssel annyira sötét és barbárként le nem nézzük; majd csupán egyoldalú politikai történetnek, nagyobb körre ugyan, de éppen azért többnyire csak a felületre intézett látszövén át nem szemléljük; vagy éppen a tudatlanság miatt azt pusztán üresnek és homályosnak véljük. Pedig mindenki tudja, hogy ezek voltak eddig múltunk ismeretének egyetlen kútfői. Hazánk és nemzetünk történetében azonban vannak századok, sőt őstörténetében ezredévek, melyeknek korából csak egy írott sort, de csak egy fennmaradt szót sem vagyunk képesek felmutatni; míg a föld méhében föllelhető őskori tárgyak és eszközök s a föld felett álló középkori műemlékek hazánk és nemzetünk művelődési történetét a legélénkebben és teljes körűményességgel beszélik el. Mert ezen eszközök és tárgyak, a

7 Ipolyi Arnold: *Magyar mythologia*. Pest, 1854.

8 Rómer Flóris: *Műrégészeti Kalauz*, különös tekintettel Magyarországra. I. rész. Őskori műrégészet. 154 fametszettel. Pest, 1866; Henszlman Imre: *Műrégészeti Kalauz*, különös tekintettel Magyarországra. II. rész. Középkori építészet. 250 fametszettel. Pest, 1866.

9 Ipolyi Arnold: *A magyar régiségtan*. In Kisebb munkái. I. Budapest, 1873. 558.

köznapi életnek szerei, a szerszámok és edények, a fegyverek és ékszerek [...] a legjellemzőbb adatok hazánk s nemzetünk ős és középkora műveltségi és életviszonyaira nézve, melyekkel a történetnek teljesen hallgatók kútfoi, vagy csak szűk és mellékes feljegyzései távolról sem versenyezhetnek. Csak ezen maradványokból, összevetve azokat a nyelvvizsgálati és öntudatlanul tengve fennmaradt néphagyományok- és szokásokkal, hitregei és hős mondai halavány nyomokkal, lehet eredeti ős nemzetiségünk vonásait és képét kifejtenünk.”¹⁰

A régiségtant – az összehasonlító „természettan” és a komparatív nyelvészet példájára – alapvetően összehasonlító tudománynak tartotta. E korszakban a historizmus jegyében még élt a „múlt és jelen művészetének kézfogásába” vetett hit, s a „régiségtan” és a művelődéstörténet még nem vált szét.¹¹ Ahogy a kortársai, úgy Ipolyi is a mainál tágabb értelemben használta a „régészet” illetve „régiségtan” kifejezést.¹² 1878-ban kifejtett meghatározása szerint: „A nemzeti régiségtant így felfogva, alatta ama mű-tudományt értjük jelenleg, mely magába foglalja a köz- és magánélet régiségeit, a vallási és polgári, az állami és egyházi, a jogi mű- s ipar-régiségek ismeretét. Szóval, mindazt e téren, a mi a nemzet múltjának életét, annak erkölceit és szokásait, műveit és eszközeit velünk megismertetni képes.”¹³

Ipolyi koncepciója szerint a régiségtan az a tudomány, amely mintegy magába öleli a történeti diszciplínákat (oklevéltan, művészettörténet, hadtörténet, pecséttan, ikonográfia, ipartörténet, irodalomtörténet stb.), s magától értetődően az etnológiát is felhasználja értelmezési eszközként.¹⁴

Ipolyi nemcsak tudományos publikációit, hanem szakmai befolyását, a különböző tudományos testületekben betöltött pozícióját is felhasználta, hogy ráirányítsa a figyelmet a történelem tárgyi emlékeinek forrásértékére. A kor magyar történészeinek jelentős része megelégedett a levéltári kutatással. Ami voltaképpen érthető is, hiszen ez az az időszak, amikor nagy erővel és tudatos munkamegosztással hozzáfogtak az archivális anyag rendszeres felkutatásához, kiadásához és a történeti segédtudományok korszerű kimunkálásához. Ipolyi nem ezek helyett vagy ezek ellenében, hanem ezekkel együtt a források komplex értelmezését hangsúlyozta.¹⁵

E komplex látásmóddal és az ezt tükröző sokrétű életművel kirítt a XIX. század második felében mindinkább professzionizálódó, s ezzel együtt specializálódó történettudomány általános képéből. Olyannyira, hogy Fraknói Vilmos Ipolyiról mondott emlékbeszédét bírálva Gyulai Pál akként vélekedett, hogy a tudós főpap soha nem vált „szorosabb értelemben vett történetíróvá”.¹⁶

E sommás vélemény azonban nem gyakorolt különösebb hatást a lexikonok Ipolyiról készült szócikkeinek szerzőire. Legalábbis az első időkben. Az 1862-ben közreadott *Ismeret-tár, a magyar nép számára* 6. kötetének a készítőit természetesen még nem befolyásolhatta Gyulai véleménye, amikor azt közölték róla, hogy „Ő most a magyar történelem s régészet

10 Ipolyi i. m. 561–563.

11 Valter Ilona: A Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottsága és annak működése. (1858–1872). In *Bardoly István–Haris Andrea* (szerk.): A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok. (Művészettörténet – műemlékvédelem, XI.) Budapest, 1996. 72.; *Sinkó Katalin*: Ipolyi Arnold (1823–1886). „A nemzet történeti eszméje által alapította meg létét” – megjegyzések Ipolyi Arnold történelemszemléletéhez. *Enigma* 13. évf. 2006. 47. sz. 51–72.

12 Jól példázza ezt, hogy az 1859–1894 között megjelent *Archaeologiai Közlemények* a szűkebben vett régészeti munkák mellett éremtani, pecsétani, felirattani és címertani tanulmányok közreadója is volt.

13 Ipolyi Arnold: Kisebb munkái. IV. Műtörténeti tanulmányok. Budapest, 1887. 8.

14 Szulovszky i. m. 153.

15 Szulovszky i. m. 155.

16 Gy. P.: Ipolyi Arnold emlékezete Fraknói Vilmostól. Budapesti Szemle 1888. 56. k. 142. sz. 155–160, itt: 157.

legelső tudósa.”¹⁷ Az 1881-ben napvilágot látott *Magyar lexikon – Az egyetemes ismeretek encyklopaediája* „nevezetes régész”-nek nevezte.¹⁸ Az Ipolyi halála után kiadott lexikonok csaknem teljesen egyöntetűen *történetírónak* minősítették – egészen 1947-ig. (Az árnyalatnyi eltérést az 1931-ben megjelent *Katolikus lexikon történetész*,¹⁹ illetve az 1935-ös *Művészeti lexikon műtörténetíró* kifejezése jelenti.²⁰) A historikus mivolt mellett A Franklin kézi lexikona 1912-ben kiemelte még azt is, miszerint „jelentékeny működést fejtett ki a magyar művelődés- és művészettörténeti kutatás terén”.²¹ Az *Új idők lexikona* (1912) azt hangsúlyozza még, hogy „hervadhatatlan érdemeket szerzett a magyar művészettörténeti tudomány megalapozása, a műemlékügy, műgyűjtés s a művészeti mozgalmak irányítása körül”.²² A Révai kétkötetes lexikona annyit jegyez meg, hogy „a középkori magy.[ar] műv.[észet] kutatója”.²³

Figyelemre méltó, hogy a fordulat éve után, a létezett szocializmusban publikált lexikonok Gyulai Pál szellemében már egyáltalán nem számítják a történészek közé: 1962-ben az *Új magyar lexikon művészettörténeti író*nak tekinti,²⁴ a *Magyar életrajzi lexikon* (1967) *folklorista, művészettörténetész* címkével jelöli,²⁵ az 1968-ban kiadott *Kislexikon* ekként írja körül: „a magyar néphit anyagának első gyűjtője és feldolgozója”;²⁶ a *Magyar néprajzi lexikon* (1979) a *néprajzkutató, művészettörténetész* kategóriákat alkalmazza rá.²⁷ Még a *Magyar katolikus lexikon* 2000-ben közreadott ötödik kötete is ebbe a sorba illik a *néprajzos, művészettörténetész* minősítésével.²⁸ Csak a 2002-ben megjelent *Magyar múzeumi arcképcsarnok* adta vissza történészi mivoltát (még hozzá a tudós jelzővel nyomatékosítva), s nyújtott minden eddiginél részletesebb, ám korántsem teljes (az archaeológusi és művészettörténeteszi mivolta kimaradt) felsorolást, a tudomány berkein is túl tekintve: *történettudós, etnográfus, régész, tudományszervező, műgyűjtő, adományozó*.²⁹ A 2003-ban kiadott, a Magyar Tudományos Akadémia tagjait számba vevő lexikon viszont megelégedett csak a *történetész, művészettörténetész* megjelöléssel (lásd a táblázatot).³⁰

Szemmel láthatóan a lexikonszerkesztőknek, szerzőknek egyáltalán nem könnyű feladat a tudományos mezőben kijelölni Ipolyi pontos helyét. Mentségükre legyen mondvá, a hazai történettudomány újabb historiográfiai áttekintései sem tudják igazán jól elhelyezni a tudós főpap munkásságát, életművének jó néhány fontos vetülete a szerzők vakfoltjában maradt.³¹ Bár szemléletmódjuk egymástól merőben különbözik, Gunst Péter, Romsics

17 Ismerettár, a magyar nép számára. 6. k. Pest, 1862. 187. hasáb.

18 Magyar lexikon. Az egyetemes ismeretek encyklopaediája. 9. k. Budapest, 1881. 430.

19 Katolikus lexikon. 2. k. Budapest, 1931.

20 Művészeti lexikon. Budapest, 1935. 497.

21 A Franklin kézi lexikona. 2. k. Budapest, 1912. 297. hasáb.

22 Új idők lexikona. 13–14. k. Budapest, 1939.

23 Révai kétkötetes lexikona. 1. k. Budapest, 1947. 606.

24 Új magyar lexikon. 3. k. Budapest, 1962. 429.

25 Magyar életrajzi lexikon. Budapest, 1967.

26 Kislexikon. Budapest, 1968. 391.

27 Magyar néprajzi lexikon. 3. k. Budapest, 1979. 635.

28 Magyar katolikus lexikon. 5. k. Budapest, 2000. 339.

29 Magyar múzeumi arcképcsarnok. Budapest, 2002. 409. – Sajnálatos, hogy már régóta korrigált téves adatot közölve Disznós helyett még mindig Ipolykeszt adja meg Ipolyi születése helyéről, s miért október 28-át jelöli meg a születés napjáról, holott az biztos: „a disznósi születésű Ipolyit 1823. október 22-én keresztelték meg a felsőzsemberi templomban”. Hála József–Csáky Károly: Adalékok Ipolyi Arnold születéséhez és gyermekéveihez. Irodalmi Szemle LI. évf. 2008. 7. sz. 84.

30 A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002. 2. k. Budapest, 2003. 578.

31 Gunst Péter: A magyar történetírás története. 2. javított kiadás. Debrecen, Csokonai, 2000; Romsics Ignác: Klió bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Budapest, Osiris, 2011; Erős Vilmos: Modern historiográfia. Az újkori történetírás egy története. Budapest, Ráció, 2015. – Gyakorlatilag egyikük sem tér ki Ipolyi művelődéstörténeti indíttatású régiségtan-konceptiójára.

Lexikonszócikkek meghatározásai Ipolyi Arnoldról (1862–2003)

Lexikon	A megjelenés éve	Meghatározás
Ismerettár, a magyar nép számára	1862	történész, régész
Magyar lexikon. Az egyetemes ismeretek encyklopaediája	1881	nevezetes régész
A Pallas nagy lexikona	1895	történetíró
A Franklin kézi lexikona	1912	történetíró
Révai nagy lexikona	1914	történetíró
Tolnai új világlexikona	1927	történetíró
Katolikus lexikon	1931	történész
Művészeti lexikon	1935	műtörténetíró
Új lexikon	1936	történetíró
A Pesti Hírlap lexikona	1937	történetíró
Új idők lexikona	1939	történetíró
Révai kétkötetes lexikona	1947	történetíró
Új magyar lexikon	1962	művészettörténeti író
Magyar életrajzi lexikon	1967	folklorista, művészettörténész
Kislexikon	1968	a magyar néphit anyagának első gyűjtője és feldolgozója
Magyar néprajzi lexikon	1979	néprajzkutató, művészettörténész
Magyar katolikus lexikon	2000	néprajzos, művészettörténész.
Magyar múzeumi arcképcsarnok	2002	történettudós, etnográfus, régész, tudományszervező, műgyűjtő, adományozó
A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002	2003	történész, művészettörténész

Ignác és Erős Vilmos abban egyetért, hogy kihagyhatatlan Ipolyi a magyar történettudomány történetéből.³² Alakja, tudományos teljesítménye azért sem lehetett igazán kielégítően kidolgozott egyik műben sem, mert az csak egy olyan perspektívából rajzolódhatna jól ki, amely a történettudomány mellett rálátással bír a régészet, a művészettörténet, az irodalomtörténet és a néprajztudomány XIX. századi historiográfiájára is – ám ezek, ha egyáltalán meg is vannak írva, megfelelő alap kutatások, különösen a tudományos élet szereplői – ebben a korszakban már meglehetősen kiterjedt – levelezésének feltárása és szisztematikus feldolgozásának hiányában csupán csak elnagyoltak lehetnek, és éppen ezért nem eléggé megbízhatóak. Mindenesetre jelen pillanatban az utókor diszciplináris feldaraboltságán túllépve Ipolyi Arnoldról annyi kétségtelenül állítható, hogy nem pusztán a múlt magyar tudósa, hanem kifejezetten *a magyar múlt tudósa volt*, s ebbéli minőségében több területen is úttörő és megkerülhetetlen, biztos alapokat jelentő tudományos munkát végzett.

1998-ban, az Ipolyi Arnold születésének 175. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésen e megállapítással kezdtem az előadásomat: „*Arra a tudósra emlékezünk, akit noha több tudományág tart jeles művelői és úttörői között számon, akinek mégis – vagy talán éppen ezért – mindmáig nincs kellően értékelve a munkássága és jelentősége.*”³³ Sajnos, most, negyedszázaddal később, még mindig érvényes ez a kijelentés.

Szulovszky János

Ipolyi Arnold és Csallóköz emlékei – egy honismereti sorozat születése¹

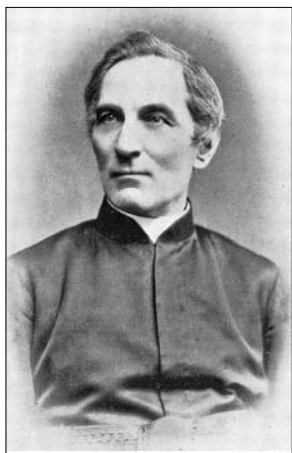
Ipolyi Arnold életművében és életében meghatározó szerepet játszottak csallóközi kutatásai, valamint az itt tett megfigyeléseiről készített tudományos és tudományos népszerűsítő munkái, melyek az 1850-es évek második felében jelentek meg. Ipolyira ugyan a *Magyar mythologia* című könyve miatt a tudományos körök mind itthon, mind pedig külföldön már korábban felfigyeltek, széles körű ismertségre azonban a Csallóközben végzett kutatásainak köszönhetően tett szert, amikor a *Vasárnapi Ujság* több részletben közölte kutatóútja eredményeit *Csallóközi uti-képek* címen.² E munkával szinte berobbant Magyarországon a szélesebb köztudatba, amit a *Vasárnapi Ujság*ban kinyomtatott Csaplár Benedek-féle életrajz, kiegészülve az Ipolyiról készült Barabás Miklós-képpel, tovább mélyítettek. Életrajzírói és az emlékbeszédek szerzői ugyancsak kiemelik a jelentőségét csallóközi működésének, azonban az itt folytatott kutatásaival, valamint a munkáinak elkészítésével kap-

32 Hármójuk közül Romsics mutatja be legrészletesebben, bár korántsem teljesen a tudós Ipolyi munkásságát (Romsics i. m. 93–94, 103–106, 108–112, 108–112, 117–118, 126–128, 151–155.). Fontos kötete függelékében az 1867 után közreadott történetírói programok között szemelvényeket is közöl Ipolyinak *A történelem s a magyar történeti szellem* című, a Magyar Történelmi Társulat 1885-i kongresszusán elhangzott beszédéből is (Romsics i. m. 518–524). – Erős Vilmos a szűkebben vett történettudományi munkásságán kívül lényegében csak a művészettörténetre gyakorolt jelentős hatását emeli ki (Erős i. m. 134–135, 138, 145.).

33 Szulovszky i. m. 147.

1 A tanulmány elkészítését és a hozzá kapcsolódó kutatásokat az MMA–MMKI ösztöndíj-támogatása tette lehetővé. Itt szeretném megköszönni dr. Koltai Andrásnak (Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltár) a segítségét, amely nélkül e tanulmányt jelen formájában nem írhattam volna meg.

2 Ipolyi Arnold: Csallóközi uti-képek. Vasárnapi Ujság 5. 1858. 6–7, 17–18, 30–31, 40–42, 53–55, 77–79, 89–90, 99–102, 114–115, 126–127.

Csaplár Benedek
 piarista szerzetes,
 irodalomtörténész,
 néprajzi gyűjtő (MTA
 emlékbeszédek, 1908)

csolatban számos félreértés és téves adat olvasható.³ Sajnos e fontos honismereti munkák keletkezésének történetét mindeddig nem dolgozta fel a kutatás, melynek okát abban kereshetjük, hogy a rá vonatkozó források mindeddig feltáratlanok voltak. Pedig mind az Ipolyi-hagyatékban, mind pedig számos más gyűjteményben megtalálhatóak azon levelek, amelyek bemutatják a művek keletkezésének folyamatát. Különösen fontos Ipolyi és Csaplár Benedek levelezése, amely nagyobb részt rendelkezésünkre áll. Csaplár Benedek (1820–1906) piarista szerzetes már Ipolyi mitológiájához is gyűjtött adatokat,⁴ melyről Ipolyihoz írt egyik levelében a következőképpen emlékezett meg: „Csallóközből az imént jöttem meg, egy hétig valék lenn, ’s mindent elkövettem Ön céljára, ott ültem félnapokig a pór kunyhókban etc. Nem felette sok mit hoztam, de tán egy pár szemernyi az is. [...] Addig is annyit hogy a’ gyűjtvény leginkább szokások ’s babonai szertartásokból áll. Ismét megbíztam többeket. Fehér működik szorgalommal.”⁵ Csaplár maga is a Csallóköz – Dunaszerdahely – szülőtte, irodalomtörténész, történész és néprajzkutató egyaránt. Az 1850-es évek elejétől a piarista rend több gimnáziumában működik tanárként, míg végül 1854-ben Szegedre kerül és az ottani piarista gimnázium tanára 14 éven keresztül, azonban igen gyakran látogat haza szülőföldjére.⁶ Ipolyinak nem csupán segítője a kutatásokban, hanem emellett ügyintézője, közvetítője és barátja egyaránt. Ő az, aki – mint arra az emlékbeszédek utalnak – elkísérte és segítségére volt Ipolynak csallóközi kutatásai során.⁷ Csaplár emellett még intézte Ipolyi műveinek kiadását mind a *Vasárnapi Ujságban*, mind pedig az Akadémián. Szerepe meghatározó az útiképek közlésénél.

Ipolyi Arnold a következő sorokkal indokolja meg, mi vezetett a csallóközi kutatásainak megkezdéséhez, valamint azok eredményeinek közreadásához: „Általánosabb hazai s egyház-archaeologiai tanulmányaim és készülétem e részben sikerítését különösen azon körülmény mozdította elő, hogy az építészeti műemlékek vizsgálatára és föntartására a kormány gondja alatt 1853-ban alakított bécsi Középponti Bizottmány által a pozsonyi helytartósági terület építészeti emlékei conservatorául felkérve, azon terület műemlékei vizsgálatával megbízattam. Ezen vizsgálataim eredményét adják a következő közlemények, melyeket összeírásaim és jelentéseim nyomán számunkra tüzetesen, kimerítőleg és teljesebben kidolgozva itt előterjesztek.”⁸

Az *Archaeologiai Közleményekben* megjelent közel 170 oldalas tanulmány azonban az összefoglaló bemutatása volt a pár évvel korábban megkezdett kutatásoknak. Amint erre

3 Lásd pl.: *Deák Farkas*: Ipolyi Arnold emlékezete. Budapest, 1888. 20.; *Pór Antal*: Ipolyi Arnold Váradi püspök élete és munkái vázlata. Pozsony–Budapest, é. n. 34.; *Hoppál Mihály*: Ipolyi Arnold. Budapest, 1980. 107–113. Ezen problémáktól Koncsol László tanulmánya sem mentes: *Koncsol László*: Előszó. In: *Ipolyi Arnold*: Csallóközi utiképek. Csallóközi kiskönyvtár. Pozsony, 1993. 14–20.; így a Csallóközt csak Ipolyi és Csaplár járta be, a rajzokat is maga Ipolyi készítette a leíráshoz: lásd Uo. 14.

4 Csaplár életéről és működéséről lásd: *Ortvay Tivadar*: Emlékbeszéd Csaplár Benedek lev. tag. fölött.. MTA Emlékbeszédek XIII/10. Budapest, 1908.

5 Prímási Levéltár (Esztergom), Ipolyi-hagyaték C70. Csaplár Benedek Ipolyi Arnoldnak. Szentgyörgy, 1851. május 28.

6 *Ortvay* 1908 i. m. 3–7.

7 *Ortvay* 1908 i. m. 46.

8 *Ipolyi Arnold*: Csallóköz műemlékei. Archaeologiai Közlemények 1. 1859. 3.

maga Ipolyi is utal: e munka a bécsi Központi Bizottmány megbízásából készült el,⁹ amely szervezetet, teljes nevén a K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, ugyan már 1850-ben megalapították, működését azonban csak 1853-ban kezdte meg. Feladata a Habsburg Monarchia területén található műemlékek, régészeti emlékek feltárása, dokumentálása és megóvása volt. Ipolyit 1855. március 15-án nevezte ki Georg Ritter von Joggenburg miniszter a pozsonyi igazgatási terület alsó részének konzervátorává.¹⁰ Ez a kinevezés alapjaiban változtatta meg Ipolyi későbbi életét és tudományos működését. A kinevezéssel együtt ugyanis megkapta a „conservator”-ok működési körét bemutató szabályzatot is, amelynek 5. §-sa szerint feladata a működési területén található emlékek katalógusba történő felvétele és azokról leírások készítése.¹¹ E fontos posztjáról a politikai változások, illetve Törökszentmiklósról való költözése miatt 1861 januárjában mondott le és ezt követően csupán levelezőként (Correspondent) támogatta a Central-Commission működését.¹²

Ipolyi a működési köréhez tartozó eme feladatára elsőként Csaplárnak az 1855. december 29-én kelt levelében utalt: *„Bizony szép volna édes Barátom ha én Csallóköz felkutatására kirándulhatnék úgy mint kívánod, de talán el nem marad a jövő szünnepokban együtt tethetjük meg, midőn szándékom azt conservatori minőségemben is átvizsgálni.”*¹³ A részletes programját csupán fél évvel később fogalmazza meg barátjának az 1856. július 8-án kelt levelében: *„Én t. i. különös tervvel vagyok terhes Csallóközre nézve. Tökéletesen elhatározott szándékom 10 v 14 napra hozzátok kirándulni v az egész Csallóközt faluról falura, vagy csak Templomról Templomra megjárni. Mi a Manó fogod talán mondani, hogy így indulok-e majd ki patrizálva a mesék s mondákra táborozni. Most az egyszer nem azt. Hanem mint conservator minden templomot látni akarok; belőle bár mint neves, egy becsületes kikerekített leírás fog szülni Csallóköz műemlékeiről!!! és pedig már kétfélé is kikérve, egyfelől a Centralis Comissio, más felől a M. Akademia számára; s meglásd, ha még most nevetesz is rajta, hogy nem kis sensatiót fogunk vele szülni.*

Most azonban fő gond azt elrendezni. Miután e célra a szükséges studiumokat megtettem, most egy utazási térképet fogok készíteni, s csallóközt tanulom, de alig van rá más mint Bél. Fényes Geographiáját sehol sem kaphattam meg, pedig az is kellene nem kevésbé más leírások különösen Vajkay Károlyé mely az Életképekben 1846 II félév 20, kijött. Nem ismered? nincs meg? nem lehetne-e valahol megszerezned, talán utadban midőn feljössz Pesten valakinél. Hasonlóan ha még más valamit is e célra tudnál.

*De ez csak egy része a dolognak; ezután kellene még marsroutánkat elkészíteni. Én eddig fő kiinduló pontul Bakát, Hedervarát, Szerdahelyt, Alistátt akarom választani. Talán Gúrtort is és Csütörtököt. Az első kéthelyre igen hívnak, s már megígértem nekik, sógorném apja s Nbátyja; a középsőn rád és Edényire számítok, az utóbbiakon Reguly atyjára és Czilhost Artorra. A legfőbb azonban a Te tanácsodat s utasításodat kikérni s egy mappa felett veled consultálni.”*¹⁴ Csaplár e felhívásra július 20-án kelt levelében válaszolt: *„Amennyire örvendtet engem az expeditio kellemes terve, olyannyira búsít a’ gondolat, hogy az én végtelen*

9 Pór é. n. i. m. 33.

10 Primási Levéltár (Esztergom), Ipolyi-hagyaték. I. doboz, VII. pallium.

11 Wirkungskreis der Conservatoren für die Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Jahrbuch der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 1. 1856. 18. „§. 5.”

12 Primási Levéltár (Esztergom), Ipolyi-hagyaték I. doboz, VII. pallium.

13 Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest), Csaplár-hagyaték. Ipolyi Arnold Csaplár Benedeknek. Zohor, 1855. december 29.

14 Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest), Csaplár-hagyaték. Ipolyi Arnold Csaplár Benedeknek. Zohor, 1856. július 8.

akadályaim miatt tán nem is lehetek részese, hacsak végére nem teszed az elejét. – Ugyanis tudva levő dolog mikép az új rendszer alatt egy nappal sem lehet a szünidőt megtoldani, 's így Aug¹⁵ pontosan ki kell húzni a tanidőt [...] de Aug. 15–20¹⁶ vagy ha a körülmények engedik 1 v 2 nappal előbb is szándékom útra kellni [...] A kirándulás és útfolytatás iránt elég hamar tisztában lennénk, csak a mi fő, hogy megvárhatnál. Nekem bizony illy jótékony célú Lustreise igen kedves lenne, sok örömem telnék a' mondani valók kihallgatásában."¹⁵ Ipolyi gyors válaszában maga is az utazás megkezdésének halasztásán volt, amely így a szünidőre tevődött át: „[...] magam sem vagyok a legjobb bőrben ismét egészségemmel, s máskép is még annyi kis elintézendőm volna addig. [...] tehát én várlak 20dika előtt s ekkor majd indulunk, nélküled semmikép sem akarnék beleharapni. Hozd csak az ígért kveket, jó lesz a mappa is, ámbár itt is megvannak a legjobb térképek mint Lipszkyé s megyei mappánk."¹⁶

A tanulmányútra a levelek és egyéb adatok alapján augusztus utolsó és szeptember első hetében került sor.¹⁷ Az ott tett megfigyelések egy váratlan tervet is eredményeztek, melyről Ipolyi szeptember 13-án kelt levelében tudósította barátját: „[...] így bárha nem abban fog maradni a csallóközi pittoresk leírás is, mit a Vasárnapi számára szántam; s mit már is írkálok, miután meglehetősen hálados egy tárgy; de én magam nem kínálok, kérni pedig senki sem kérheti ha nem tud róla. Azért azt gondolom hogy te talán Pesten átmenet, ha jónak véled lendíthetnél a tárgyon? mit gondolsz? talán elmehetnél Pákhöz vagy Jókaihoz személyesen, és elmondhatnád nekik: hogy Csallóközben utazván festői leírást készítettem, mely vagy 12 képet hoz, e közt igen érdekes gót templom rajzokat a költő Amade László lakát s leírását Valamint Istvánffyék történetíróit, Czillest juhaszatól stb Doborgari tartéruleseket (ide Bitlónét Barinyi Örzsébetet kellett volna még levenniünk) a csallóközi zsilipet stb kastélyokat s tájakat s hogy mindezt szándékom valamely képes újságba adni, ha tisztességesen honoráltatik, példaul mint a Vasárnapi Újság ígerte persze ezt neked, ha szíves volnál magadra vállalni, úgy valamikép kellene introdikálnod, nem mintha én kínálnám magamat, hanem mintha Te inkább az ő hasznukra figyelmeztetnéd őket leírásomra nézve, mit, mintegy haborok, valjon melyik képes újságnak nyújtsam. Csakugyan kedvet éreztem volna, sőt némikép a becsület parancsolta volna, hogy azt a Magy Néplapnak adjam a megtiszteltetésért, hogy arczképemet hozta; miután ennek kínálkoznom sem kellett volna – mi nálam a legundorabb – fellévné közve munkalásra hív s illő honorariumról biztosítva. De így megkudarcosítva, csakugyan nincs kedvem többé bele adni torzításul képeimet s így szerezném finom módon és hasznot hajtólag. miután első utilitarius munkám is, akár a B. P. Viszhangnak akár a Vasárnapi Újságnak juttatni, de mindenestre inkább az utóbbinak, miután sem a szerkesztő nem annyira visszatetsző. sem pedig az olvasó közönsége sem oly csekély, de míg a honorarium is bizonyára tetemesb; mit ezen tactraticus tárgynál csakugyan nem akarok szem elől téveszteni. Ezen összeköttetés után meglehet hogy majd ezen szerkesztőnek cserébe jönné arcképemet adni s akkor majd jobb rajzról vagy photographiáról gondoskodnék [...]”¹⁸

Ipolyinak Fortuna sietett segítségére, amikor – mint arról Csaplár 1856. szeptember 28-án kelt leveléből értesülünk – a piarista szerzetes támogatóra talált Vas Gereben (1823–1868) íróban: „[...] s azután mentünk, ki éppen útra készült Komáromba, egyszerű szívességgel

15 Primási Levéltár (Esztergom), Ipolyi-hagyaték C96. Csaplár Benedek Ipolyi Arnoldnak. Szeged, 1856. július 20.

16 Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest), Csaplár-hagyaték. Ipolyi Arnold Csaplár Benedeknek. Zohor, 1856. július 25.

17 Koncsol 1993 i. m. 17.

18 Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest), Csaplár-hagyaték. Ipolyi Arnold Csaplár Benedeknek. Zohor, 1856. szeptember 13.

fogadott, Vg. [Vas Gereben] úgy mutatott be, mint régi jó barátját (ez egynehány utcai találkozókból áll NB) 's oda főzé csallóközi születésemet 's hogy azt most újra beutaztam Veled 's hogy sok szép eredménnyel 's hogy a propos jó volna abból valamit a Vasárnapi Ujság számára megnyerni; Mire Jókai: – kiben én az Általad említett szelességet sehogy sem leltem föl, sőt azt az irigylésre méltó flegmát, melyet csupán a természetes jószívűség élénkít némi- leg, – örömmel veendő Ipolyi becses közleményeit. Vg. pg. nyomban figyelmezteté, hg aztán tisztességes honorariumról is lenne gondja, mire Jókai halk komolysággal felel: »Minden- esetre«. Vg. ez után hozzám fordulva nógata szőlitanátok föl a beküldésre 's ismét tovább his- tóriázta rokonszenvezését 's hogy hányszor kívánt ő már Neked írni, de attól tartott, hátha komoly tanulmányaidhoz képest kevésbé vennéd szívesen, minthogy személyesen nem ismer, sőt örömet el is rándult volna már hozzád etc. e közben elmondám ugyan mikép az érintett tárgyakra vonatkozólag csupán mint figyelmeztető tesztek említést, de a közben megzavart beszélgetést nem sikerült egészen ínyem szerint intézni [...]»¹⁹ Ipolyi már a következő nap megköszönte Csaplár közreműködését, utalva ugyanakkor az elmaradásaira is: „Fogadd tehát legelől is köszönetemet eljárásodért, melyek ugyan angol pontossággal de magyar lélek- kel végezzék. [...] Mind a mellett a mennyit lehet írok de addig csak 18 templomot vezetem pedig vagy 50 van leírandó.”²⁰

Amint arra Ipolyi 1857. februári levele rávilágít, a munka gyakori betegeskedései miatt alig haladt előre és a Central-Commissionnak összeállított anyaggal is csak januárban vég- zett, melynek jelentőségére maga is utalt: „Csak nagy nehezen tudtam a mult hóban bevé- gezni a centralis comissio számára csallóközi vizsgálataimat. mi vagy 25 kis ívet tesz, tehát egész kis munka. [...] Tehát jóval nagyobb legalább, ámbár ezért 6 pg for. nem fogom árulni., de majd ingyen kiadatom magyarul is vagy az Akademia vagy a Sz István társulat által s ugy vélem mint e nettebeni kezdemény korszakot fog alkotni hanem hazai műemléki vizs- gálatokra nézve.”²¹ A kézirat a rajzokkal együtt január végén érkezett meg a Central-Com- missionhoz, amelynek publikálását Czörnig báró a későbbiekben javasolta a bizottság év- könyveinek egyikében.²² A népszerűsítő változat elkészítésének megkezdéséről Ipolyi 1857 július 6-án kelt levelében tájékoztatta barátját: „A csallóközi leírást ha csak kedvem s időm engedi végre e napokban megkezdem s reményilem hogy neked még e hó végén megküldhetem, ugy hogy talán Pesten magad átadhatod ha érdemes lesz és elfogadják. Eddig hidd el nem annyira kedven, mint valóban időm nem volt.”²³ És csakugyan augusztus elején, már an- nak elküldéséről számolt be Ipolyi levelében: „Itt küldöm végre a csallóközi historiát; már vagy három hete hogy szántalan közbeszakítással töprengem rajta, s csak végre is sebes postán midőn már periculum is in mora, nehogy Szegedről elszalasszalak, leírván hamarjában mai napon egy utolsó szót is, küldöm a mint küldhetem...”²⁴ Ugyanaznap még egy másik levelet is küldött Ipolyi Csaplárnak a következő sorok kíséretében: „Itt küldöm csallóközi utunk kívánt leírását a képekkel együtt. Ha tehát alkalmasnak véled add át Pesten átmenet a Vas. Ujság

19 Prímási Levéltár (Esztergom), Ipolyi-hagyaték C99. Csaplár Benedek Ipolyi Arnoldnak. Szöged, 1856. szeptember 28.

20 Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest), Csaplár-hagyaték. Ipolyi Arnold Csaplár Benedeknek. Zohor, 1856. szeptember 29.

21 Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest), Csaplár-hagyaték. Ipolyi Arnold Csaplár Benedeknek. Zohor, 1857. február 3.

22 Prímási Levéltár (Esztergom), Ipolyi-hagyaték. I. doboz, VII. pallium.

23 Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest), Csaplár-hagyaték. Ipolyi Arnold Csaplár Benedeknek. Zohor, 1857. július 6.

24 Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest), Csaplár-hagyaték. Ipolyi Arnold Csaplár Benedeknek. Zohor, 1857. augusztus 1.

szerkesztőségének. Igyekezzeél Pákh urral személyesen értekezni. Tartok tőle hogy terjedelmes lesz a czikk. De ajánlhatod sűrűbb nyomtatását. Így vélném 5–6 számban 14–16 képpel elfér. A rövidítést és változtatásokat sem ellenezném épen; csak a szöveget meg ne zavarják. [...] Ha Pákh úr elválja névtelenül közölni s általában nevemet titokban tartani kérem. A képek közöl – ha nem is valamennyi – úgy vélem s nagyobb rész csekély javítással közölhető lesz.”²⁵

Csaplár szeptember 5-én számolt be az általa tett lépésekről az útiképek ügyében: „Pákh-nak az utiképek iránt nem írtam, monda, hogy jókor lesz a határozat tudatása 7ber derekán is mire én alkalmasint útnak eredek, ’s utasításodat a mint lehet leggondosabban akarom teljesíteni, miről majd azonnal értesítlek is. Pákh csallóközi népviseletet is kívánt ’s ez iránt gondoskodom is...”²⁶ A piarista szerzetes szeptember végén jutott el Pestre, ahol a következőket tudta meg: „[...] természetben legelőször az Úti képek iránt siettem rendbe jönni, de sem Pákh sem Heckenaszt nem vala honn. Jókaihoz mentem tehát, kitől mint Pákh helyettesétől úgy értesültem, hogy Pákh ki anyját ’s rokonit ment látogatni, még talán csak egy hónap mulva térend vissza. Az »Útiképek«re különösen figyelmeztette őt Pákh mint igen nagybecsű műre, és Jókai igen óhajtja, hogy minél előbb megtiszteléssel viszonzottassék illy mű, a legkiválóbb magyar tudóstól úgy annyit bírunk már, hogy nem győzük meghálálni.”²⁷

Ipolyi eközben, kihasználva némi szabadságát, bejárta „conservatori” területének Fehér-hegységi részeit, amelyről 1857. október 11-i levelében írt Csaplárnak: „Nyomorgásom

után melyről már tudósítottalak csakugyan utra keltem és favetilus fortis ezt be is végeztem szerencsésen. Eredménye talán annyi sem mint a tavali csallóközi utnak, de ebből is egy meglehető leírás kerülhet ki mind a monumentalis statiscát illetőleg, mind pedig hasonló útiképek kerekedhetnek ismét.”²⁸

A csallóközi útiképek megjelenése különféle okok miatt egyre inkább halasztódott, mellyel kapcsolatban Ipolyi szomorúan számolt be barátjának november közepén: „Kevésbé vigasztaló mit a Vasárnapi Ujság olvastam, hogy cikkem csak valamikor ad graecas kalendas jelenend meg. Legalább úgy vélem, a nyíltválasz Szegedre neked szól [...] jelentem hogy a rajzok még nem készek. Így ebben az évben már meg sem jelenhetik. Is ten neki; hagyd őket, s ne is szorgalmazd többet, nehogy azt véljék miszerint oly nagyérdeünkben van, és kolduskodunk a koldusoknál.”²⁹ A Csallóközi uti-képek első közleménye a Felső-Csalló-

A hédervári kastély a „Csallóközi uti-képek” című Ipolyi-munkából (Vasárnapi Ujság 1859)

25 Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest), Csaplár-hagyaték. Ipolyi Arnold Csaplár Benedeknek. Zohor, 1857. augusztus 1.

26 Primási Levéltár (Esztergom), Ipolyi-hagyaték C102. Csaplár Benedek Ipolyi Arnoldnak. Dunaszerdahely, 1857. szeptember 5.

27 Primási Levéltár (Esztergom), Ipolyi-hagyaték C105. Csaplár Benedek Ipolyi Arnoldnak. Dunaszerdahely, 1857. szeptember 27.

28 Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest), Csaplár-hagyaték. Ipolyi Arnold Csaplár Benedeknek. Zohor, 1857. október 11.

29 Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest), Csaplár-hagyaték. Ipolyi Arnold Csaplár Benedeknek. Zohor, 1857. november 14.

köz északi részének megkezdett bemutatásával a *Vasárnapi Ujság* 1858. január 3-i számában jelent meg.³⁰ Sikeréről Pákh a következőképpen számolt be Csaplárnak: „A »Csallóközi utiképek« első felén tustünk. Egy számban pauzáltam s most újra folytatom szakadatlanul. A cikk meglehetősen figyelmet ébresztett, a mint tudom, örömmel olvassák. Némi viszhangot én vettem már észre Csallóközből. A képek elég csinosak s hiszen a java még csak ezután jön. Részemről a legnagyobb örömmel olvasom a derék cikket, s óhajtom, bár minél több ilyenekre tehetnék szert.”³¹ Pákh ugyanakkor kérte Csaplárt Ipolyi bemutatására az újság hasábjain, valamint egy ahhoz csatolandó képre Ipolyiról. Maga Csaplár 1858 márciusában a következőképpen utalt a Csallóköz sikerére: „Egyébiránt úgy hiszem, hogy Csallóköz nyálkás vérét kissé fölvilanyozták az Úti Képek. Pákh is írja, hogy nagy figyelmet gerjesztettek.”³² Időközben a Central-Commission közleményeiben megkezdődött Ipolyi német nyelvű művének részletekben történő közreadása.³³

Az útiképek megjelenésére a siker mellett Toldy Ferenc (1805–1875) dörgedelmes levele is megérkezett Zohorra, amelyben a kiváló irodalomtörténész és kritikus a követetkező javaslattal fordult Ipolyihoz: „Ne szórja el Kd ezen közleményeit holmi Vas. Ujságokban! Adjon ide minden nagyobb érdekűt, a kisebb érdekűek a Mittheil. [Mittheilungen] der k. k. Central-Commission) ám adják. Nem félünk rajzoktól sem.”³⁴ Ipolyi, engedve a felszólításnak – amely egybevágott korábbi tervével –, a Csallóköz műemlékeit a Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottsága által kiadott *Archaeologiai Közlemények* számára megküldte, remélve mielőbbi megjelenését. Ez, amint arra Csaplárhoz 1859. augusztus 2-án kelt levele utalt, reménye ellenére nem ment olyan gyorsan: „De épen így vagyok ám azon sokkal lényegesebb munkámra nézve, melyet Csallóköz műemlékeiről rajzokkal írtam s az Akademiának adtam. Miután jóval több mint egy éve ott hever ezt sem tudom maig kikapni. Mint a hozzám küldött javítási ívekből tudom, már majusban kivolt egészen nyomtatva rajzokkal együtt az Archaeologiai közlemények első cikkéül, mintegy 12 ívet tett, tehát szép kis könyvecskét a rajzokkal.”³⁵ Sőt, nem várt problémák is felmerültek: „Szédítő félben veszem Toldy következő levelét: „K. B. most hozznák ki magányomba (Pávasziget sept 2. 859) egy példányt csallóközi műemlékeidből. Megörülök. A vég lapokon ott van a Kiss értekezésének eleje. Hiszem hogy szent ember létedre is, káromkodál. Káromkodom én is. Villámló és menydörgő sebeskövet (nuncius lebus) megy be a nyomdába, s ha élek 3 napig te is megkapod értekezésed vég lapjait külön tisztán, az alkalmatlan függelék nélkül.”³⁶ Toldy intézkedései nem maradtak eredmény nélkül, ugyanis a *Közlemények* első kötetének bevezető tanulmányaként 1859 végén megjelent Ipolyi alapvető munkája a Csallóköz műemlékeiről.³⁷

30 Ipolyi Arnold: Csallóközi uti-képek. *Vasárnapi Ujság* 5. 1858, 1. sz. 6–7.

31 Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest), Csaplár-hagyaték. Pákh Albert Csaplár Benedeknek. Pest, 1858. február 8.

32 Primási Levéltár (Esztergom), Ipolyi-hagyaték C108. Csaplár Benedek Ipolyi Arnoldnak. Szeged, 1858. március 15.

33 Arnold Ipolyi-Stummer: Beschreibung der Baudenkmale der Insel Schütt (Csallóköz) in Ungarn. Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 3. 1858. 101–107, 130–133, 159–162, 180–184, 239–247, 268–272.

34 Primási Levéltár (Esztergom), Ipolyi-hagyaték T304. Toldy Ferenc Ipolyi Arnoldnak. Bánfalva, 1858. március 28.

35 Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest), Csaplár-hagyaték. Ipolyi Arnold Csaplár Benedeknek. Zohor, 1859. augusztus 2.

36 Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest), Csaplár-hagyaték. Ipolyi Arnold Csaplár Benedeknek. Zohor, 1859. szeptember 10.

37 Ipolyi Arnold: Csallóköz műemlékei. *Archaeologiai Közlemények* 1. 1859. 1–173.

A Csallóközi uti-képek sikerén felbuzdulva a *Vasárnapi Ujság* a Fehérhegységi utiképeket is szeretne volna minél hamarabb megjelentetni, amelyre Pákh Albert (1823–1867), a lap alapító szerkesztője 1859. június 13-én kelt Ipolyihoz intézett levelében utalt: „Az »úti képeket« tehát a jövő félévben tüstént megkezdem, reményilem Kegyednek nem lesz ellene kifogása. Több tekintetben kénytelen vagyok ezt tenni. Már eddig hallottam s olvastam a kimaradás miatti zugolódásokat s holmi kellemetlen gyanúsításoknak teszem ki szerkesztői hitelemet, ha még tovább is halasztom a dolgot! – A képek rég készen vannak s általában sikerültek. Ott hevernek a factor nagy csodálkozására használatlanul; arra ő nem gondol, hogy az én fió-

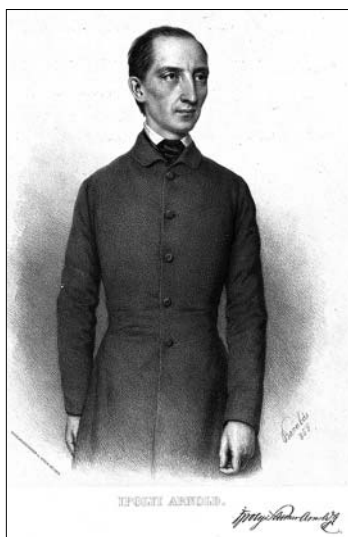
komban meg a szöveg hever, a mellynél kedvemre valóbbat én még nem közöltem, mióta e lapot írják és nyomtatják. Hadd induljunk meg tehát!”³⁸

A Fehérhegységi utiképek sorozata 1859 szeptemberétől jelent meg a *Vasárnapi Ujságban*.³⁹ Csaplár már október elején gratulált, ugyanakkor némi kritikát is megfogalmazott Ipolyi szövegével kapcsolatban: „A fehérhegységi képeket nagy élvezettel olvastam; de a germanismusokat nagyon szeretném nem látni bennök; és a mit nekem felrótál, magadra is alkalmazható, hogy bizony olyan egészen középrendű nem éri ám utol gondolataid röppengését, mindezt szíves engedelmeddel mondom, nem replicálsz viszkeregéből.”⁴⁰

Ipolyi eközben újabb utat tett és 1859 szeptemberében Lippert József (1826–1902) mérnök kíséretében bejárta a Mátyusföldet, melyről a következőket írta Csaplárnak: „Nekem is volt érdekes utam september második felében. Mint egy 14 napba telt, míg bejártuk az áldott Mátyusföldet, és még így is egy csoport falut kihagytam, mi miatt még vissza kell térnem. [...] De így is Istenem mily szép aratásom volt! [...] Node meg van már, sőt színekkel le is van véve derék utitársam Lippert által, ki csak győzte volna a sok érdekést rajzolni.”⁴¹

Az útiképek jelentőségére és sikerére Csaplár utalt válaszelevelében, amely bizonyosan kedves volt Ipolyi Csengery által sértett lelke számára: „Sőt ellenkezőleg áll a dolog, hogy a parányi hiányok mellett olly előnyei vannak a V. ujs. czikkeidnek, hogy valóban nem volt azokhoz hasonló még a V. uj-ban. E műnek komoly szépségei vannak mondhatja L Hermi-niervel Csengery...”⁴²

Amint azt Ipolyi ígérte, hosszas halogatás után a *Vasárnapi Ujság* rendelkezésére bocsátotta arcképét, melyet még 1858 júniusában Barabás Miklós készített róla Pesten.⁴³ Az életrajzi ismertetést Csaplár Benedek írta és a hetilap 1859. november 27-i számának címlapján jelent meg,⁴⁴ országos ismertséget biztosítva Csallóköz emlékei kutatójának. A *Vasárnapi*

Ipolyi Arnold Barabás Miklós
1858-ban készül litográfiáján
(Magyar Nemzeti Múzeum,
Történelmi Képcsarnok)

38 Primási Levéltár (Esztergom), Ipolyi-hagyaték P174. Pákh Albert Ipolyi Arnoldnak. Pest, 1859. június 13.

39 Ipolyi Arnold: Fehérhegységi utiképek. *Vasárnapi Ujság* 6. 1859. 421–423, 434–437. 448–450, 458–459, 474–475, 483–485, 495–498, 507–509 és 1860. 124–126, 136–139, 148–149, 161–162, 171–173, 183–184, 195–196, 207–208, 218–220, 232–234.

40 Primási Levéltár (Esztergom), Ipolyi-hagyaték C124. Csaplár Benedek Ipolyi Arnoldnak. Szeged, 1859. október 1.

41 Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest), Csaplár-hagyaték. Ipolyi Arnold Csaplár Benedeknek. Zohor, 1859. november 5.

Ujság szerette volna a mátyusföldi utazás eredményeit is közzétenni, mely ügyben Pákh Albert 1860. február 13-án fordult Ipolyihoz: „A folytatás iránt több oldalról kaptam sürgető felszólításokat – jele, hogy örömet olvassa a közönség, mely, úgy veszem észre, általában mindig több értékkel kezd viseltetni az iránt, a mi historia vagy ezzel rokon.”⁴⁵

Erre azonban már nem került sor, ugyanis Ipolyi Arnoldt 1860 júniusában Törökszentmiklósról nevezték ki plébánosnak, mellyel véget ért zohori korszaka és ezzel együtt az útiképek sorozata is.⁴⁶

Prohászka Péter

Ipolyi Arnold két temetése

IPOLYI ARNOLD HALÁLA, TEMETÉSE ÉS VÉGRENDELETE

Ipolyi Arnold életének meghatározó időpontja 1871. szeptember 23-a, amikor besztercebányai (ma Banská Bystrica, Szlovákia) püspökké nevezték ki. Megszerette és a szívébe fogadta a várost, ahol több templomot, kápolnát újított fel. A város építészeti emlékeit, azok felújítási folyamát könyveiben örökítette meg.¹

1880-ban valóságos belső titkos tanácsos, a *Vaskorona-rend* I. osztályú lovagja, az Archaeologiai Társulat tiszteletbeli elnöke lett. 1886. február 18-án nagyvárad püspökké nevezték ki, mely posztot július 12-én foglalta el. A sors ennek betöltésére azonban csak 5 hónapot adott neki, mert 1886. december 2-én szélütés következtében elhunyt.

A hatalmas gyászt kiváltó halála a közeli barátait, munkatársait is váratlanul érte, de ő maga már készült rá. Legalábbis erre utal a róla készült kötetében Lakatos-Balla Attila.² Ebből idézünk az alábbiakban:

„... életének utolsó évében egyre szaporodtak a fenyegető jelek. Már utolsó besztercebányai hónapjaiban is foglalkoztatta közeli halálának gondolata. Részben ezzel is magyarázható a nagyvárad kinevezésével szembeni apatikus érdektelensége. 1885 nyarán átesett és felépült egy súlyosnak tűnő betegségből, amely a korszak sajtóhírei ellenére nem agyvérzés, hanem, feltehetően, valamilyen megfázásból eredő izületi bántalom lehetett, hiszen betegsége és lá-

42 Prímási Levéltár (Esztergom), Ipolyi-hagyaték C127. Csaplár Benedek Ipolyi Arnoldnak. Szeged, 1859. november 8.

43 Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest), Csaplár-hagyaték. Ivánfi Ede Csaplár Benedeknek. Pest, 1858. június 27.: „Pákh Ipolyi arxképeinek első szállítmányából kér egyet, hogy azt a Vasárnapi Ujság számára metszthesse.”

44 1 Csaplár Benedek: Ipolyi Arnold. Vasárnapi Ujság 6. 1859. 48. sz. November 27. 1–2. Amint arra Ivánfi levele rávilágít, e képet és az életrajzot az olvasóközönség már nagyon várta: Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest), Csaplár-hagyaték. Ivánfi Ede Csaplár Benedeknek. Pest, 1859. július 20.: „Ipolyit Pákh várva várja; és szörnyen türelmetlen, mert az olvasóknak adott ígérteit mielőbb akarná beváltani s kezei megkötvék a közleményekre nézve.”

45 Prímási Levéltár (Esztergom), Ipolyi-hagyaték P176. Pákh Albert Ipolyi Arnoldnak. Pest, 1859. június 13.

46 Prímási Levéltár (Esztergom), Ipolyi-hagyaték. I. doboz, VIII. pallium.

1 Besztercebánya városa műveltség-történeti vázlata. Századok 1874 (faksimile kiadás: Madách-Pozsonium, Pozsony, 2005). A besztercebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása. MTA, Budapest, 1878.

2 Lakatos-Balla Attila: Ipolyi Arnold püspök hagyatéka Nagyváradon. Nagyvárad, 2012.

badozása idején egyetlen Fraknóihoz intézett levél kivételével saját kezűleg intézte levelezéseit. Bár orvosai az év vége felé már gyógyultnak tekintették, Ipolyi továbbra is közeli halálára készült. Végrendeletét, bár nagyváradi áthelyezése akkor már bevégzett ténynek számított, úgy fogalmazta meg, hogy amennyiben mégis átköltözése előtt meghalna, az Besztercebányán is végrehajtható legyen. Életének utolsó hónapjaiban egyre fokozódó kiábrándultság és rezignáció kerítette hatalmába. Az Akadémián, valamint a Történelmi és a Képzőművészeti Társulatban betöltött tisztségeiről, még áthelyezése előtt lemondott. Barátaival folytatott levelezéséből arra lehet következtetni, hogy tudományos ambíciói már nem voltak, azonban egyre fokozódó elkeseredettség kerítette hatalmába, mert azt vélte látni, hogy a »nemzeti műzlés« emelésére tett erőfeszítései jórészt hiábavalóak voltak.³

„Ipolyi Arnold életének utolsó időszakában drámai módon feszült egymásnak egyre fogyatkozó fizikai erejének és közelgő halálának előérzete és szünni nem akaró tettvágya. A december 2-án, délben bekövetkezett végzetes agyvérzés is munka közben érte: »Ipolyi püspök [...] déli 12 órakor titkárával a szemináriumból, hol az előadásokat hallgatta rezidenciájába visszatért. Dolgozó szobájába levő egyik könyvszekrényből egy könyvet vett ki s úgy látszik íróasztalához akart menni, abban a pillanatban érte utol a halál; – midőn $\frac{3}{4}$ 1 órakor Radnay titkár bement a püspökhöz, rémülve látta őt arczával a földön fekvé, kezében a könyvvel, azonnal becsengette a komornyikot és huszárt, kiknek segítségével a haldokló püspököt az ágyra tette s rögtön orvosok után küldött. – a véletlen úgy akarta, hogy dr. Grósz Albert éppen egy kanonoknál tegyen látogatást, ki rögtön a püspökhöz sietett, de már halva találta. A gyászseetről azonnal értesítettet a káptalan, melynek tagjai rövid időre megjelentek a rezidenciában, megteendő a törvényszabta lépéseket«⁴

A Fővárosi Lapok így emlékezett Ipolyi Arnold halálának előzményeiről:

„Ipolyit az utóbbi években kétszer vagy háromszor érte kisebb mérvű szélhűdési roham. Azóta ismételten betegeskedett s a tavasszal különböző hidegvizgyógyintézetekben keresett üdülést, még pedig látszólag sikerrel. A nyarat elég jól tölté, de azért őt magát folyton szomorú gondolatok gyötörték. Barátainak, kik ismételve lerándultak hozzá, sokat beszélt betegségéről s gyakran mondogta, hogy meghalni ment Nagyváradra. Sejtelmek, fájdalmak, korábban teljesültek, mint várni lehetett. Mert éppen az utóbbi hetekben volt állapota aránylag kielégítő s Ipolyi teljes buzgalommal végezte egyháznagyi és másnemű teendőit. Éppen szerdán érkeztek tőle elintézt ügyiratok a közoktatási tanácshoz s mint már írtuk, halála napján délelőtt a szemináriumban időzött s egy próbaszónoklatot hallgatott meg. Palotájába visszatérve, íróasztalához ült, hogy karácsonyi hitszónoklata vázlatát elkészítse. Az előszobában volt inas semmi neszt sem hallott s csak akkor nyitott be, midőn a főpap szokatlanul sokáig nem adta meg a jelt az ebédre. Az előhívott orvosok már csak a beállott halált konstatálhatták. A püspöki palotára felvonták a gyászlobogót s Bunyitay Vince⁵ püspöki könyvtárnok értesítette az egyházi s világi hatóságokat és az elhunynak rokonait.⁶

A temetkezési helyét a nagyváradi székesegyház kriptájában pontosan előkészítették:

„A püspöki palota előteret és a gyásztermet a városi rendőrségnek kellett kiűrtetnie, hogy a püspök koporsójának beszentelését végző Haynald érsek⁷ és kísérete bejuthasson a ravatalhoz. Innen a koporsót a székesegyház főoltára előtt álló másik, díszes ravatalra vittek át, ahol

3 Uo. 22.

4 Uo. 23.

5 Bunyitay Vince (1837–1915) római katolikus pap, egyháztörténész, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja

6 Ipolyi Arnold halála. Fővárosi Lapok 1886. 12. 4. 335. sz. 2450.

7 Haynald Lajos (1816–1891) teológiai doktor, kalocsai bíboros érsek, erdélyi katolikus püspök, botanikus.

bemutattak a gyászmisét a halott püspök lelki üdvéért, majd elhelyezték a kriptában előző nap mar előkészített fülkében.”⁸ A szertartáson a helyi és korabeli ajtó beszámolói szerint mintegy 10 ezren vették részt.

A SZÍVTEMETÉS

Sokkal kevésbé ismert, hogy Ipolyi Strummer Arnold végrendeletében még egy temetésről rendelkezett. Ennek értelmében háziorvosa, Hoványi Ferenc (1850–1903)⁹ kórházi orvos és Fuchs József (?–1888)¹⁰ kórházi igazgató, orvos két nappal a halála után felboncolta a püspök testét. A halál okaként agyszélhűdést állapítottak meg, majd kiemelték a tudós egyházfő „a rendesnél sokkal nagyobb” szívét, amelyet azután – kívánsága szerint – egy lepecsételt üvegtartályban Besztercebányára vittek”¹¹

Idézzük fel Ipolyi Arnold Besztercebányán megírt végrendeletének a temetésére vonatkozó részletét: *„Temetésem, amennyire állásom engedi egyszerű legyen. Testem felboncsolását nem akarom; de igenis egyszerű felvágását, hogy belőle szívem kivéssék és míg testemet egyszerű alsó fa és felső érczkoporsóban a püspöki sírboltba letétni akarom, addig szívemet a besztercebányai plebánia váregyház azon sz. Borbála kápolnájának talajába és falához kérem bebalzsamozva, ércz borítékban, a kápolna alapítója dombmű sírköve előtt az ablak mellett a pad helyén eltemettetni; mely kápolnát és régi eredeti gót ízlésben tetemes költséggel helyreállítottam. Nevezett végrendeleti végrehajtóm s barátom Fraknói Vilmos intézkedésétől teszem függővé, hogy fog-e felette némi rövid epitaphium helyezettetni. Besztercebánya városát pedig, mely mint díszpolgárát is a szeretet annyi jelével kitüntetett, arra kérem, hogy e tetememnek a mondott helyen helyet engedjen. Temetésem napján a szegények között végrendeleti végrehajtóm belátása s vagyonom képessége szerint 200–1000 forint osztassék ki, székhelyemen és Besztercebányán is.”*¹²

Ipolyi szívének temetését több hónapig készítették elő, melyről a korabeli sajtó is beszámolt. Ipolyi a Borbála-kápolnát nem véletlenül választotta szívének nyughelyéül. Ezt ott-tartózkodása idején ő restauráltatta s tette „az egyházi építészet és díszítő művészet igazi remekévé.” Ezenfelül alapítványt hozott létre a kápolna és a mai Dolná utcában (a mai Szlovák Nemzeti Térről nyíló Alsó utca) álló besztercebányai Szent Erzsébet-templom fenntartására is. Végrendeletének végrehajtásával Fraknói Vilmos (1843–1924) apátkanonokot¹³ bízta meg.

„Besztercebányán kegyelemes gyászünnepre készülnek. [...] A falban most már elkészült a fülke, melybe Ipolyi szívét helyezik el s e szertartás még e hóban véghez fog menni. A polgárság körében pedig egyesület van alakulóban, a szép templom belsejének gondozása, fölszerelése érdekében” – olvasható a Budapesti Hírlap 1887. február 16-i tudósításában.¹⁴

8 Lakatos-Balla Attila i. m. 24.

9 Nagyváradon született. Az orvosi oklevelét Bécsben szerezte meg 1874-ben. Ezután visszatért a szülővárosába, ahol 1899-ig orvosként dolgozott. Hosszú betegség után 1903. szeptember 5-én hunyt el. Hoványi Ferenc Dr. halála. Szabadság 1903. 9. 6. 204. sz. 6.

10 Fuchs József (?–1888) orvos, közegészségügyi tanácsos, a Biharmegyei Orvosegylet elnöke. Az 1888. november 5-i halála kapcsán írt róla az Orvosi Hetilap: „a nagyváradi kórház igazgatója s a közegészségi tanács rendkívüli tagja e hó 5-én szívhűdésben hirtelen elhunyt. A boldogult, ki a biharmegyei orvogyógyászegylet elnöke volt, Nagyváradon s vidéken 34 évi orvosi működése alatt nagy tekintély- és kedveltségnek örvendett s váratlan elhunytá mély részvéttel keltett.” (Orvosi Hetilap 1888. 11. 11. 46. sz. 1487.)

11 Lakatos-Balla Attila i. m. 23.

12 Uo. 125. A végrendelet G pontja.

13 Fraknói Vilmos történetíró, várad kanonok, arbei címzetes püspök, az MTA főtitkára.

14 (Ipolyi szíve). Budapesti Hírlap 1887. 2. 16. 46. sz. 6.

A lap március 11-i száma részletesen közli a további részleteket is:

„Besztercebányán már meg van téve minden előkészület a gyászünnepekre, melyen nemcsak a város, de az egész környék is élénk részt fog venni, A díszes ércurnába helyezett szívet Nagyváradról egy küldöttség viszi Besztercebányára; a küldöttségben a nagyváradi káptalan is képviselve lesz. A 62 cm. magas, vert művű urna aranyozott bronzból készült. Kerek talpán igen szépen dolgozott menander-díszítés, Ipolyi kedvenc díszítése, van; az urnát kétfelől díszesen kereteit négyes karéj ékíti. Az egyikben belül a Krisztus-monogram, a másik felére Ipolyi végrendeletének a szív eltemetésére vonatkozó része van bevésve. Az urna nyakán csinos dombormívű lombozat fut körül. A szépen stilizált két fülnek dísz heder levél (a halhatatlanság jelképe) és szőlőfürtök. A csavarra járó födelet négyes karéj ékíti dombormű levelekkel kitöltve. Belül helyezik el a szívet tartalmazó üvegedényt, melynek födelét egy odaforrasztandó aranyozott bronzlap zárja el e fölirattal: »Ipolyi Arnold váradi püspök szive, melylyel Istenének és Hazájának szolgált.«”¹⁵

Még nagyobb részletességgel szól erről a Budapesti Hírlap:

„Nagyvárad oly korán elhunyt nagynevű püspökének szívet a végrendekezésnek megfelelően már legközelebb áthelyezik Besztercebánya sz. Borbála kápolnájába. Besztercebányán már meg van téve minden előkészület a gyászünnepekre, melyen nemcsak a város, de az egész környék is élénk részt fog venni. A díszes ércurnába helyezett szívet Nagyváradról egy küldöttség viszi Besztercebányára; a küldöttségben a nagyváradi káptalan is képviselve lesz. A 62 cm magas vert művű urna aranyozott bronzból készült. Kerek talpán igen szépen dolgozott menander-díszítés – Ipolyi kedvenc díszítése – van; testét kétfelől díszesen kereteit négyes karéj ékíti. Az egyikben belül a Krisztus monogram Alfa és Omega betűkkel van, a másik felére Ipolyi végrendeletének a szív eltemetésére vonatkozó része van bevésve. Az urna nyakán csinos dombormívű lombozat fut körül mesteri cizellálásban. A szépen stilizált két fülének dísz heder levél (a halhatatlanság jelképe) és szőlőfürtök (az eucharistia jelképe). A csavarra járó födelet négyes karéj ékíti dombormű levelekkel kitöltve. Belül helyeztetik el a szívet tartalmazó üvegedény, melynek födelét egy odaforrasztandó aranyozott bronzlap zárja el e fölirattal: »Ipolyi Arnold váradi püspök szive, melylyel Istenének és Hazájának szolgált.« Az urna hátsó felére Ipolyi végrendeletének következő végsorai vannak bevésve: »Szívemet a besztercebányai plébánia váregyház azon sz. Borbála kápolnájának talajába és falához kérem bebalzsamozva, ércborítékban, a kápolna alapítója dombormű sírköve előtt, az ablak mellett a pad helyén eltemettetni, mely kápolnát én régi eredeti gót ízlésében tete mes költséggel helyreállítottam. Besztercebánya városát pedig, mely mint díszpolgárát is a szeretet annyi jelével kitüntetett, arra kérem, hogy e tetememnek a mondott helyen helyet engedjen.« Bars sz. kereszt 1885. szeptember 22. Ipolyi Arnold püspök. A díszes urna Czobor Béla dr. terve után és felügyelete alatt Kriszta és társa cégnél Fritz Károly bronzműves által készíttetett. Az urnát ma vitték Nagyváradra.”¹⁶

Az urnát Nagyváradról Zajnay [János – Pj.] és Zeley [János – Pj.] kanonokok, dr. Czobor Béla¹⁷ papnevelő-intézeti igazgató s Radnay [Béla – Pj.] titkár vitték Besztercebányára.¹⁸

A szívettemetésre 1887. március 29-én került sor. Idézzük a Budapesti Hírlap tudósítását:

15 Ipolyi Arnold szive. Fővárosi Lapok 1887. 3. 12. 70. sz. 510.

16 (Ipolyi szive). Budapesti Hírlap 1887. 3. 11. 69. sz. 6.

17 Czobor Béla (1852–1904) pap, a Műemlékek Országos Bizottsága előadója, a budapesti Kir. M. Tudományegyetemen a keresztyén műarchaeologia tanára, az Országos Régészeti és Embertani Társulat osztályelnöke, az MTA és a Magyar Történelmi Társulat rendes és igazgatói választmányi tagja. Ipolyi arnold halála után Budapestre ment. Czobor Béla. Századok 1904. 183.

18 Fővárosi Lapok 1887. 3. 24. 82. sz. 597–598.

„Ma hajtattott végre a halhatatlan emlékü Ipolyi püspök végrendelete, mely elrendeli, hogy szíve a besztercebányai plébánia váregyház sz. Borbála kápolnájának talajába és falához, ércborítékban bebalzsamozva temetessék el. A díszes urnát, mely Czobor Béla dr. terve után Kriszta és társa budapesti cégnél készült (leírását adtuk pár hét előtt. Szerk.) négy tagú küldöttség szállította Nagy-Váradról Besztercebányára. A küldöttség tagjai: Zajnay, Winterhaller [Antal – Pj.] kanonok, Czobor Béla dr. és Radnay tanár voltak.

A gvázsasztartás ma d. e. 9 órakor kezdődött a székesegyházban nagy közönség előtt. A gyászének elhangzása után Kamaszy Mátyás kanonok tartott egy mélyen átérzett beszédet, meleg szavakban méltatván a boldogult érdemeit. »E nemes szív is – mondá többek közt – mint minden földi dolog, el fog ugyan porladni, de a jelen nemzedék és ivadékaink halhatatlanná tehetik, ha e szívet, nemes lelkesedését és törekvéseit szívükbe zárják s e törekvéket ott híven őrzik. E szív tanítson minket édes hazánkat szeretni, és ha egyszer a nehéz napok jönnek, e szív emléke biztasson arra, hogy mindent a hazáért.« A nagyhatású beszéd után az urnát gyászmenetben s fényes kísérettel a vártemplomba vitték, s midőn a boldogult lelki üdvéért elhangzott a gyázmise, a drága ereklyét elhelyezték a Borbála-kápolna falának fülkéjébe.¹⁹ Több középületen gyászlobogó lengett.²⁰

BESZTERCEBÁNYAI EMLÉKEZET

Ipolyi Arnold szívének, az azt őrző urna helyére sem Besztercebányán, sem a templomban semmilyen tábla nem utal, történetéről a hely püspöki hivatalban, a helyi katolikus lelkészi illetve dékáni hivatalában sem tudnak sokat.

A *Pomníky, pamätníky a pamätné tabule v Banskej Bystrici* (Besztercebánya emlékoszlopai, emlékművei és emléktáblái) című, Besztercebányán kiadott könyv viszont közli Ipolyi Arnold rövid életrajzát, megemlítve, hogy szívet a kérésének eleget téve a Szent Borbála-kápolnában temették el.²¹

Csaknem ugyanez a szöveg olvasható a Wikipédia szlovák nyelvű Ipolyi-Stummer Arnold szócikkének életrajzi részében: „Kérésére a szívet a besztercebányai Szt. Borbála kápolnában temették el.”²²

A Besztercebányán megjelenő *Bystrický permon* című. a tudomány és a művészet népszerűsítésére szakosodott, negyedévenként megjelenő lap 2003. 4. számában mutatta be a késő gótikus Szent Borbála-kápolnát. Az írás Ipolyi Arnoldot annak kapcsán említi, hogy 1876-ban javította a Szűz Mária-templomot. Arról viszont nem szól, hogy a szívet is itt temették el.²³

A besztercebányai Turisztikai Információs Központ munkatársai sem nagyon ismerik a történetet, de készségesek és utánanéztek a lehetséges forrásoknak. Több más mellett tőlük kaptam meg a fentebb idézett lapszámot, amely a város honlapján digitálisan is elérhető.

A besztercebányai katolikus parókia történész papja, dékánja, ThDr. Gabriel Brendza PhD látogatásomkor elmondta, hogy tudomása szerint a Borbála-kápolnában nem folytak régészeti feltárások, így az urnának ott kell lennie, ahová helyezték. Viszont pontosan

19 Ipolyi szívének temetése. Budapesti Hírlap 1887. 3. 31. 89. sz. 9–10.

20 Fővárosi Lapok 1887. 3. 31. 89. sz. 646.

21 Pamätná tabula Arnoldovi Ipolyimu Stummerovi (Ipolyi Stummer Arnold emléktáblája). Pomníky, pamätníky a pamätné tabule v Banskej Bystrici. Mesto Banská Bystrica, 2005. 43.

22 Wikipédia, Ipolyi Arnold szócikke, életrajzi rész: https://sk.wikipedia.org/wiki/Arnold_Ipolyi-Stummer, (2023. szeptember 15.)

23 Zuzana Chladná: Neskorogotická kaplnka Svätej Barbory. Bystrický permon 2003. 4. sz. 1–2.

Az Ipolyi Arnold szívét őrző urna képe (Halotti anyakönyv, 1887. március 29. Besztercebányai Levéltár)

ismerte a szívtemetést leíró, a katolikus anyakönyvbe írt bejegyzést, amelynél megtalálható egy, az urnáról készült metszet is. Az anyakönyvet az eperjesi Szlovák Állami Levéltár besztercebányai munkahelyén őrzik.

Azt is elmondta, hogy ismeri és tiszteli Ipolyi Arnold besztercebányai tevékenységét, kiemelten azt, amit a város műemlékeinek felújításáért tett. A másik oldalon viszont néhez szívvel emlékezik rá, mert megszüntette az itteni szlovák nyelvű iskolát.²⁴ Hozzáteszem, utóbbi nézetével nem volt és ma sincs egyedül.

A temetést megörökítő latin nyelvű anyakönyvi bejegyzés átírata:

„Excellentissimus Illustrissimus ac Reverendissimus Dominus Arnoldus Ipolyi-Stummer 14. annis Episcopus Neosoliensis, 1886. 2. Decembris qua instalatus Episcopus Magno-Varadinensis ibidem ictu apoplectico tactus repente supremum diem obiit, Egreie eruditi huius Magni nominis episcopi voto conformiter Cor eius nobile 28 Martii anno 1887. Magno-Varadino huc adlatum 29. eiusdem mensis per Reverendum Dominum Franciscum Berlicza Praepositum Majorem et Vicarium Capitularem penes confluum totius Intelligentiae Neosoliensis in Capella Sanctae Barbarae Ecclesiae parochialis Neosoliensis honorificentissime tumulatum est. Requiescat In Pace. Pulchrum Sermonem funebralem dixit Reverendissimus Dominus Mathias Kamaszy.²⁵”²⁶

24 Erről pl. itt lehet többet olvasni: (Domonkos-rendi Könyvtári Intézet – Ipolyi Arnold életrajza) https://www.knihydominikani.sk/hlavna_schemhlatat_3?kpcmeno=ipolyistummerarnold. Részlet: A besztercebányai püspöki székbe 1871. szeptember 23-án nevezték ki elődje, Štefan Moyses halála után, annak ellenére, hogy a szlovákok egy szlovák nemzetiségű jelöltet szerettek volna oda beültetni. 1872. május 2-án lépett be a hivatalba. Annak ellenére, hogy tagja volt a Szent Béla Társaságnak. (Spolku sv. Vojtecha) és 1872-ben 100 arannyal támogatta a társaságot, a szándéka a püspökség fokozatos magyarosítása volt. A püspöki szemináriumot fokozatosan el kellett hagyniuk szlovák nemzeti öntudattal rendelkező professzoroknak, a szlovák diákok nem tanulhattak anyanyelvükön. Az 1874-es évben az egyházmegyei vizsgálóbizottság elnöke volt, amelynek egyetlen feladata a Kláštor pod Znievom-i szlovák patrónosi gimnázium bezárása volt.

25 Kamaszy Máttyás (Matej Kamaszy) (1817–1894). Besztercebányai kanonok. A temetésén elhangzott beszédét különnyomatban jelentette meg: Ipolyi Arnold szívemléke, melyet a besztercebányai egyházmegye nevében 1887. március 29-én szívtemetése alkalmával emelt Kamaszy Máttyás. Machold Fülöp ny., Besztercebánya, 1887. Korábban megjelent egyházi beszéde: Kázen při přiležtosti slavne wikonaného, za uvedenia pokojo »Teba Boha chválime«, v Nedelu po sv. Duchu r. 1849... Besztercebánya, 1849.

26 Fordítása: A legnemesebb, legfényesebb és legméltóságosabb Ipolyi-Stummer Arnold úr, 14 éven keresztül besztercebányai püspök 1886. december 2-án, nagyváradi püspökként, az utolsó napon hirtelen agyvérzésben elhunyt. E nagy nevű, kiemelkedő műveltségű püspök kívánságára 1887. március 28-án Nagyváradról hozták ide nemes szívét, és 1887. március 29-én a méltóságos Berlicz Ferenc nagyprépost és kapituláris plébános úr temette el a legnagyobb tisztelettel, a teljes besztercebányai értelmiség jelenlétében a besztercebányai plébániatemplom Szent Borbála-kápolnájában. Nyugodjon békében. A legméltóságosabb Kamaszy Máttyás úr mondott szép gyászbeszédet. (A magyar fordítás Luboš Janáček, az Eperjesi Állami Levéltár poprádi munkahelye munkatársa átírása és szlovák fordítása alapján készült.) (Najvznesenejší, najjasnejší a najdostojnejší pán Arnold Ipolyi-Stummer, 14 rokov banskobystrický biskup, 2. decembra 1886 inštalovaný ako biskup veľkoveradinský (oradejský), tu posledný deň náhle zomrel na mŕtvicu. Na želanie znamenite erudovaného biskupa tohto veľkého mena tu bolo jeho vznešené srdce 28. marca 1887 prinesené z Veľkého Varadína (Oradei) a 29. marca 1887 s najväčšou poctou pochované prostredníctvom dôstojného pána Františka Berliczu, veľkoprepošta a kapitulárneho vikára, za účasti celej banskobystrickej inteligencie, v kaplnke svätej Barbory v banskobystrickom farskom kostole. Nech odpočívá v pokoji. Krásnu pohrebnú reč predniesol najdostojnejší pán Matej Kamaszy.) Együttal köszönöm Mária Adamová, a losonci levéltár nyugalmazott igazgatója segítségét is.

*Az Ipolyi Arnold nevét őrző ablak
a Szűz Mária-templomban (Puntigán József felvétele)*

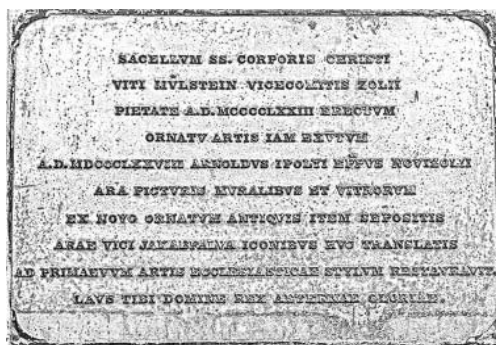
Ipolyi Arnold emlékét a templomban két ablakfelirat (az egyik a Szent Borbála-kápolnában) és a templom déli oldalán nyíló bejárat melletti Krisztus teste- (Corpus Christi) kápolna falán elhelyezett emléktábla is őrzi.²⁷ Ezt szintén ő tette rendbe.

A SZENT BORBÁLA-KÁPOLNÁRÓL

Besztercebánya főterének (Szlovák Nemzeti Felkelés tere) északi részén található a Várnegyed, benne a város egyik legszebb épületével, a gótikus díszítésű, Szűz Mária tiszteletére felszentelt gótikus templommal. Védett műemlék. A katolikus plébániatemplomot egy korábbi román bazilika alapjain a bányavárosba érkezett német bányászok építették fel a XIII. század közepén (1255) román stílusban. Gótikus jellegét a 1400-as években nyerte el. A templom körül végzett ásások bebizonyították, hogy XV. században a szászok kőfallal és palánkkerítéssel vették körül. Nekik köszönhető a templom „német templom” elnevezése is.

*Az Ipolyi Arnold emlékét őrző
ablak a Szent Borbála-kápolnában
(Puntigán József felvétele)*

*Ipolyi Arnold emléktáblája a Krisztus teste-
kápolna falán (Puntigán József felvétele)*

²⁷ Szövege: Sacellum ss. corporis christe / viti Mülstein vicecomitis zolii / pietate a.d. MCCCCLXXIII erectum / ornatv artis iam exutum / a.d. MDCCCLXXVIII Arnoldus Ipolyi eppus novizoliara picturis muralibus et vitrorum / ex novo ornatvm antiquis item repositis / arae vici jakabfalva iconibus huc translatis / ad primaeum artis ecclesiasticae stylum restavavit. / laus tibi domine rex aeternae gloriae.

A Szűz Mária-templom (Puntigán József felvétele)

*Boltíves bejárat a Szent Borbála-kápolnába
a templom fő hajójából (Puntigán József felvétele)*

ban nyitották meg az új nagy boltíves bejáratát.

Ipolyi Arnold püspöki szolgálata alatt 1876-ban a kápolna belsejében Storno Ferenc (1821–1907)²⁹ festő az egyik boltívén egy úgótikus képet festett. Ezt azonban a kápolna 1971-es restaurálása során eltávolították.

1473-ban a templom déli részéhez építették a Szent András-kápolnát, majd 10 évvel később a Krisztus (Isten) teste-kápolnát. A Keresztelő Szent János-kápolnát 1480-ban szentelték fel. Az írásunkban főszerepet kapó Szent Borbála- (Guthiana néven is jegyzett²⁸) kápolna a templom északi oldalán épült fel, és a bányászok védőszentjéről nevezték el.

A templom az évszázadok során tűzvészben többször megrongálódott, például 1500-ban. Nem maradt fenn adat arról, hogy a kápolna ekkor milyen mértékben rongálódott meg. A Borbála-kápolna nyugati falán viszont máig megmaradt az 1504-es évszám, amelyről azonban nem állapítható meg pontosan, hogy az a kápolna belső díszítése befejezésének időpontját vagy a tűzvész utáni felújítás befejezését jelöli.

A kápolna mai formáját az 1761-es tűzvész után nyerte el. A tűzvészben leomlott a templom kápolna feletti mennyezete, megsüllyedt a boltozata, belseje szerencsére nem pusztult el. Szükségessé vált azonban a templom barokk átépítése, ami érintette a kápolnát is. A kápolna eredeti, az északi oldalon nyíló bejáratát befalazták, vele szemben, a templomhajó oldalá-

28 A Guthian család 1643-ban részt vállalt a kápolna javításán. A név az ő emléküket őrzi.

29 Az adatot a *Bystrický permon* már idézett írásából vettem át. Id. Storno Ferenc festőművész, építőművész, restaurátor, műgyűjtő volt. A magyarországi templomfestészetéért 1876-ban a *Ferenc József-rend* lovagi címével tüntették ki.

A kápolnában eredetileg két oltár volt, ez egyiket Szent Borbála és Szent Jeromos, a másikat Szent Péter és Szent Pál tiszteletére szentelték fel. Utóbbi azonban nem maradt meg, sem azok az ezüst tárgyak, melyeket özvegy Platth Dorottya ajándékozott a kápolnának.

A templom és a kápolna legértékesebb emléke a Szent Borbála-oltár, melyet 1509-ben Lőcsei Pál és műhelyének alkotói készíttettek. Az oltár közepén Mária áll, karján a gyermek Jézussal, tőle balra Szent Jeromos, jobbra pedig Szent Borbála áll. Alatta, az alsó részén az utolsó vacsorát ábrázoló szoboregyüttesen Jézus látható tanítványával. Az oltár szárnyai mellő lapjait domborművek, hátsó lapjait festmények díszítik. Felső oromdíszében a kálvária szoborcsoportja látható, középen a megfeszített Krisztussal.

A csillaghálós boltozatú kápolna bordavégződésénél szentek domborműei láthatóak: Szent László, Szent Adalbert, Szent Jeromos, Szent Márton, Szent Imre és Szent István.

A kápolna északi fala mellett, a felirata szerint 1475-ben bronzból öntött, számos domborművel díszített keresztelőmedence áll.

A nyugati falnál (szemben a Szent Borbála-oltárral) egy, a jelenleg lócák mögé száműzött vörös márványsírkő látható, amely már korábban megsérült. A korabeli leírásokból az sejthető, hogy az a kápolnát anyagilag is támogató Glocknitze család tagjának, Barbarának állít emléket, akit a kápolnában temettek el. A sírkő hiányzó feliratát Ipolyi Arnold egészítette ki, melyet besztercebányai műemlékeket tárgyaló könyvében ismertetett. Eszerint a latin nyelvű felirat a hiányzó betűk pótlása után ez lehet: „*Barbara (vagy talán Chara, Clara?) que jacet hic, inopum largissima mater, Clara fuit vita, Religione, Fide. Cui fuit in placitis (precibus?) Domino servire superno, Hoc iaceo duro pulvis et umbra loco. Anno 1513.*” Azaz magyarul: „*Barbara (vagy Clara, vagy a kedves anya), ki itt nyugszik a szegények könyörületes anyja, ki tündöklött élete, hite és vallásossága által. Kinek óhajtsa volt Istennek szolgálni, e kemény kő alatt mint por és hamu nyugszik. 1513. esztendőben.*”³⁰

A kápolna díszes ablakai közül az egyik ablakkép Ipolyi Arnoldnak állít emléket.³¹

*A Szent Borbála-kápolna oltára
(Puntigán József felvétele)*

Puntigán József

30 Ipolyi Arnold: A besztercebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása. Budapest, 1878. 122–125.

31 A templomot csak a misék ideje alatt lehet látogatni, egyébként zárva van.

Magyar mitológiai indíttatású szobortrilógia

1987-ben, ahogy megjelent, rögtön megvásároltam Ipolyi Arnold *Magyar mythologia* (Pest, 1854) című művének hasonló kiadását. Évekig forgattam a könyvet, mert úgy éreztem, hogy szobrászati megfogalmazást kellene adnom az eredet történetünkhöz kötődő hiedelemvilágunkat megjelenítő alakoknak.

Cantata profana
(A szerző felvételei)

ség előtti hiedelemvilágunk gyökereit a sámánizmusban találhatjuk meg. A szobrászilag izgalmas, megoldásra váró feladat ebben a kompozícióban is egy transzfiguráció megformálása volt. A már korábban megjelenő szarvasmotívum mellé egy újabb, hasonlóan archaikus motívum, a ragadozó madár is társult. Azt a révülést, amikor a sámán közvetíti az istenek és emberek közötti üzeneteket, az ősök lelkével való találkozás során a velük való azonosulással éri el. A sámándobok rajzolatain megjelenő létra az égiekhez való átjárásnak a motívuma. A kompozícióm alépítményeként egy olyan létrát fogalmaztam meg, amely a maga térbeli elhelyezkedésével négy kockát formál. A kocka a szakrális geometriában a földet jelképezi, míg a sámán lábai között elhelyezkedő sámándob kör alakjával a Nap-szimbólum, négyosztatúsága a négy évszakra és a négy világtájra egyaránt utal.

Elsőként Bartók Béla *Cantata profana* című kompozíciója adta az ihletet. A szarvassá vált fiúk balladájában elhangzó „Szájunk többé nem iszik pohárból, csak tiszta forrásból” mondata vált a sorozatom mottójává. Azaz a magyar kultúra XX-XI. századi ikonjainak megteremtése, olyanoké, akik saját történeti kultúráinkból fakadnak. A szarvas egy ősi animizmusban, totemizmusban és sámánizmusban gyökerező, atavisztikus motívuma a keleti kultúráknak, így a magyarság ősiségéhez is szorosan kötődik. Nem véletlen, hogy számos honfoglalás kori tárgyi emlékünknél is megőrizte ezt a motívumot. A szarvassá válás mint folyamat az eredetmítoszok drámai erejű példáját őrizték meg számunkra. Az, hogy hogyan lesz üldözöböl üldözött, a természeti népek ember-állat kapcsolatának megrázóan szép gondolatisággal bíró momentuma. Különböző kultúrák hasonló ember-állat alakjai, a kentaurok, sellők, és mindenféle képzelte lények, analógiái ennek a gondolatnak.

Másodikként a *Sámán* című szobrom született meg, mert a keresztény-

Sámán

Harmadik szobrom a *Garabonciás*. Amit Ipolyinál olvashatunk a garabonciásról, abból arra lehet következtetni, hogy ő a sámánok tudását viszi tovább. Azaz üzeneteket közvetít az égiek és földiek között. Talán ez előző két művemhez képest formailag és tartalmilag is

Garabonciás

titkában valósult meg, mert, sajnos, Nyolczas Nándor barátom váratlan halálával megszakadt az a mecenatúra, amely a sorozatot eddigi darabjainak kivitelezését lehetővé tette.

Remélem, hogy egyszer ez is megvalósulhat az általam elképzelt méretben, és részét képezheti a sorozatnak!

A trilógiát számos helyen bemutatták, külföldön Németországban és Franciaországban, Magyarországon önálló kiállításom volt a szobrokból a kápolnásnyéki Halász-kastély parkjában, 2023-ban a Magyar Nemzeti Múzeum *Tarsolylemezek* című tárlata keretén belül láthatta a közönség. Jelenleg a Kárpát-medencei Művészeti Népfőiskola kápolnásnyéki konferenciaközpontjának előcsarnokában láthatóak az alkotásaim.

a legösszetettebb kompozícióm. A *Sámán*-szobornál megszületett, testből kiszakadó lélek testmaszkja a garabonciásszoborban asztronómiai indíttatást nyer. Úgy válik égi vándorrá, hogy az alsó figura szemének ürege a felső figura szemüregével egy vonalba kerül, így a felcsillanó fény az égbolt helyben maradó sarkcsillagát idézi meg. A garabonciás köpenye saját végtagjainak megtöbbszöröződéséből létrejött, valamiféle drapériaérzet, ahol az alak és a köpeny úgy válik eggyé, hogy egy új minőség születik: az égbolt. Az egymást tükröző alsó és felső figura között egyetlen, de nagyon lényeges különbség a fej elhelyezkedése. Míg az alsó figura feje vissza, a felső figuráé előre tekint. Ez a Janus-arc a múltba és jövőbe tekintés szimbóluma. Innen ered a január hónapunk neve is.

Lehet, hogy nem marad trilógia a sorozat, mert született egy negyedik szobor, az *Életfa*. Ez még csak kispasz-

Pogány Gábor Benő

Életfa

175 éve alakult meg a Magyarhoni Földtani Társulat

A Magyarhoni Földtani Társulat, hazánk legrégebben működő tudományos egyesülete

Ez évben ünnepli a Magyarhoni Földtani Társulat fennállásának 175 éves jubileumát. A Társulat Magyarország legrégebb tudományos egyesülete s Európában az angol (Geological Society of London, 1807) és a francia (Société Géologique de France, 1830) mögött a harmadik helyet foglalja el. Megalakulása idején, a XIX. század közepén, a társadalom feudális-félfeudális állapotokat mutat, de ez a rendszer feszültségekkel teli, repedezik. A régóta és fokozatosan kibontakozó reformmozgalom ekkorra már forradalmi töltetűvé válik. A polgárosodás lassan, de feltartóztathatatlanul folyik. A gazdaság alapja a földbirtok. Megindul az iparosodás (bányászat, vasútépítés, feldolgozóipar), azonban még nem számottevő. Az irodalom, nyelvművelés, művészetek mellett a természettudományok erőteljesen fejlődnek. Egyre több a konkrét vizsgálati anyagon végzett egzakt kutatás. Megindul a tudományon belül a kommunikáció: szakülések, publikálás, tanulmányutak; gyűjtemények, könyvtárak, intézetek, társaságok alakulnak. Megalakul a Magyar Tudományos Akadémia (1825), a Királyi Magyar Természettudományi Társulat (1841), s ez idő tájt (1846) költözik új, korszerű otthonába az 1802 óta a tudományt szolgáló Magyar Nemzeti Múzeum. Meghatározó szerepet játszottak a társulat megalakulásában a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései, melyek ülésein 1841 óta érlelődött egy földtani társaság gondolata.

A megalakulásra a konkrét indítvány is ez utóbbi közösség soproni vándorgyűlésén hangzott el 1847. augusztus 11-én Zipser Keresztély András besztecerbányai természetrajz-tanár részéről. *Javaslatok földismeit bányászegyesület alapítására Magyarországon* című előadásában kifejtette: „a bányatermékek és keresett érczek holléte bizonyos törvényeknek van alávetettve, melyeknek kinyomozására [...] a bányásznak különös gondot kell fordítani, ami multhatatlanul feltételezi, hogy természettudományokban nem lehet egészen járatlan, s nem nélkülözhet némely földismeit tapasztalatokat”. „Ez által nem csak földünk hozzáférhető héjjának szerkezete leszen ismertté, [...] hanem olyan ércz-nemek fedeztetnek fel, melyek különben a tudományokban egészen ismeretlenek”. Ez egyesület fő célja: „minden nemű hasznos ásványokat, föld és ércz-nemeket, kőszén, turfát, épülethez, szobrászathoz és kőnyomatokhoz használható kővek fedeztessenek fel [...] a bányászati, kereskedelmi és műiparos vállalkozások megkönnyítése végett”. Zipser javaslatát a vándorgyűlés résztvevői nagy tetszéssel és lelkesedéssel elfogadták és a szervezőmunkával Kubinyi Ágostont, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóját bízták meg.

E határozat értelmében Kubinyi Ágoston 1848. január 3-ára Losonc melletti birtokára, videfalvi kastélyába egy bizottságot hívott össze a társulat programtervezetének összeállítása céljából. Elnöklete alatt Kubinyi Ferenc földbirtokos, természetbúvár, Zipser Keresztély András, Pettkő János selmeci bányásztanodai tanár, valamint Marschan József bánya-

mérnök kidolgozták a programot. Az alakuló közgyűlést 1848. augusztus 18–19-re tűzték ki, ami azonban a szabadságharc „szomorú hadi korszaka” miatt elmaradt s a „társulat ügye is két egész évig szunnyadt”.

„A fegyvercsörgés elhangzása után” az időközben létrejött bécsi birodalmi Földtani Intézet geológusainak támogató véleménye nyomán – a támogatásban nagy szerepet játszott W. Haidinger igazgató és M. Hörnes „múzeumi őrségé” – megfelelő politikai garanciák mellett a hatalom engedélyezte egy „magyarhoni földtani társulat nevű egyesület alakulását”. „A felsőbb engedelem leérkezése után 1850-ki Julius 6-dikán közgyűlés tartatott, melyben a társulat magát alakultnak nyilvánította; a felolvasott alapszabályok vizsgálat végett egy külön bizottmányhoz utasítottak, ugyanezen közgyűlésen elnökül Kubinyi Ágoston, titoknokul Kováts Gyula, és pénztárnokul Wagner Dániel urak választattak meg. Eltávolíthatatlan akadályok miatt a második közgyűlés csak 1850-ki September 3-án tarthatott meg, melyben az alapszabályok végképp elfogadtattak” – így emlékezett a társulat megalakulásának viszontagságos eseményeire Kováts Gyula „titoknok”, a társulat első krónikása. Ekkortól kezdve a társulat nemcsak de facto, hanem de jure is működött, s működik mindmáig.

A megalakulás tényét Vidéfalván (ma Vidina), az egykori Kubinyi-kastély falán elhelyezett emléktábla hirdeti magyar és szlovák nyelven. Az emléktábla avatásán 1994. március 4-én beszédet tartott Kecskeméti Tibor elnök (Magyarhoni Földtani Társulat), Samuel Ondrej elnök (Szlovák Földtani Társulat) és Dudich Endre titkár (Nemzetközi Földtani Korrelációs Program, Párizs).

Az emléktábla felállításához kapcsolódó, sokszor nem könnyű tárgyalásokat Hála József geológus technikus, etnográfus folytatta. A mauthauseni gránit emléktáblát és felirata gra-vírozását Szabó Péter geológus, vállalkozó finanszírozta. Mindkettőjüket köszönet illeti ezért!

A megalakulást lehetővé tevő engedély elnyerése után az 1850. szeptember 3-ai közgyűlésen 41-en iratkoztak fel a tagsági ívekre. A Magyarhon (innen az archaikusnak tűnő, egyben az ősiséget idéző szó, mely arra is utal, hogy a társulat nyitva állt Magyarország minden állampolgára előtt) különböző részéből és nemzetéből jelentkeztek a földtan iránt elkötelezett és érdeklődő személyek tagnak. Számuk 1851-ben tovább nőtt, s az év végére 72-re emelkedett. A fennmaradt névsorban van arisztokratától polgárig, tudóstól kisbirtokos földművesig, minisztertől kereskedőig, orvostól zeneművész, teológiai tanártól „országos főpénzpróbaló”-ig sokféle személy. A lakóhelyek is nagy változatosságot és szórást mutatnak. A legtöbb tag pesti illetékességű, majd a bécsiek és budaiak következnek. De találunk köztük pozsonyi, belgrádi, selmeci, szatmárnémeti lakosokat s olyan kis települések lakóit is, mint Domony, Zsolca, Erdőbénye, Tolcsa, vagy a lipthói Hosszúrét és a beregi Vári. Az „alapító atyák” munkája nagyon fontos volt. Az ő kiváló tevékenységük nyomán jött létre az a tudományos alap, melyre építve a következő geológus generáció legnagyobbjai (Szabó József, Hantken Miksa, Koch Antal, Lóczy Lajos) világhírré emelték a magyar geológiát.

A következő másfél évtizedben az ország szinte valamennyi táját felkeresték a „földtanász” szakemberek. A legjobban kutatott terület a Tokaj–Hegyalja, Pest és Buda környéke, a nógrádi táj, a Közép-Tisza vidéke, a Bakony, a Balatoni régió, Dorog–Esztergom, a Velenicei-hegység környéke volt, de sokat tanulmányozták a távolabbi Bihar-hegységet, a Bánát lelőhelyeit és jártak többek közt Máramarosban, Dévényújfalun, Szentmargitbányán is.

A begyűjtött ásványokon, kőzeteken, ősmaradványokon végzett tudományos kutatások – ezek őrzési helyei többnyire az egyetemek és a Magyar Nemzeti Múzeum, majd 1869-től a Magyar Királyi Földtani Intézet voltak – eredményeiről szakgyűléseken számoltak be. A tagság nagy aktivitását jól jelzi, hogy az első 10 égnéhány év során 74 előadás hangzott

el. Az eredmények szélesebb körű megismertetésére a tudós férfiak 1856-ban megindítják *A Magyarhoni Földtani Társulat Munkálatai*, valamint 1870-ben a *Földtani Közlöny* című kiadványt, illetve folyóiratot.

Az 1867-es osztrák–magyar politikai kiegyezés a kapitalizmus nagyarányú fellendülésével esett egybe, az ország társadalmi és gazdasági életében gyökeres változások történtek. A tudomány, benne a földtan is felértékelődött, s ez pozitív változásokat hozott a társulat életében is.

Ez időszak legfőbb tudományos és gazdasági eseményei: kiterjedt földtani térképezés a rohamosan kiépülő vasút és ipar nagy energiaigényének (szén) kielégítésére, rétegtani alapvetés, a földtan egyetemi oktatásának és a kutatások műszerezettségének fejlődése, a darwini fejlődésméлет térhódítása (Darwin első magyar fordítója Rónay Jácint bencés tanár!). A kiegyezés nyomán létrejött a földtant is felügyelő független magyar Földművelésügyi, Ipari és Kereskedelmi Minisztérium. A földtan állami feladatainak elvégzésére előbb a minisztériumon belül 1868-ban egy Földtani Osztályt, majd 1869. június 18-án egy önálló intézményt, a Magyar Királyi Földtani Intézetet hozták létre. A földtan fontosságát jelezte az is, hogy a Földtani Intézetet egy alkalommal maga a király, Ferenc József is meglátogatta. A földtani kutatások állami feladattá válásával „*kitisztult*” a Magyarhoni Földtani Társulat működési profilja is. Ezt tükrözi az 1871-ben hatályba lépett új alapszabály, mely szerint a társulat „*tudományos egyesület, célja a földtan művelése és a földtani ismeretek terjesztése*”. S innentől kezdve a Földtani Intézet (akár Királyi, akár Állami jelzővel!) és geológusai, de még gyönyörű épülete is, meghatározó szerepet játszottak, játszanak a társulat életében.

Az 1800-as évek utolsó harmada és a századforduló a tudományok nagyfokú fejlődésének és differenciálódásának időszaka. A földtani munka állami feladattá válása megnövekedett munkát és a geológusok számának gyarapodását hozta. Különösen az ásványi nyersanyagok kutatása növekedett meg, ami a bányászat erőteljes fejlődését eredményezte. A helyi, elsősorban bányaföldtani feladatok ellátása érdekében 1871-ben megalakult a társulat „Selmeci Fiókegylete”. A társulatban egyre gyarapodtak a bányászattal, valamint a Föld fizikai tulajdonságaival foglalkozó szakemberek (gondoljunk csak az ingáján már akkor dolgozó Eötvös Lorándra, aki a társulat tagja volt!). Előbbiek a társulattól kiválva 1892-ben megalapították az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesületet (OMBKE), utóbbiak 1881-ben a Földrengési Bizottságot (ezt a Magyar Geofizikusok Egyesülete elődjének lehet tekinteni). A századforduló a talajtan fejlődésének fontos időszaka. A Földtani Intézetben megalakuló Agrogeológiai Osztály, majd az abból jóval később kialakuló Talajtani Társaság létrehozásában közvetve a társulatlak is fontos szerepe volt. A barlangkutatók 1910-ben, a hidrogeológusok 1917-ben alakítottak társulati szakosztályt. Bár mindkét szakosztály egy ideig a társulat keretében maradt, azonban fenti dátumoktól számítják önálló egyesületi életüket.

A társulat hamarosan a nemzetközi tudományos életben is fontos szerepet játszott. Szabó József földtanprofesszor a földtani térképek egységes színkulcsrendszerének kialakításában vitt vezető szerepet az 1881. évi bolognai Geológiai Világkongresszuson, Hantken Miksa őslénytantanár pedig úttörő mikropaleontológiai kutatásaival vívott ki elismerést mind az európai, mind az észak-amerikai szakmai körökben. S ritka szép elismerés érte a társulatot az 1887-es párizsi világkiállításon: a magyarországi ásványok, kőzetek, ősmaradványok és földtani térképek bemutatásával elnyerte a világkiállítás elismerő oklevelét és aranyérmét! A 300 aranyfrank értékű (tehát rendkívüli értékről van szó!), a társulat nevével gravírozott színarany érem a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában van elhelyezve. A bekeretezett diploma a társulat hivatali helyiségét díszíti.

Az új szemlélettel és módszerekkel, műszerekkel és eszközökkel végzett földtani kutatások első eredményei: a kissármási földgáz, az Egbell környéki kőolajmező, a Bihar-hegységi bauxittelépek megtalálása, új szénmezők, ásvány és gyógyvizek feltárása. E lendületes kutatások az I. világháború miatt megtorpantak.

A háborús viszonyok a társulatot tudománypolitikai, szervezeti (a választmány helyett egy kisebb szaktanács segítette) és gazdasági (a társulat minden vagyonát elvesztette, ill. elértéktelenedett) szempontból egyaránt érintették. A változások hatását nagyban erősítették a hadigazdálkodás, katonai szolgálat következményei, a szabadelvű baloldali szellemi áramlatok erősödése, valamint az 1918-ban bekövetkezett katonai összeomlás. A Tanácsköztársaság kikiáltása után egy direktórium fennhatósága alá került a társulat, majd az intervenció csapatoktól megszállt, szétzilált országban kellett úgy-ahogy talpra állnia. Csak az ország számára óriási traumát okozó trianoni békeszerződés megkötése után rendeződött annyira a politikai helyzet, hogy a társulat beindíthatta ismét hivatásszerű működését.

Az 1920-as évek elején történt nagy tudományos és kulturális befektetések és az állam anyagi támogatásának folyamatossá válása nyomán (Klebensberg nagy programja) a társulat viszonylag gyorsan regenerálódott s a harmadrészre zsugorodott, ásványkincseitől nagyrészt megfosztott ország tudományos életében újra hatékony tudományos tényezővé vált. A megmaradt tudományos kapacitás hasznosítása elsősorban az alapkutatásokban történt. A két világháború között magas szintre emelkedtek az ásvány-kőzettani, valamint őslénytani, törzsfajlódási és rétegtani kutatások. Előbbiek kiemelkedő művelői voltak Mauritz Béla, Vendl Aladár, Vendel Miklós, utóbbiaké Nopcsa Ferenc, Lambrecht Kálmán, Szalay Tibor, Schréter Zoltán, Vadász Elemér, Telegdi Roth Károly, id. Noszky Jenő. De született az ásványi nyersanyagkutatás terén is fontos eredmény: 1923-ban Gánton Balás Jenő megtalálta a bauxitot, 1937-ben pedig Budafa-pusztán Papp Simon a kőolajat. Ennek a „lappangó fejlődés”-nek is nevezhető időszaknak nemzetközi mércével mérve is számottevő kutatásai alapozták meg a II. világháború utáni fejlődési szakasz munkálatait.

A vesztes II. világháború utáni gyökeres politikai, társadalmi és gazdasági változások meghatározó erővel hatottak a társulatra. A nagyarányú iparosítás rendkívüli módon kedvezett a földtani kutatásoknak. Sikereket hozott az intenzív mélyfúrásos tevékenység. Megnyílt a földtani kutatások előtt a tér harmadik dimenziója, a mélység. Ömlött a fúrási minta a laboratóriumokba. A vizsgálatok eredményei nyomán először készültek mélyföldtani, szerkezetföldtani és ún. prognosztikus földtani térképek, új ásványi nyersanyagkészletek tárultak fel (kőszén, szénhidrogének, bauxit, mangán, urán, színes ércek, építőipari nyersanyagok, vízkészletek stb.), egyre mélyebben és pontosabban ismertük meg földtani viszonyainkat, értékeinket. A világháború utáni évek általános tudományos-technikai haladása, majd az 1960-as években a társadalmi-gazdasági „kinyílás” új elemeket hozott a földtanban, a társulat életében. Az új tudományos megismerések, irányzatok, szemlélet beáramlása, valamint a modern szakirodalom hozzáférhetősége, a geológusok külföldi kapcsolatai révén nagy mennyiségű új ismeretanyag halmozódott fel a szakmában. A földtan erősen differenciálódott, melynek nyomán a társulatban új, ún. tematikus szakosztályok jöttek létre: 1960-ban az Agyagásványtani, 1963-ban az Őslénytani-Rétegtani és az Ásványtani-Geokémiai, 1967-ben a Mérnökgeológiai és Környezetföldtani, valamint Gazdaságföldtani, 1969-ben a Tudománytörténeti, 1988-ban a Geomatematikai és Geostatistikai Szakosztály alakult meg. Nagyjából egyidejűleg a területi differenciálódási folyamat is elindult, megalakultak a területi szervezetek.

Az egyetemeken (Budapest, Miskolc) az egyszakos képzés után diplomázó geológusaink sokat tettek a szakma fejlesztése érdekében. A társulat egyre gyarapodó szakosztályaiban

és területi szervezeteiben pezsgő szakmai élet folyt. Az ankétok, különböző rangú és méretű rendezvények, vitafórumok, szakmai kirándulások egymást érték. Új szakterületek honosodtak meg. Közülük néhány: geostatisztika, térinformatika, távérzékelés, numerikus taxonómia, környezetföldtan, geoarcheológia. A nyugati szakkörökkel kialakított egyre intenzívebb és szorosabb kapcsolat is nagy „működő szellemi tőke”-t hozott a szakmába. Geológusaink egyre többen szerepeltek a külföldi szakmai fórumokon. S ki kell emelnünk: ez idő tájt volt a párizsi Sorbonne-on két geológusunk is vendégprofesszor, s két cikluson keresztül volt magyar geológus a Nemzetközi Földtani Korrelációs Program titkára. És fordítva: szívesen jöttek egyre többen nyugati kutatóhelyekről geológusok tanulmányozni érdekes és sajátos földtani képződményeinket.

A társulat mindig is jó kapcsolatokat ápolott a földtan tudománya nemzetközi szerveivel, főként a Földtani Tudományok Nemzetközi Uniójával (IUGS) és az Európai Földtani Társulatok Asszociációjával (AEGS). Ennek és élénk szakmai aktivitásunknak köszönhetően számos nemzetközi konferenciát, találkozót, kollokviumot és ankétot rendezett. Ezek mellett ki kell emelni a társulat hazai sikerrendezvényét, a Magyar Földtudományi Szakemberek Világtalálkozóját, a HUNGEO-t. Ennek fő célja, hogy a Magyarországon, a szomszédos államokban és a szétszórta nagyvilágban élő magyar földtudományi szakemberek (geológusok, geofizikusok, geográfusok, karszt és barlangkutatók, kartográfusok és térinformatikusok, meteorológusok, környezettudósok) közvetlenül megismerhessék egymás új tudományos és műszaki eredményeit, gondolatokat és tapasztalatokat cserélhessenek, valamint terepjárás keretében megismerhessék fontosabb földtani képződményeinket. A honfoglalásunk mil레centenárium évében, 1996-ban rendezett első találkozó olyan sikeres volt (több mint 80 külföldi magyar szakember vett rajta részt!), hogy kezdetben évente, majd 2000-től kétévente további találkozókat kellett rendezni. A 2017-ben sorra került 13. találkozó után a világméretű covid-járvány megakasztotta a folytatást.

Az 1980-as évek második felében újabb, az eddigieknél erőteljesebb és mélyrehatóbb politikai, társadalmi és gazdasági változások jelentkeztek. Az addigi totalitárius rendszer megreformálására számos kísérlet történt. Ezek elégtelensége végül a rendszer gyökeres megváltoztatásához vezetett. Ennek során 1990-től kialakult a demokratikus intézményrendszer, szabad utat kapott a piacgazdálkodás. A hatékonyabb termelés érdekében nagy létszámcsökkenések történtek. Mindezek hatásától nem maradt mentes a tudomány, benne a geológia sem. Az állami földtani intézményrendszer működési, szervezeti és finanszírozási korszerűsítésére 1991 és 1993 között a felügyelő minisztérium (a minisztériumban külön tanácsadó irányította és koordinálta a munkát!), a Központi Földtani Hivatal, valamint a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyarhoni Földtani Társulat számos tervezetet készített. Ezek mindegyike számos progresszív és hatékonyságot fokozó elemet tartalmazott, de önmagában egyik sem volt megfelelő. Hosszas és kemény tárgyalások és kompromisszumok során lépésről lépésre közeledtek az eltérő érdekeket képviselő álláspontok egymáshoz, s 1993-ban kialakult az új intézményrendszer. A Központi Földtani Hivatal átadta helyét a Magyar Geológiai Szolgálatnak, amelynek alárendeltségébe került mintegy egyharmadra csökkent személyi állománnyal a Magyar Állami Földtani Intézet és az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet. Közben és a továbbiakban a szakma nagy trendjeinek nemzetközi változásai: ásványi nyersanyagok dekonjunkturája, a szakma átstrukturálódása, a műszerezettség ugrásszerű fejlődése (elektronmikroszkóp, számítógépek, computer tomográfia stb.), az életminőséget érintő földtani kutatások előtérbe kerülése (környezetföldtan, vízföldtan, talajerő, építkezések stb.) mind olyan kihívások voltak, melyekre a magyar geológusok eredményesen reagáltak. Jelzik ezt: a társulat korszerűsítési

törekvései (1983), a piacorientáltság felismerése (1985), továbbképzés konvertálható szak tudás megszerzésére (1989), a Nemzetközi Földtani Korrelációs Programban (IGCP) való részvétel (1989-től), vállalkozások alapítása (1990), kutatások pályázati támogatása (1990), az extenzív kutatásokból az intenzívbe való áttérés (1991). De reakció volt a kihívásokra a *Földtani Közlöny* korszerűsítése (1991), az irányítás és kutatás intézményeinek további átszervezése, létrehozása (Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat, 2017; Szabályozott Tevékenységek Felügyeleti Hatósága, 2021).

„*Tempora mutantur – Változnak az idők*” – mondták a rómaiak. De ki is szokták egészíteni: „*et nos mutabimur in illis – és mi is változunk az idővel!*” Nagy társadalmi, gazdasági, szervezeti, tudományos, szemléleti és módszertani változások közepette élünk. Ezek nem csak nálunk, hanem világszerte érezhetők. E változásokat meg kell értenünk és a változások által kiváltott kérdésekre keresni kell a jó válaszokat. Lehetetlen, hogy az Európában harmadiknak alakult geológiai társulat vezetése, kitűnő felkészültségű, nemzetközileg is ismert és elismert vezetői és munkatársi gárdája nem találja meg e változásokra és kihívásokra a megfelelő választ. Kritikus helyzetekben e sorok írója szeme előtt mindig Párizs (Lutetia) város címere villan fel. A címerpajzson egy hajó hánykolódik a hullámok között, alatta pedig ez olvasható: „*Fluctuat, nec mergitur! – Dobálják bár a hullámok, nem merül el!*”

Kecskeméti Tibor

Az „alapító atyák”, akik a Magyarhoni Földtani Társulat „alakulására nézve erélyesen intézkedtek”

A 175 éves Magyarhoni Földtani Társulat megalapítása egy majd három évig tartó folyamat eredménye volt, amelynek fő „mérőkövei” az alábbiak voltak: 1. Javaslatok egy „*földismereti bányászegyesület*” megalapítására (Sopron, 1847. augusztus 11.); 2. de facto megalakulás (Videfalva, 1848. január 3.); 3. de jure megalakulás (Pest, 1850. július 6.). A megalapításban a földtudományi szakembereken (bányamérnökök, muzeológusok stb.) kívül számos amatőr, műkedvelő „*természetbúvár*” és szimpatizáns (politikus, földbirtokos, kereskedő stb.) is részt vett. Közülük a legfőbb „alapító atyák”-nak Zipser Keresztély Andrást (Christian Andreas Zipsert), Kubinyi Ágostont, Kubinyi Ferencet, Pettkő Jánost és Marschan Józsefet tekintjük.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók VIII. Nagygyűlését 1847. augusztus 11. és 17. között Sopronban rendezték meg óriási szakmai érdeklődés mellett: a rendezvénynek 483 külföldi és (főleg) hazai résztvevője volt, köztük négy későbbi „alapító atya”.¹ A vendégek

1 A magyar orvosok és természetvizsgálók Sopronban tartott VIII. nagygyűlésén részt vett tagok beírás szerinti névsora. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1847. augusztus 11–17. Sopronban tartott VIII. Nagygyűlésének története és munkálatai. Pest, 1863. [XI–XXII.] XI, XII, XVIII. A továbbiakban: Munkálatok 1847.

Zipser Keresztély András
(Magyar Nemzeti Múzeum,
Történelmi Képcsarnok)

Kubinyi Ágoston
(Magyar Nemzeti Múzeum,
Történelmi Képcsarnok)

augusztus 10-én érkeztek a városba. A Városházán történt fogadtatás és regisztráció után elfoglalták szállásaikat, este pedig ismerkedési est volt a Városi Kaszinóban, a vendéglátó herceg Esterházy Pál, a nagygyűlés elnöke volt. (Az alelnöki tisztet Kubinyi Ágoston töltötte be.) Másnap ugyanott került sor a „megnyitó közgyűlés”-re.² Ennek keretében hangzott el Zipser Keresztély András *Javaslatok földismei bányászegyesület alapítására Magyarországon* című előadása,³ amelyet a jegyzőkönyv így rögzített:

„XX. közfigyelmet és érdekltséget gerjesztett dr. Zipser Endre értekezése a magyar bányásatról, melyhez egy földkutató bányászati társaság alkotásának javaslata csatoltatott, s melynek folytán

XXI. indítvány tétellett egy bányász-társaságnak a javaslat értelmében – megindítására, s e végre a tervező által kivetett költségek fedezése végett önkényes aláírásnak azonnali megnyitására, az ügy elnök ő herczegsége [Esterházy Pál] pártfogása alá állíttatván; –

a főmlgű elnök minden közhaszonnal kecsegtető vállalatnak örömmel nyujtván segédkezet, szívesen hajlott ily létrehozandó, s czélszerűleg alakuló társulatot pártfogása alá fogadni, s a nyomban megnyitott aláírási iven, a siker esetére, ily célra évenként 400 pftot kegyeskedett megajánlani; az indítvány pedig maga oly formában fogadtatott el, hogy a tervezett társulat, a nagygyűlés vagy szakosztály minden befolyása nélkül, mint egészen magán vállalkozás igyekezzék létrejönni s alakulni, s organisatioja megállapítására egyedül a társulat létesítéséhez és fentartásához járuló aláírók közül válaszszon magának alakító választmányt [...].”⁴

2 Kubinyi Ágoston-Toepler Károly-Török János: A magyar orvosok és természetvizsgálók főméltóságú galánthai herceg Eszterházy Pál elnöksége alatt Sopron sz. kir. városban tartott, számra VIII. nagygyűlésének napi rendje. Munkálatok 1847. VII–VIII.

3 Zipser Endre: Javaslatok földismei bányászegyesület alapítására Magyarországon. Munkálatok 1847. 43–49.

4 Közgyűlési jegyzőkönyv a pályázatokra vonatkozó mellékletekkel. Munkálatok 1847. [1–21.] 5.

Kubinyi Ferenc
(Magyar Nemzeti Múzeum,
Történelmi Képcsarnok)

Pettkő János
(Fővárosi
Szabó Ervin Könyvtár)

A tudományos rendezvényről a *Pesti Divatlap*ot Vahot Imre tudósította, aki a fent említett eseményt így örökítette meg:

„Utána következett külföldön is ismeretes természetbuvárunk – Zipser tanárnak, bár német nyelven, de alaposan s korszerűen irt értekezése, melyben a magyarországi bányászat elhanyagolt s hanyatló állapotát élénk színekkel festé, s indítványba hozá, miszerint a magyar bányászat felvirágzásának előmozdítására, az ez ügyet hathatósan felkaroló társulatot kellene alapítani hazánk felső s alsó részében. A jeles szónoklattal előadott czélszerű indítvány oly hatást eszközölt a gyűlésre, hogy Bezerédy István s Kubinyi Ferencz, ezen ország-szerte ismert lánglelkű hazafiak sürgetése következtében, a magyar bányászat előmozdítására tervezett társulat alakítása tüstént fogamatba vétetett, miután az 5 p. ftos évi részvény fizetésére számosan irtak alá, s a hazafiságra lobbant elnök-herczeg e czélra évenként 400 p. forintot ajánlott. [...]”⁵

„A szó szoros értelmében Zipser nem volt ugyan szakember, de mint dilettans oly tulajdonságokkal rendelkezett, melyekkel a földtani tudomány érdekeit lényegesen előmozdítani képes vala, eloquentiával [ékeksszólassal] rendelkezett szóban és írásban egyformán és kép-viselet dolgában is helyén volt” – ecsetelte a javaslattevő Zipser érdemeit az egyik jeles utód, Böckh János.⁶ Megemlítenők a herceg Esterházy család érdemei is: a Sopronban elnöklő és a pártfogó szerepét vállaló Pál után a família majd száz éven keresztül, egészen a II.

5 Vahot Imre: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók VIII. Nagygyűlése Sopronban. *Pesti Divatlap* 1847. Második félévi folyam. [35. sz. 1111–1117.; 36. sz. 1139–1145.; 37. sz. 1178–1181.; 38. sz. 1209–1213.; 39. sz. 1238–1242.] 35. sz. 1114.

6 Böckh János: A geológia fejlődésének rövid története Magyarországon 1774-től 1896-ig. *Földtani Közlöny* XXVII. 1897. [4–15.] 14. A soproni nagygyűlés eredményeiről lásd még például: *Vendl Aladár: A százéves Magyarhoni Földtani Társulat története.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1958. 12–21.

Herceg Esterházy Pál
(Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálatai VIII. 1863. o. n.)

világháborúig támogatta anyagilag a Földtani Társulatot.

A soproni jegyzőkönyvben említett „*alakító választmány*” Kubinyi Ágoston vezetésével hamarosan megalakult, tagjai Zipser Keresztély András, Kubinyi Ferenc, Pettkó János és Marschan József voltak. Kubinyi Ágoston 1848. január 3-ára vidéfalvi (Nógrád m.) kastélyába hívta meg a négy „*szakértő férfit*”-t,⁷ ahol – „*a legnagyobb magyar geológus*”, Szabó József szavaival – „*egy magyarhoni földtani és bányászegylet megalakulásának módja először beszélgetett meg*”,⁸ s ahol „*a társulat alakítására nézve erőlesen intézkedtek*”.⁹ (Erre az eseményre emlékezetre a Kubinyi-kastély falán a Magyarhoni Földtani Társulat 1994-ben emléktáblát helyezett el.¹⁰)

A vendéglátó Kubinyi Ágoston (1799–1873) az 1820–1840-es években Nógrád vármegye szolgálatában állt, 1841-től aktívan részt vett a magyar orvosok és természetjárók nagygyűlésein, 1843-tól a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója és a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja volt, 1845-től királyi tanácsosi címmel felruházva.¹¹

Kubinyi Ágoston bátyja, Ferenc (1796–1874) földbirtokos az 1820–1840-es években szintén megyéjét szolgálta (pl. Nógrád vármegye követeként több reformországgyűlésen vett részt), az 1840-es évek elejétől sorra jelentek meg tudományos (földtani, őslénytani, régészeti stb.) munkái. Rendszeres látogatója és előadója volt a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűléseinek, öccsével együtt 1841-ben egyik megalapítója volt a Királyi Magyar Természettudományi Társulatnak, ugyanabban az évben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották.¹²

Zipser Keresztély András (1783–1864) a XIX. század elején Brünnben élt és dolgozott, „*Itt fejelett ki benne a' természettörténet iránti vonzalom*.”¹³ Ezt követően, az 1810-es években

7 Kovács Gyula: A Magyarhoni Földtani Társulat. In *Kubinyi Ferenc–Vahot Imre* (szerk.): Magyarország és Erdély képekben. I. Emich Gusztáv, Pest, [27–30.] 28.

8 Szabó József: Elnöki megnyitó beszéd. Földtani Közlöny XXIII. 1891. [2–9.] 4.

9 Kovács Gy. 1853. 28.

10 Böszörményi István: A Magyarhoni Földtani Társulat. A Hét XXXIX. 1994. 15. sz. 14.; Hála József: Emléktábla-avatás Vidéfalván. Honismeret XXII. 1994. 4. sz. 78–79.

11 Kubinyi Ágoston életéről és munkásságáról lásd például: *Nendtvich Károly*: Kubinyi Ferenc és Ágoston. Életrajzuk. Értekezések a természettudományok köréből. VII. XII. sz. MTA, Budapest, 1876; *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, Budapest, 1891–1914. VII. 1900. 369–375.; *Vendl A.* 1958. 41–47.; *Majzon László*: A két Kubinyi és a Földtani Társulat. Földtani Társulat. CIV. 1974. 209–220.; *Szemkeő Endre*: Kubinyi Ágoston és a természetvizsgálók. Valóság XLIV. 2001. 5. sz. 56–71.; *Praznovszky Mihály*: Egy tudományos férfiú Kazinczy közelében. Kubinyi Ágoston önéletírása. Széphalom XIX. 237–248.

12 Kubinyi Ferenc életéről és munkásságáról lásd például: *Nendtvich K.* 1876; *Szinnyei J.* VII. 1900. 376–381.; *Vendl A.* 1958. 41–47.; *Majzon L.* 1974; *Praznovszky Mihály*: Kubinyi Ferenc közeleti tevékenysége. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1980. 35–92.; *Soós Virág*: Kubinyi Ferenc, a régész. Uo. 93–108.; *Nagy István Zoltán*: Kubinyi Ferenc, a természettudós. Uo. 109–118.; *Kecskeméti Tibor*: Kubinyi Ferenc életútja és őslénytani munkássága. Földtani Közlöny CXLIV. 2014. 287–290.; *Böszörményi István*: Madách Imre és Kubinyi Ferenc. Palócföld LXII. 2016. 1. sz. 58–65.

13 Zipser (Keresztély András). Újabb kori ismeretek tára. Heckenast Gusztáv, Pesten, 1855. 609.

magán leánynevelőintézetet alapított Besztercebányán, amelyben tanított és amelyet 1859-ig igazgatott. Az 1810-es években ásványtant tanított a helyi evangélikus gimnázium tanulóinak, köztük a Kubinyi testvéreknek is. Az amatőr, műkedvelő természetbúvár messze földön híres ásvány- és kőzetgyűjteménnyel rendelkezett, ilyen kollekciókat állított össze és küldött különféle hazai és külföldi intézményeknek („*bátran mondhatni, a világot magyarhoni sziklafajokkal és ásványokkal elárasztotta*”¹⁴). Rendszeresen publikált ásványtani cikkeket magyarországi és határon túli szaklapokban. Fő műve, „*a XIX. század első felének legkiválóbb magyarországi ásványtopográfiája*”¹⁵ 1817-ben Sopronban jelent meg.¹⁶ Természettudományos érdemeiért számos külföldi és hazai elismerést kapott.¹⁷

Pettkó János (1812–1890) bányászati, kohászati és geológiai ismereteit Selmecbányán és Bécsben szerezte. 1843-ban a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémia – ettől az évtől önálló – Ásványtan, Geológia és Paleontológia Tanszékének helyettes tanára lett, majd 1847-ben rendes tanárrá (egyben Magyarország első geológusprofesszorává¹⁸) nevezték ki, s ugyanabban az évben a királyi bányatanácsosi címet is megkapta. A videfalvi tanácskozásig mint geológus Selmecbánya és Körmöcbánya, valamint környékük földtani leírásával és térképével szerzett nevet magának a szakmában.¹⁹

Marschan József (1802–1872) az 1820-as évek elején Selmecbányán tanult bányászatot és kohászatot. Ugyanott a Bányászati és Erdészeti Akadémián 1837 és 1843 között rajzot és gyakorlati bányamérést tanított, majd 1847-ig az ábrázoló geometria és az építészet tanára, illetve az illetékes tanszék vezetője volt. A videfalvi találkozó évében nyugalomba vonult és Pestre költözött.²⁰

A videfalvi megbeszélésen „*Kubinyi Ágoston elnökle alatt határozottatott először is az országot a társulat keletkezése- és előnyeire hirlapok útján figyelmeztetni, programot, aláírási ivateket szét küldeni, és végre 1848-iki Aug. 18-ára és 19-ére Pestre egy közgyűlést hirdetni [...]*”²¹ A hírlapi felhívások megjelentek,²² a programot megfogalmazták,²³ de „*a később be-*

14 *Kubinyi Ferenc*: Doctor Zipser Keresztély András élet-rajza. Herz J., Pest, 1866. 3.

15 *Papp Gábor*: A magyar topografikus és leíró ásványtan története. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2002. 79.

16 *Zipser, Christian Andreas*: Versuch eines topographisch-mineralogischen Handbuches von Ungern. Oedenburg, 1817.

17 Zipser Keresztély András életéről és munkásságáról az idézetek mellett lásd például: *Szinnyei J.* XIV. 1914. 1868–1870.; *Vendl A.* 1958. 35–40.; *Majzon László*: Emlékezés Zipser Andrára. Földtani Tudománytörténeti Évkönyv 2. sz. 1973. 15–21.; *Csiky Gábor*: Megemlékezés Zipser Keresztély Andrásról, születésének 200. évfordulóján. Földtani Közlöny CXIV. 1984. 231–234.

18 *Csiky Gábor*: Pettkó János az első magyarországi geológus professzor. Földtani Tudománytörténeti Évkönyv 13. sz. 1990. [57–60.] 59.; *Vitális György*: Emlékezés a 200 éve született Pettkó János selmeci geológus professzorára. Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat CXLV. 2012. 4. sz. [45–46.] 46.

19 Pettkó János életéhez és munkásságához az említetteken kívül lásd még például: *Pettkó János*: Adatok Felső-Driéthomai Pettkó János életéhez. Önbioграфияi följegyzései. Kézirat. MTA Kézirattár RALK 1232: 20.; *Szinnyei J.* X. 1905. 1082–1086.; *B. Mednyánszky Dénes*: Pettkó János emlékezete. Akadémiai Értesítő III. 1892. 8. f. 429–438.; *Vadász Elemér*: Tudománytörténeti jegyzetek Pettkó Jánosról. Bányászati Lapok C. 1967. 9. sz. 641–642.; *Zsámboki László* (szerk.): A selmeci Bányászati és Erdészeti Akadémia oktatóinak rövid életrajza és szakirodalmi munkássága 1735–1918. Nehézipari Műszaki Egyetem, Miskolc. 1983. 275–276.; *Szabó Tímea*: Pettkó János élete és munkássága, különös tekintettel selmeci éveire. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XL. 2001. 299–313.; *Papp G.* 2002. 408.; *Csáky Károly*: Híres selmeci tanárok. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2003. 137–138.

20 *Szinnyei J.* VIII. 1902. 697–698.; *Zsámboki L.* 1983. 251.; *Csáky K.* 2003. 112–113.

21 *Kováts Gyula*: Első jelentés a Magyarhoni Földtani Társulatról. Lukács László, Pest, 1852. 5.

22 Lásd például: Értesítés a magyar földismeibányászati egyletről. Nemzeti Újság XLII. 1848. 641. sz. Febr. 11. 952.; Értesítés a magyarhoni földismeibányászati egyletről. Budapesti Híradó V. 1848. 764. sz. Febr. 18. 167.; Értesítés a magyar földismeibányászati egyletről. Társalkodó 1848. 8. sz. Febr. 25. 64.

23 *Kubinyi Ágoston–Kubinyi Ferenc–Pettkó János–Marschan József–Zipser András*: A magyar földismeibányászati egyletnek Programja Kézirat, 1848. január 3. Semmelweis Orvostörténeti Adattár, Budapest. Magyar Orvosok és Természettudósok Vándorgyűlése VIII–X. (1847–1864). 2. doboz. A–VIII. b/32.

következett szomoru hadi korszak”²⁴ (a forradalom és szabadságharc) miatt a társulat ügye „két egész évig szunnyadt”.²⁵

A szabadságharc tragikus végét követően, Kubinyi Ágostonnak köszönhetően ismét napirendre került a társulat végleges megalapításának a gondolata, amelyet az időközben (1849-ben) létrehozott bécsi Császári és Királyi Birodalmi Földtani Intézet is támogatott.²⁶

Gondos előkészület után 1850. július 6-án megtartották az alakuló közgyűlést, így a Magyarhoni Földtani Társulat „magát alakultnak nyilvánította”,²⁷ vagyis de jure is létrejött. A jelenlévők elnökül Kubinyi Ágostont, titoknokul (titkárral) Kovács Gyulát, pénztárnokul Wagner Dánielt választották. A második közgyűlésre 1850. szeptember 3-án került sor, amelyen teljessé vált a társulat történetének legelső vezetősége: Kubinyi Ferencet alelnökké, Szabó Józsefet másodtitoknokká (másodtitkárrá) választották, a választmány tagjai az említett tisztségviselőkön kívül Marschan József, Mikecz András, Nendtvich Károly és Petényi Salamon lettek.²⁸

Ezzel befejeződött a megalakulás hosszan tartó időszaka, s megkezdődhetett a tudományos munka, amely, bár gyakran nagy nehézségek közepette, de azóta is, a vidéfalvi programadó megbeszéléstől számítva 175 éve tart...

Az elsőszámú „alapító atyá”-kat 1848–1849-ben, kit jobban, kit kevésbé, megérintette a történelem szele. Zipser Keresztély András hiteles, ma már forrásértékű naplót vezetett az 1848. szeptember 14. és 1850. január 7. közötti eseményekről.²⁹ Kubinyi Ágoston elsősorban a gondjaira bízott múzeum gyűjteményeinek megóvásával és megvédésével foglalkozott.³⁰ Nem úgy, mint bátyja, Ferenc, aki aktívan részt vett a szabadságharc küzdelmeiben, amiért a megtorlás idején 9 évi várfogságra ítélték, de kegyelmet kapott.³¹ Pettkó János Beniczky Lajos honvéd őrnagy, kormánybiztos, a Felvidék katonai védelmének megszervezője kezébe – több selmeci tanártársával együtt – letette az alkotmányos tiszti esküt.³² Marschan József Kossuthoz benyújtott javaslata alapján 1848 szeptemberében selmeci bánya- és kohómérnökök, akadémiai hallgatók és bányászok készítették el Buda erődítési munkálatait.³³

Az elsőszámú „alapító atyá”-k szakmai élete és egyéni sorsa a vidéfalvai találkozós és a szabadságharc után különféleképpen, figyelemre méltóan alakult.

A legszembetűnőbb, hogy Zipser Keresztély András, bár a Magyarhoni Földtani Társulat megalapítását először ő javasolta, nem lépett be az egyesületbe³⁴ és annak munkájában

24 Kovács Gy. 1852. 5.

25 Kovács Gy. 1852. 5. A vidéfalvi találkozóról lásd még például: Vendl A. 1958. 22–23.

26 Kovács Gy. 1852. 5–7.; Vendl A. 1958. 23–27.; Székely Lajos: Egyesület-alapítási törekvések az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület megalakulása előtt. Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat CII. 1969. 3. sz. [205–210.] 207.

27 Kovács Gy. 1852. 8.

28 Kovács Gy. 1852. 7–8.; A Földtani Társulat köz- és szakülései. A Magyarhoni Földtani Társulat Munkálatai II. 1863. 186–197.; A Magyarhoni Földtani Társulat ügyvezetői és tagjai. Uo. 202–206. Az első és a második közgyűlésről lásd még például: Vendl A. 1958. 28–35.

29 Jurkovich Emil: Dr. Zipser Keresztély András naplója 1848. november 14.–1850. január 7-ig. In Uő.: Történeti tárczák. „Hungária” Könyvnyomda, Besztercebánya, 1910. 78–222.

30 Mazon L. 1974. 214–215.; Szemkeő E. 2001. 67.

31 Szinnyei J. VII. 1900. 378.; Böszörményi I. 2016. 62.

32 Molnár László: Bányamérnökök az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc idején. In Vámos Éva–Vámosné Vigyázó Lilly (szerk.): Természettudósok, mérnökök, orvosok az 1848–49-es forradalom és szabadságharcban. MTESZ Tudomány- és Technikatörténeti Bizottsága, Budapest, 1999. [161–166.] 163.

33 Zsámboki L. 1983. 251.; Zsámboki László: A selmeci akadémia és ifjúsága 1848/49-ben. Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat CXXXI. 1998. 7–8. sz. [239–245.] 243.

34 Neve 1850 és 1862 között nem szerepel a tagnévsorban (A Magyarhoni Földtani Társulat ügyvezetői és tagjai. A Magyar Földtani Társulat Munkálatai II. 1863. 202–206.).

*Zipser Keresztély András
sírja Besztercebányán*
([https://de.wikipedia.org/
wiki/Datei:601-112-4_
hrob_Zipser](https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:601-112-4_hrob_Zipser))

Ecsegi pusztán), majd Bazinban. Utolsó éveiket Pozsonyban töltötték, ott halt meg. 1890. október 26-án.³⁸ Sírja a pozsonyi Kecskkapui evangélikus temetőben ma is áll.

Kubinyi Ágoston 1869-ig vezette, fejlesztette, gyarapította a Magyar Nemzeti Múzeumot, 1858-tól kamarási minőségben. A Magyarhoni Földtani Társulat elnöki teendőit 1850-től 1865-ig látta el. Hosszas betegeskedés után 1873. szeptember 19-én hunyt³⁹ el és szeptember 22-én a tápiószentmártoni református temető családi sírhelyén nyert végső nyugalmat.⁴⁰

Az „alapító atyák” közül három emlékét tehát sírjaik őrzik, kettő emlékhelyét azonban hiába keresnénk.

Marschan József 1850-ben tagja lett a Magyarhoni Földtani Társulat választmányának és megbízták őt, valamint Mikecz

sem vett részt. 1864. február 20-án hunyt el Besztercebányán. Ugyanabban az évben a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók X. Nagygyűlésén Marosvásárhelyen Kubinyi Ágoston javasolta, hogy Zipsernek állítsanak sír-emléket, amit a jelenlévők elfogadtak.³⁵ A mauthauseni gránitból lévő sírkő Kubinyi Ferenc közreműködésével, ügyintézése mellett elkészült³⁶ és ma is áll a besztercebányai evangélikus sírkertben.

Pettkó János 1852-ben (!) lépett be az egyesület-be.³⁷ Ugyanabban az évben a társulat megbízásából a Kis-Kárpátokban, a Fehér-hegységben, a Javorina-hegységben, valamint a Morva folyó mentén végzett kutatásokat. 1861-ben a szakkörök kedvezőtlenül fogadták akadémiai székfoglaló előadását. Az 1860-as évek végén látása megromlott, 1871-ben nyugalomba vonult. Később anyagi helyzete is megrendült. Mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy fokozatosan elfordult a geológiától. Öreg korára őt és feleségét leánya és veje gondozta. Kezdetben együtt éltek az Alföldön (az

*Pettkó János
pozsonyi sírja*
([https://emlekhelyek.
csemadok.sk/](https://emlekhelyek.csemadok.sk/))

35 A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1864. auguszt. 27. szombaton tartott X. Nagygyűlése első vagy megnyitó közgyűlési jegyzőkönyve. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1864. Augustus 24-től–Szeptember 2-ig Maros-Vásárhelyt tartott X. Nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Emich Gusztáv, Pest, 1865. [23–35.] 34.

36 Kubinyi F. 1866. 14–15, 18–20.; Melléklet a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1867-iki augusztus 12-én Rimaszombatban tartott XII. Nagygyűlésének megnyitó közlési jegyzőkönyvéhez. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1867. Augustus 12-től 17-ig Rimaszombatban tartott XII. Nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Emich Gusztáv, Pest, 1868. [40–71.] 69.

37 Lásd a 34. sz. jegyzetben idézett cikk 205. oldalát.

38 Pettkó J. 1884. 7–9.; Szinyeyi J. X. 1905. 1084–1085.; Szabó T. 2001. 309.

39 Szinyeyi J. VII. 1900. 371–373.

40 Debreczeni-Droppán Béla: Sírok és temetések. A Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatóinak végtisztessége. I. Folia Historica XXIX. 2013. [75–107.] 89–93.

Kubinyi Ágoston sírja Tápió-szentmártonban (Debreczeni-Droppán Béla felvétele)

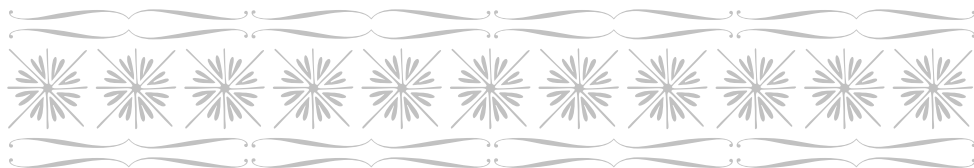
Andrást Buda és Pest környékének földtani vizsgálatával.⁴¹ Ezt követően szinte teljesen eltűnt a társulattól és a földtani közéletből, érdeklődése más irányokba fordult, például az aranymosás lehetőségeivel, valamint pénzügyi és bankkérdésekkel foglalkozott.⁴² 1872. október 18-án hunyt el Pesten. A (mai nevén) Fiumei Úti Sírkert 56. parcellája 18. sorának 41. számú sírjába temették.⁴³ Fényképe nem maradt ránk; végső nyughelye sincs már meg, mert felszámolták.

Kubinyi Ferencnek az 1850–1860-as években továbbra is rendszeresen napvilágot láttak különféle témájú tanulmányai,⁴⁴ részt vett a tudományos életben: rendszeresen látogatta a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűléseit, 1850-től 1856-ig mint alelnök, 1865 és 1870 között pedig mint elnök részese volt a Magyarhoni Földtani Társulat irányításának,⁴⁵ Vahot Imrével 1853–1854-ben kiadta a *Magyarország és Erdély képekben* négy kötetét, 1862-ben Ipolyi Arnoldddal és Henszlmann Imrével Konstantinápolyba utazott a törököktől visszakapott korvinák hazahozatala céljából⁴⁶ – és sorolhatnánk tovább érdemeit. 1874. március

28-án halt meg Pesten, 29-én temették el a (mai nevén) Fiumei Úti Sírkert 35-ös parcellája 2. sorának 140. sírhelyén.⁴⁷ Ezt a sírt is felszámolták.

A Honismereti Szövetség 2023-ban hivatalosan kezdeményezte a Nemzeti Örökség Intézeténél (NÖRI) Kubinyi Ferenc jelenlegi nyughelyének megkeresését. Eredményes kutatás esetén egy újbóli végtisztesség megadásával talán lemoshatnánk valamennyit abból a gyalázatból, amelyet a reformkori politikus, a tudós akadémikus, több tudományág egyik hazai megalapítója földi maradványaival szemben valamikor valakik elkövettek...

Hála József

41 Kováts Gy. 1852. 8, 9.

42 Szinnyei J. VIII. 1902. 697–698.; Zsámboki L. 1983. 251.; H.: Marschan úr arany-röpirata. Pesti Napló IX. 1958. 99–2485. sz. [2.]

43 Főkönyv 1872–73. 155. Fiumei Úti Sírkert Nemzeti Emlékhely, Temetőiroda, Irattár.

44 Szinnyei J. VII. 1900. 379.; Kecskeméti T. 2014. 288–290.

45 Kubinyi Ferenc: A magyarhoni földtani társulat 16 évi működéséről szóló jelentés. A Magyarhoni Földtani Társulat Munkálatai III. 1867. 46–61.

46 Szinnyei J. VII. 1900. 378–381.

47 Főkönyv 1874. 49. Fiumei Úti Sírkert Nemzeti Emlékhely, Temetőiroda, Irattár.

Kétszáz éve hunyt el Miller Jakab Ferdinánd, a Magyar Nemzeti Múzeum első igazgatója¹

2023. november 22-én volt 200 éve, hogy elhunyt Miller Jakab Ferdinánd, egykori nagyváradi professzor, aki a Magyar Nemzeti Múzeum első igazgatójaként vonult be a magyar tudomány- és kultúrtörténetbe.

Miller 1749. december 15-én Budán született, édesapja, Miller János Ferdinánd itt volt városi főjegyző és tanácsos és két ízben is országgyűlési követ, aki 1758-ban Mária Teréziától nyert nemességet brassói előnévvel. (Érdekes, hogy ez, ha minden igaz, már a második kutyabőr volt, amelyben a család részesült, mert az ősatya, Miller Sámuel, Bocskai titkáraként 1604-ben már nemességet kapott.)

Budai és székesfehérvári középiskolai tanulmányai után a bécsi egyetemen, majd az egri jogi líceumban és a nagyszombati egyetemen jogot hallgatott. A jogi doktorátust 1771-ben Nagyszombatban szerezte meg. Pályáját a pesti királyi táblánál főlesküdtött jegyzőgyakornokként kezdte, de még ugyanebben az évben gróf Batthyány József kalocsai érsek szolgálatába állt. A tehetségét felfedező érsek először titkárává tette, majd 1773-ban a pozsonyi érseki könyvtár őrévé, azaz vezetőjévé nevezte ki. (Miller Batthyány gazdag könyvtárában találkozott a nagy honismeretű, Bél Mátyás hagyatékával, melynek első ismertetője lett.) Ezután Mária Terézia támogatását élvezve, Kollár Ádám irányítása mellett görög filológiai, bibliográfiai, magyar jogtudományi, egyetemes történeti, földrajzi, statisztikai és esztétikai tanulmányokat folytatott. 1776-ban a pesti egyetemen magyar történelemből, retorikából, poétikából, valamint magyar jogból és politikai tudományokból tanári vizsgát tett, 1781-ben ugyanott bölcsészdoktori diplomát szerzett. 1788-tól a nagyváradi gimnáziumban, majd az akadémia jogi karán statisztikát és történelmet tanított. 1798-ban látása megromlása miatt lemondott tanári állásáról. Ezt követően vett részt a gróf Széchenyi Ferenc által kiadott gyűjteményi, könyvtári katalógus szerkesztésében. Miután 1802. november 25-én Széchenyi a nemzetnek adományozta könyvtárát (és egyéb gyűjteményeit), annak élére Millert nevezte ki. Ettől kezdve *Bibliothecarius Regni*nek címezte magát.

Miller Jakab Ferdinándnak azonban volt egy nagyratörő célja: kiterjeszteni a könyvtári gyűjteményt, létrehozni egy teljesebb közgyűjteményt, egy nemzeti múzeumot. Ebben a törekvésében a kezdet kezdetétől számíthatott „a legmagyarabb Habsburg”-nak nevezett József nádor támogatására. Miller 1805-től dolgozott egy, a felállítandó múzeumról szóló tervre, amely egy szakértői bizottság ajánlásaival kiegészítve 1806 novemberében készült el. A *Nemzeti Gyűjtemények elintézése feltételei Magyar Ország hazafiai számára* címet viselő múzeumtervezetet aztán József nádor latin és magyar nyelven (egybefűzve), 1200 példányban, saját költségén 1807-ben kinyomtatta, majd ugyanezen év októberében kiosztotta a Budán ülésező országgyűlési követeknek, valamint elküldte az összes megyének, szabad királyi városnak és kérte, hogy követeiket utasítsák: a múzeum létrejöttének céljából szavazzák meg majd az országos pénzsegélyt. A múzeum intézményi felállítását

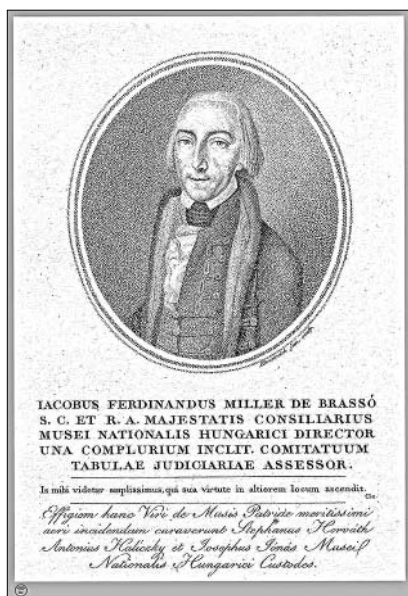
¹ E megemlékezés a XXVIII. Partiumi Honismereti Konferencián, Nagyváradon, 2023. szeptember 2-án elhangzott előadás szerkesztett változata.

végül az 1808-as országgyűlés mondta ki a VIII. törvénycikkében. A múzeumtörvény rövid volt és főként általánosságból állt, de e törvény mögött ott volt a Miller-féle tervezet, amely 9 paragrafusba szedve írta le a múzeumot mint intézményt. Tulajdonképpen ez a tervezet emelkedett törvényerőre és ezt kezdte el megvalósítani József nádor és Miller is, aki a létrejött múzeum első igazgatója lett. De azt, hogy a múzeumszervezés egy több-éves folyamat volt, jól jelzi az is, hogy igazgatói kinevezését csak majd három és fél évvel a múzeumról szóló törvény elfogadása után kapta meg, miután kidolgozta az intézmény szervezeti szabályzatát.

A kinevezés a Magyar Nemzeti Múzeumról szóló törvény 1808. novemberi királyi szentesítése után valóban jó ideig a levegőben lógott. Miller a hosszú várakozásban arra a döntésre jutott, hogy inkább lemond addigi tisztségéről. Lemondását 1812. január 29-i levelében jelentette be a nádornak. Arra hivatkozott, hogy feleségének hosszas betegsége minden vagyonát felemésztette és a nagy drágaság miatt eddigi fizetéséből nem tud már Pesten megélni, úgyhogy kénytelen más kereset után nézni. Szomorúan vette tudomásul, hogy jó szándékú törekvései nem találkoztak az udvar tetszésével. Panaszosan említette, már két éve annak, hogy királyi udvarnokságért folyamodott, hiába. Miller tehát mindent felsorolt lemondó levelében, amit szeretett volna. Minden bizonnyal így kívánta József nádort személyével kapcsolatosan döntésre sarkallni. A próbálkozás sikerrel járt, hiszen József nádor 1812. március 1-jén, Pozsonyban írt válaszlevelében felemelte Miller fizetését 500 forintra, hogy kiadásait ezentúl fedezni tudja, és egyúttal kinevezte őt a Nemzeti Múzeum igazgatójává. (Az ugyancsak elvárt királyi kitüntetésre azonban még öt hosszú

esztendő kellett várnia, amikor is aztán az uralkodó Millert magyar királyi tanácsosi címmel tüntette ki.) A nádor levele megtette hatását. Miller köszönetet mondott a kinevezésért és kinyilvánította, hogy tovább folytatja munkáját a múzeumban és megígérte, hogy amíg „testi és lelki épsége csak engedi, végső leheletéig igyekezni fog az intézet ügyeit a király és a haza javára, a nádor utasításai szerint és a magyar nemzet iránt érzett szeretetének megfelelően intézni”.

Miller Jakab Ferdinándot múzeumigazgatóvá József nádor, a Magyar Nemzeti Múzeum „pártfogó”-ja nevezte ki, csakúgy, mint a következő három igazgatót. A nádor múzeum fölötti pártfogói (*protectori*), illetve elnöki (*praesesi*) szerepéről, ha röviden is, mindenképpen szólnunk kell. Az ország első közjogi méltóságának az intézménnyel kapcsolatos fő felügyeletéről már a Miller-féle 1807-es múzeumtervezetében olvashatunk: „Az ő Itéletére tudniillik hagyatik mindenféle Rendeléseket a' Pénz-tár, Épület és az egész Nemzeti-Gyűjtemények felől tenni, hatalma lévén Tiszteket, a' kik hűségüket Királyokhoz 's Hazájokhoz esküvéssel bizonyítani kötelesek lesznek nevezni, nékiek Rendet szabni, Felsőges Királyunknak mindazonáltal vizsgálhatóságának jussát meg nem sértvén. – Azért minden Parantsolatok, Rendelések a' Palatinális Kancellariától a' Tisztséghez küldtettnék, a' kik minden Fél esztendőbeli Jelentéseket,

Miller Jakab Ferdinánd (1749–1823), a Magyar Nemzeti Múzeum első igazgatója (Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

Felirásokat mindenféle dolgokról, melyek a' magok Oktatások szerént, vagy tsak tudósítá-sért, vagy elvégzésért, vagy költség tevés miatt a' Felsőséghez tartoznak; egyenesen az Ország' Nádor-Ispányának az Igazgató Alá-írásával küldeni..." A nádori irattár 30 csomót kitevő múzeumi iratai bizonyítják, hogy ez a múzeumigazgatási rend a gyakorlatban is megvalósult. József nádor a hivatalos levelezés tanúsága szerint minden egyes ügyben fenntartotta magának a döntési jogot. Természetesen ez nem jelentette azt, hogy a legtöbb esetben ne fogadta volna el az igazgatói felterjesztéseket. A kifizetéseket a legkisebb kiadások esetében is neki kellett jóváhagynia. Mai értelemben úgy is értelmezhetnénk mindezt, hogy a nádor tulajdonképpen a Nemzeti Múzeum főigazgatója volt, Miller és utódai pedig egyfajta ügyvezető igazgatóként működtek. Valójában persze a nádor a múzeum felügyeletét az országgyűlés felhatalmazásával (ld. 1808:VIII. tc.) ellátó főméltóság, illetve főhatóság volt, közjogilag azt a szerepet töltötte be, amelyet 1849-től a Helytartóság, majd a visszaállított Helytartótanács, 1867 után pedig a vallás- és közoktatásügyi miniszter. Mégis József nádor majd négy évtizedes Nemzeti Múzeummal kapcsolatos tevékenysége teljesen egyedülálló az intézmény történetében, hiszen azt ilyen, napi szinten ismerő, ügyeiben napi szinten döntéseket hozó felügyelő személy (és szerv) nem volt később. (Biztosan kellett ehhez az ő tekintélye és habitusa is.)

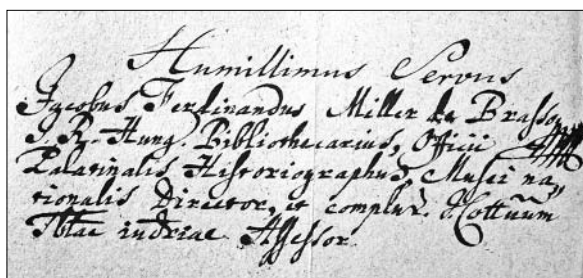
Miller kinevezését fontosnak gondoltam taglalni, de legalább ilyen fontos, hogy megemlítsem: a Széchényi alapította nemzeti közgyűjtemény esetében Millernek nemcsak annak gyarapításáról, őrzéséről kellett gondoskodnia, hanem két alkalommal is menekítenie kellett, legalábbis válogatott, legbecsesebb kincseit. Az ok a napóleoni háború volt, Bécsnek 1805-ben és 1809-ben történt megszállása, melyek nyomán mindkét alkalommal József nádor utasította Millert, hogy szállítsa biztos, távoli vidékre a múzeum anyagának jelentős hányadát. Az út (15 napos) Temesvárra vezetett, ahol 1805 decemberében egy laktanyában helyezték el a múzeum kincseit. Végül is a menekítésnek 1806 márciusában lett vége. 1809-ben már komolyabb volt a helyzet. Közismert, hogy a magyar nemesi felkelő sereget a franciák a győri csatában szétszórták. Miller ekkor 24 ládányi rakománnyal ismét Temesvár felé vette az irányt. Amikor azonban megtudta, hogy Temesvárt előzönlötték a menekülők, elhatározta, hogy Nagyváradon keres menedéket, ott, ahol hosszú évekig tanított és ahol nyilván számos befolyásos ismerőse, barátja volt még, pl. ilyen volt gróf Rhédey Lajos Bihar vármegye királyi adminisztrátora, a hazai kulturális mozgalmak egyik fő támogatója, aki a múzeum kincseinek a megye levéltárában adott helyet, menedéket. Ez a váradi kihelyezés végül nyolc hónapig tartott és Miller 1810. március 4-én érkezett vissza Pestre. Elmondhatjuk tehát, hogy a Nemzeti Múzeum anyagának legértékesebb és nem kis hányada Nagyváradon lehelgett menedéket, amit, úgy gondolom, hogy fontos lenne visszahozni (illetve behozni) a köztudatba, akár úgy is, hogy emléktáblát állítunk ennek egy erre alkalmas helyen.

Miller 1812-es kinevezését követően több mint 11 éven keresztül látta el az igazgatói teendőket. Lehetett volna sokkal rövidebb az igazgatósága, mert 1814 elején, egy általa sérelmesnek tartott ügy miatt lemondott tisztségéről. A lemondást azonban József nádor nem fogadta el. Egy 1815-ben a múzeumról megjelent leírásban ezt olvashatjuk az igazgatóval kapcsolatosan: „A' Director (mostanában Miller Jakab) 2000 forint esztendőnként való fizetéssel. Ez, az egész Intézetnek főigazgatását kormányozza, 's ez eránt Tudósításait az Ország Nádor-Ispányának küldi, a' kitől-is egyenesen veszi a' szükséges parantsolatokat; ugyan Ő levelez ezen Intézetet érdeklő tudományos tárgyakról a' Jurisdictiókkal és Tudósokkal; Ő fizeti ki a' mindennapi apróbb költségeket, 's ezekről számol; az Ő kötelességében áll a' Museum valamennyi Gyűjteményeinek gyakor megsejmlélésök, 's ő tőle függenek ezen Intézet mellé alkalmaztatott minden személyek. Mind ezen kötelességeken fejűl, melyek tulajdon tiszti-

ből származnak, a' mostani Director a' tisztviselőknek héánosságokban, még különösen a' Könyvtárra és kéziratok Gyűjteményére önmaga felvígyáz.”

Bár Miller már nem számított túl fiatalnak, de kinevezése után fiatalos energiával látott hozzá a szervezéshez, tervezéshez. A nádor támogatásával ő alkotta meg a három gyűjteményt (lásd: könyvtár, régiségtár, természetrajzi tár) magában foglaló Nemzeti Múzeumot és ő határozta meg az új intézményben folyó munka kereteit és részleteit. A különböző múzeumi tárgykörökben nagy mennyiségű javaslatot és felterjesztést írt, széles körű levelezést folytatott. A múzeumnál töltött küzdelmes évek során a tudományos munkát sem hanyagolta el, hiszen több jelentékenyebb publikációt is közrebocsátott: Széchényi Pál és György érsek leveleit, I. Ferdinánd és Miksa utasításait portai követeikhez, a krakói egyetem magyar hallgatóinak jegyzékét, Pázmány levelezését. Elkészítette a múzeum kézíratainak katalógusát, s terjedelmes, kora színvonalán álló tanulmányt csatolt hozzá a kéziratok gyűjtésére és felhasználására vonatkozólag.

Miután nem sikerült az eredeti, 1807-ben Hild János által készített épülettervet megvalósítani, mert a pesti ferences templom mögötti telekre tűzbiztonság miatt nem épülhetett fel a gyűjtemény hajléka, új megoldást, azaz helyszínt kellett találnia és a választás a Batthyány-család országúti telkére esett, melyet 1813-ban vásárolt meg az állam. Ezt követően és az itt lévő palotába szállították a múzeumi gyűjteményeket. Millernek ismerős lehetett az épület, a Nemzeti Múzeum új otthona, hiszen egykor annak a Batthyány József érseknek volt a városi palotája, akinek szolgálatban állt még váradi éveit. Mindenesetre nem kis feladat volt a nagy költözés megszervezése és az egykori érseki palota megfelelő belső átalakítása.

Miller Jakab Ferdinánd aláírása egyik hivatalos levelén (MNL Országos Levéltár)

Sokoldalú, jelentős munkássága mellett meg kell említenünk Miller emberi, és bizonyos fokig jellembe-
li gyöngeségeit, melyeknek 1780-ban adta legfeltűnőbb tanújelét, amikor saját neve alatt adta ki az akkor Nagyváradon, vele egy városban működő Révai Miklós Ciceró-fordítását. A múzeumban pedig napirenden voltak a súrlódások. Viszonya az alapító Széchényivel is több ízben elromlott, és elsősorban a gróf nagyvonalúságának volt köszönhető, hogy sohasem végképp. Miller Széchényihez intézett

leveleiből kitűnik, hogy még az alapítás tényét is el kívánta vitatni tőle. Miller és a nádor kapcsolata sem volt zavartalannak mondható: az igazgató önkényes intézkedéseivel, olykor késedelmességével, összeférhetetlenségével többször is magára vonta az intézmény főhatóságának rosszsallását. Ugyanakkor Miller állandóan úgy érezte, hogy érdemeit nem méltányolják kellőképp; elkedvetlenedve nemegyszer kívánt – mint említettük – lemondani állásáról, s csak a nádor és Széchényi biztatásai, fizetése felemelése tartották vissza.

Összességében azonban mégis el kell ismernünk Miller Jakab Ferdinánd elévülhetetlen érdemeit. Elsősorban azt, amit a Magyar Nemzeti Múzeum létrehozásáért tett, hiszen ki-jelenthető, hogy nélküle nem valósulhatott volna meg vagy legalábbis csak sokkal később. És elmondható az is, hogy az igazgatása alatt az intézmény szervezete teljesen kiépült és megszilárdult. A gyűjtemények – főként a könyvtár és a kézírattár – jelentősen gyarapod-

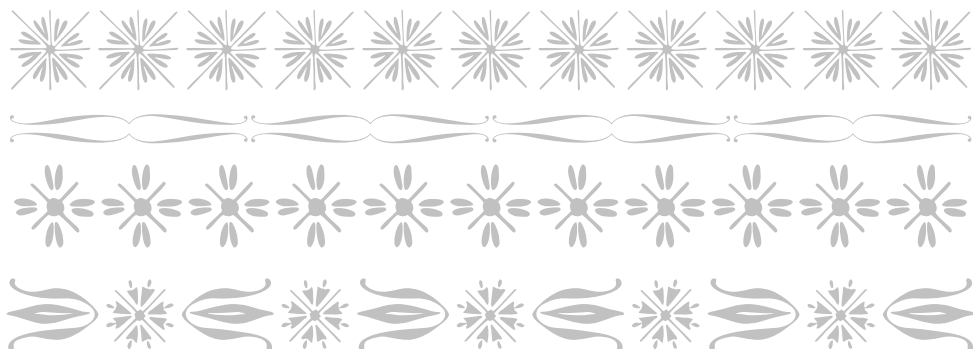
tak és rendszerezésük és felállításuk is végbement a kor követelményeinek megfelelően. Bemutatásuk biztosított lett és a kutatószolgálat is állandóvá vált.

Miller tisztségét – reményének megfelelően – „végső leheletéig”, 1823. november 22-én bekövetkező haláláig viselhette. A múzeum tisztí személyzete a következő nap jelentette a szomorú hírt a nádornak, aki a Haliczky Antal, Horvát István, Sadler József és Frivaldszky Imre által aláírt levélből megtudhatta, hogy Miller állapota november 6-án fordult rosszabbra. Az igazgató főként a lábaiban érzett élesebb fájdalmat. Állapota nem nagyon változott 22-éig, amikor is este 6 óra tájban váratlanul válságosra fordult és „*alig egy negyedórai vívódás után megszűnt érezni e földi élet fájdalmait, keserűségeit*”. A temetésre, melyet Juranics Antal püspök végzett, éppen Széchényi Ferenc alapítólevelének kiállítása évfordulónapján – november 25-én – került sor a régi pesti, Váci úti köztemetőben (a gyászmisét másnap tartották a pesti ferences templomban). Később, az említett temető felszámolása során sírja nem került át a Kerepesi úti temetőbe, hanem minden bizonnyal felszámolták.

Hosszabb nekrológja a következő évben, a *Tudományos Gyűjtemény* lapjain jelent meg Fejér György vagy utódja, Haliczky Antal tollából (pontosan nem tudjuk, mert a megemlékezést a szerző csak egy Y aláírással jegyezte). Ennek utolsó mondatával zárjuk mi is Miller halálának 200. évfordulóján megemlékezésünket: „*Míg a' M. Nemzeti Museum fenn marad, az ő neve is fenn maradandó léssen.*”

Debreczeni-Droppán Béla

Felhasznált irodalom. [Miller Jakab Ferdinánd]: *Museum Hungaricum excelsis regni proceribus et inclytis statibus ac ordinibus exhibitum – A' Nemzeti Gyűjtemények elintézésé' feltételei Magyar ország hazafiai' számára.* Buda, 1807; Y [Fejér György vagy Haliczky Antal]: Brassói Miller Ferdinánd Jakab emlékezete. *Tudományos Gyűjtemény* 8. évf. 1824. 7. sz. 36–58.; *Kollányi Ferenc*: A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802–1902. I. köt. Bp., 1905; *Berlász Jenő*: Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867. Bp., 1981. 63–181; *Debreczeni-Droppán Béla*: Első „múzeumi törvény” – 200 évvel ezelőtt iktatták törvénybe a Magyar Nemzeti Múzeumot. *Magyar Múzeumok* 14. évf. 2008. 4. sz. 36–38.; *Uő.*: Főigazgatók közül az első.: http://archiv.magyuzeumok.hu/tema/484_foigazgatok_kozul_az_elso/; *Windisch Éva*: Miller Jakab Ferdinánd utolsó évei és az Országos Széchényi Könyvtár. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1958. Bp., 1959. 349–368.

A Bárá Eötvös Loránd Menedékház Dobogókön

Felavatásának 125. és névadója születésének
175. évfordulója alkalmából

A Magyar Turista Egyesület első elnöke, Eötvös Loránd tudományos érdemei mellett kora jeles hegymászója és a hegyek fotográfusa is volt. Ennek a Magyarországi Kárpát Egyesületből kilépő új turista egyesületnek egyik kiemelkedő eseménye volt a már 1888 óta tervezett Bárá Eötvös Loránd Menedékház felavatása.

Még 1888. szeptember 24-én Ballagi Aladár, Téry Ödön és Thirring Gusztáv jelenlétében Pilisszentkeresztben Prokop Géza közalapítványi főerdész klastromkertjében Budváry János helyi plébános és Matyók Bence pomázi főszolgabíró vetette fel azt az ötletet, hogy mivel egy nap alatt nehezen járható meg Dobogókő, s a turizmus jobban fellendülne, ha valahol nyugovóra hajthatná fejét a vándor, jó lenne Dobogókőn egy kis menedékházat építeni.¹ S habár a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium elhatározta, hogy megépíti a házat, ez akkortájt nem valósulhatott meg, s a tervezéstől számítva majd sok évre rá, miután 1897 júliusára a szükséges pénz, tervrajz és minden készen állt is, csak az újabb ne-

hézségek leküzdésével, végül Prokop Géza és neje közbenjárásával az esztergomi Eggenhofer József cége fejezte be a munkát, Pfinn József tervei alapján.²

Végre 1897. november 17-én vette át az építés lebonyolítására kiküldött bizottság az új házat, mely mintegy 10–14 személy kényelmes elhelyezésére alkalmas, két szobából állt, egy kisebb a nők s egy külső, nagyobbacska a férfi turisták számára nyújtott kellemes szálást. Majd ezt a szerencsére ma is álló faházikót az ötlet születésének immár tizedik évfordulóján, 1898. június 5-én avatták föl.³ Az avatóünnepség a korabeli visszaemlékezések alapján az alábbi módon történt.

A kirándulók nagy tömege kora reggel a Nyugati pályaudvaron gyülekezett, egyszerre Eötvös Loránd is föltűnt a gyülekezők közt. A vonat 6 óra 15-kor indult, megtömve a lelkes turisták zsivalgó csapatával. Az Állatkert és a millenniumi kiállítások kísérőjeként 1896-

A menedékház felavatása 1898-ban
(Eötvös Loránd felvétele; Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Budapest)

1 Pfinn József: A Dobogókő és menedékháza. Turisták Lapja 10 (1898) No. 5–7. 91–103.

2 Uo. 102.; Plökl Antal: Menedékházaink. In A Magyar Turista-Egyesület 25 éves multja 1888–1913. Szerk.: Déry József–Thirring Gusztáv. Bp., 1914. 103–124. A dobogókői Bárá Eötvös Loránd-menedékházról: 103–117.

3 Uo. és Pfinn József i. m. 99.

ban felépített, a középkort és a török időket idéző mulató és szórakoztató épületegyüttes, az Ős-Budavára integetett a vonat ablakán kihajolóknak. Az egyesület, versenyen kívül, az Ezredéves Országos Kiállításon is részt vett, állítólag szép sikereket könyvelve el, nagy érdeklődéstől kísérve.⁴

Palota-Újpest akkori állomáson még néhány arra lakó kapaszkodott a turistákhoz; Téry Ödön, az egyesület – mondjuk úgy – szíve-lelke, ki korábban bányorvos volt a Felvidéken, Tátra híres hegymászója közben megpróbálta számba venni a lelkes résztvevőket, közel kétszázig jutott. Nagy-Maros felső állomásán a Vágvölgyi Osztály vezetője, Pattantyus Ábrahám Márton lepte meg a társaságot, osztálya meleg üdvözetét hozva. Néhány perc múlva a vonat megállt az úgynevezett „dömösi hajlat”-ban, s ekkor a dömösi parton megdördültek az üdvözlő mozsarak, mire Dobogókőről hallatszott a válasz, a méltó ágyúdörgés. A révnél egy nagyobb s egy kisebb komp, s három ladik vitte szakadatlan az embereket, többszöri forduló kellett, s a megérkezőket újabb ünnepi ágyúdörgések köszöntötték. A társaság beözönlött a dömösi Falk-féle kocsmába, hol hála Falk bácsi előrelátó gondoskodásának, valahogy mindenkinek jutott valamiféle hely. Rövidesen a titkár kürtje indulásra szólított.

„Báró Eötvös Loránd központi elnök, a dolomitok hírneves megmászója, itt is megmutatta, hogy igazi turistavér folyik ereiben, nem volt képes a nehezebben mozgó nagy tömeg mérsékelt menetütemét betartani, s dr. Téry Ödön alelnökkel, dr. Pattantyus Ábrahám Mártonnal, Brunckhorst Alberttel s még néhány turistával csakhamar megelőzte a zömöt, s mintegy elővédként vezette a társaságot.”⁵ S miután az Egyetemi Osztály által foglalt forrást szokolcsi Prokop Géza feleségéről, hideghéti Bittera Erzsébetről, Bittera Kálmán (1829–1893), Besztercebánya szabad királyi bányaváros polgármesterének leányáról Erzsike-forrásnak keresztelték, fölértek a csúcsra, s itt Dobogókőn kezdetét vette az ünnepség. Kontra Kálmán főszolgabíró a ház első lépcsőjére állva a Pomázi járás nevében – melyhez Dobogókő is tartozik – köszöntötte az egybegyűlteket, majd Ellinger Ede az Eggenhoffer-cég nevében néhány szó kíséretében átadta a menedékház kulcsát Téry Ödönnek, a Budapesti Osztály alelnökének, ki sajnálatát fejezte ki, hogy elnökük, Teleki Sándor gróf Boszniában léte miatt nem lehet jelen, s csak táviratban üdvözölhette a jelenlévőket. Majd ünnepélyes beszéd kíséretében átadta a közhasználatnak a házat, miközben lehullt a feliratot eltakaró lepel, melyen ez olvasható: Báró Eötvös Loránd-menedékház.

„Az éljenzés, a zaj rögtön megszűnt – mondja a korabeli krónikás – midőn báró Eötvös Loránd szólni kezdett. Egyszerű, meleg, szívhez szóló hangon beszélt, s különösen azt emelte ki, hogy bár a megemlékezés mindig és minden formában jól esik, mégis rendkívül hálás a mai megemlékezésért, egyrészt, mert e menedékházat, mely az ő nevét viseli, igazi, őszinte barátai emelték, akik vele egy gondolkodásúak, másrészt, mert e hajlék nem díszes palota, hanem egyszerű faalkotmány, a felírás is egyszerű rajta s idő múltán le fog onnan kopni, a házikó is elkorhad s az emléknek csak emléke fog megmaradni és éppen ez az, a mi legjobban tetszik neki.”⁶

4 Thirring Gusztáv i. m. 32.

5 Hf.: A „Báró Eötvös Loránd-menedékház” felavatása. Turisták Lapja 10 (1898) No. 5–7. 103–110. Az idézet helye: 106. Innen vezem a többi is, lerövidítve s némiképp átalakítva (a szerző megj.).

6 Uo. 108–109. Szerencsére azért nem történt így, pedig csak kis híja volt. Pápa Miklós 1969. április 20-án a Dobogókőn rendezett emlékünnepeken még ezt mondhatta: „A felirat sajnos, valóban lekopott. A házikó azonban megmaradt. Jókarban és eredeti formájában élte át a hosszú évtizedeket s évekkel ezelőtti kérésünkre védett sporttörténeti emlékké nyilvánította a műemléki hatóság. Meg kell becsülnünk elődeink alkotó tevékenységének ezt a szép emlékét.” Pápa Miklós: Eötvös Loránd a hegymászó. Természetbarát Híradó 1969. No. 4. 4.

Az egykori avatás hatalmas mulatsággal folytatódott, Prokopné önagsága lucullusi ebédet tálaltatott, volt ott özcomb, szarvas- és őzgerinc, nyúlpecsenye pástétommal, pörkölt, sütemény. Végül pedig hat óriási tortát hozott elő a szűkebb rendezőség, mellyel Eötvös Loránd lepte meg a vendégeket. Törley ajándékaként Promontorból való remek pezsgőben sem volt hiány, s Ludwig Willibald nagymarosi pincéjéből került elő hasonló nedű. Sörrel és borral a Budapesti Osztály gondoskodott.⁷ A résztvevők a kihozott vendégkönyvben mindnyájan megörökítették magukat, a következő bejegyzés alatt: „Isten nevében 1898. június 5. A Menedékház felavatásához adja Isten nagy áldását.” S a nevekkal teleírt lap közepétől kicsit lejjebb olvasható a ház névadójának az aláírása: „b. Eötvös Loránd”.

Néhányan az éjszakát is ott töltötték, ezen „vállalkozásukat” a vendégkönyv következő lapján meg is örökítették:

„A dobogókői menedékház megnyitott 1898, június 5-én.

Egy kis társaság, mely akadályoktól nem riad vissza, veszélyt nem ismer, de szereti a természetet, amellet a jó kedv, vidámság állandó útítársuk bármerre: megtették azt a nagy rekordot, hogy elsőnek tették próbára a »Loránd szalont« úgy is mint estebédlő úgy is mint hálószoza. Mindenképp bevált. A hölgyek teljes meglepéssel vannak eltelve a »női szalon« kellemes volta iránt. (Igaz, hogy minden irányban való megnyugtatójukra a »priccs« alatt levő pince ajtó vasreteszét el kellett zárunk, nehogy valami kéretlen látogató „merüljön” föl a pince mélyéből.) Mi szinte csak szépet és jót mondhatunk a magunk éjjeli nyugodalmáról, kivéve, hogy egy kis szentlászói fiú egész éjjel szuszogott – ott szedtük föl a ház előtt este, ahol elaludt és szülejétől elszakadt. A napfelkelte itt is »jónak bizonyult« és mindenkinek melegen ajánlható.

1898. június 6-án, reggel

½ 5 óra 8°

R. Kiss János
Balogh Ernő Szépligeti Győző
Rösler Irma
Kiss Margit”⁸

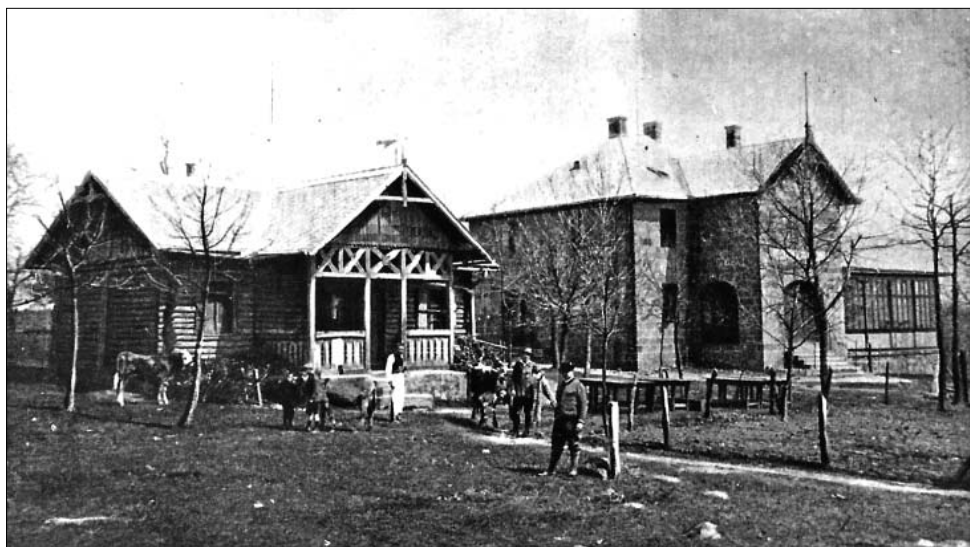
A fővároshoz közel fekvő Pilisbe és Visegrádi-hegységbe vágányok száma rohamosan kezdett növekedni, így megérett egy újabb turistaház terve, melyet tulajdonképp a kis menedékház helyébe terveztek. Végül az első menedékház közvetlen szomszédságában épült föl a mindenki által jól ismert, kőből épült emeletes turistaház, mely 1906. június 3-án nyitotta meg ajtaját, s ennek is a Bárá Eötvös Loránd Menedékház nevet adták.⁹

Immár a megváltozott körülmények között, a XX. század derekán az ELTE üvegtechnikusa, Bucsek Henrik mint a Hegymászó Bizottság akkori elnöke, a Magyar Természetbarát Szövetség elnökségéhez intézett 1959. szeptember 30-án kelt levelében a dobogókői (újabb) turistaházban Eötvös Loránd-empléktábla elhelyezését javasolta, hisz abban az év-

7 Hf.: A „Bárá Eötvös Loránd-menedékház” felavatása. Turisták Lapja 10 (1898) No. 5–7, 109.

8 A nagy alakú, barna, tiszta bőrbe kötött vendégkönyv ma is látható a helyreállított menedékház első kiállítótermében. Fedelén, aranyozott betűkkel: „M. T. E. B. O. [Magyar Turista-Egyesület Budapesti Osztálya] Bárá Eötvös Loránd Menedékház. [45°-os szögben, közepén] 1898. jun. 5.” A könyv 1897. december 24-i bejegyzéssel kezdődik, egy karácsonyi versikével. Itt mondok köszönetet Szabó Lajosnak, a Testnevelési és Sportmúzeum igazgatójának, hogy a tárlóban lévő vendégkönyvet átnézhettem, s a menedékház örének, valamint Szepessy András barátomnak, ki szakadó esőben is szívesen jött velem erre a némi tudományos színezetet is öltő, Eötvös Loránd nyomában vezetett – kétszemélyes – túrára.

9 Plökl Antal i. m. 112.; vö. Bányai Aladár: A dobogókői II. bárá Eötvös Loránd-menedékház felavatása. Turisták Lapja 18 (1906) No. 6–10. 108–116.; Kézirat. 26. fol. (Magángyűjtemény).

Dobogókő (700 m)

Bárá Eötvös Loránt menedékház

A Bárá Eötvös Loránd Menedékház a két világháború közötti időszakban
(Képes levelezőlap, Báthory Béla felvétele; a szerző tulajdonában)

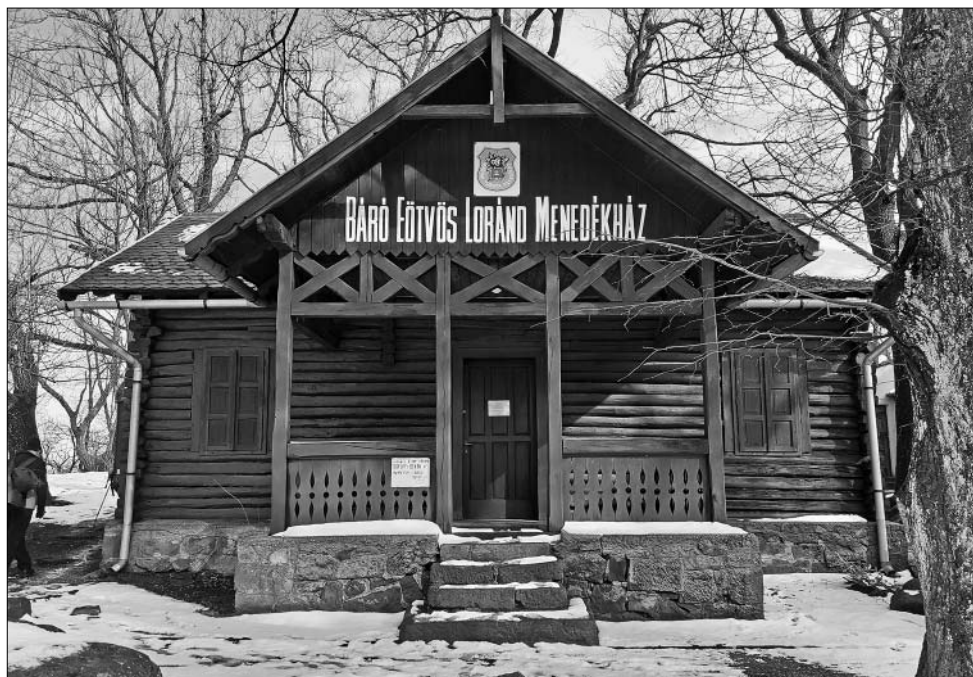
ben volt Eötvös halálának 40., s a következő évben, vagyis 1960-ban 10. évfordulója, hogy a budapesti tudományegyetemet róla nevezték el. „A javaslat szerint a dobogókői turistaház előterében elhelyezett márványtábla hirdetné Eötvös Loránd hegymászó érdemeit. Ezzel a hegymászásnak és természetjáró mozgalmunknak is propagandát fejtenénk ki, egyúttal azonban azt is tudatná a tábla, hogy miért éppen Eötvös Lorándról nevezték el a házat illetve a turistaház-telepet.”

Amikor a Vendéglátóipari Vállalat vette birtokába a turistaházat, elnevezését megszüntette, ezért a Magyar Természetbarát Szövetség Hegymászó Bizottsága már 1958-ban azt indítványozta, hogy Eötvös halálának közelgő 40. évfordulójára állítsák vissza az eredeti nevet és helyezzenek el egy emléktáblát, de ez akkor nem történt meg, s még hosszú-hosszú ideig váratott magára.¹⁰

Az 1980-as évek elején már igencsak rogyadozó, beomlott ház felújítását, Magyarország első menedékházának a sorsát egy lelkes, önzetlen csapat vette kezébe, Mészáros János vezetésével. A Bárá Eötvös Loránd Menedékház felújítása 1983. április 30-án kezdődött és már – hála a kitartó elszántságnak – szeptember 28-án, a munkálatok elvégzésével be is fejeződött, eredeti formájában visszakerült rá a felirat, s az 1984. június 2-i ünnepélyes felavatás óta az épület turistamúzeumként várja a látogatókat.¹¹ Mészáros János 1988-ban – részben a nagy elődök példáját követve – megalakította a Téry Ödön Turista Baráti Társaságot, majd 1990-ben a Magyar Sportturisztikai Szövetséget, 1992-ben pedig az 1946-ban feloszlott Magyarországi Kárpát Egyesület alapította újjá, s a mai napig főrendezője az

10 Bucsek Henrik előadása Eötvös Lorándról a Magyar Földrajzi Társaság Hegymászó Csoportjának szakülésén, 1962-ben. Kézirat. 26. fol. (Magángyűjtemény).

11 Lásd: *Hegedős Mihály*: Bemutatjuk a Múzeumot. Turista Magazin 1984. No. 8. 8–9. A ház történetéről, főképp az újabb időkről lásd: *Mészáros János*: A menedékháztól a múzeumig. 1–2. Turista Magazin 1984. No. 5. 6–7.; No. 6. 8–9.

A Báró Eötvös Loránd Menedékház 2019-ben (A szerző felvétele)

Eötvös Loránd emlékét hirdető BEAC-Maxi-nak,¹² mely az utóbbi években már Turista Kékszalag 110 kilométeres teljesítménytúra néven szerepel.

Báró Eötvös Loránd halálának 100. évfordulója alakalmából 2019-ben nagyszabású ünnepséggel és előadássorozattal is megemlékeztek a turista-hegymászó Eötvösről, az MTE első elnökéről.¹³ Újabban pedig felújították az eredeti, 125 éve felavatott menedékházat is.

Végezetül szóljon maga az ünnepelt, a 175 éve, 1848. július 27-én született Eötvös Loránd: „Turista az, a ki útra kel azért, mert foglalkozásának egyformasága, gondjainak sokasága közepett álmaiban feltűnik előtte egy olyan szebb világ, melyben zöldebb a fű, kékebb az ég, magasabbak a hegyek, szebbek vagy különösebbek a házak, barátságosabbak az emberek, s aki ez álmokkép eredetijét fáradságtól vissza nem riadva keresi – keresi, s mert hiszen e földön élünk, talán soha meg nem találja, de azért jó kedvét el nem veszti, hiszen örömét éppen ez a keresés teszi.”¹⁴

Kis Domokos Dániel

12 Az újabb turistaegyesületekről lásd: *Bánhidi Attila*: Újjáalakult a Magyarországi Kárpát Egyesület. *Turista Magazin* 1992. No. 10. 24–26.; *Mészáros János*: A BEAC Maxi története. *Sportturisztikai Híradó* 1998. No. 5. 5–6.

13 Emléktábla-avatás Dobogókőn. 2019. április 6. 11:00. Szervező: Magyar Turista Egyesült. Megemlékezés Eötvös Lorándról, az MTE első elnökéről 2019. április 6-án 11 órakor Dobogókőn a Báró Eötvös Loránd Menedékházban; https://magyarturistaegyesulet.hu/2019-03-01_megemlekezes-eotvos-lorand-az-mte-elso-elnokenek-halalanak-100-eves-evfordulojan/

14 Elnöki megnyitó a M. K. E. Budapesti Osztályának 1891. február 14-én tartott közgyűlésén. *Turisták Lapja* 3 (1891) No. 2. 25–28. A titkár ekkor Thirring Gusztáv, a pénztárnok Károlyi György. A beszéd szövege egy az egyben, a legelejéről és a végéről a kimondott egyesületi ügyekkel kapcsolatos részek elhagyásával, megjelent még: *Herkules* 8 (1891) No. 9. (máj. 1.) 4–5.

Száz éve született

Diószegi Vilmos etnográfus, a sámánizmus világhírű kutatója

Idén ünnepeljük Diószegi Vilmos magyar etnológus születésének 100. évfordulóját. Út-törő tudós volt, aki mind az etnológia, mind a turkológia területén képes volt maradandót alkotni. Ő volt az első európai, aki rendszeres és szisztematikus terepmunkát végzett Dél-Szibéria és Észak-Mongólia türk és mongol népei között, és Magyarországon meghatározó alakja, sőt, alapítója volt a szibériai sámán folklór és turkológia kutatásának.

Vámbéry Ármintól (1832–1913) kezdve a magyar turkológia elsősorban az Oszmán Birodalomra, Iránra és Türkisztánra (Közép-Ázsiára az Aral-tóig) fókuszált, és mint a magyar keletkutatást általában, e tudományterület képviselőit is elsősorban a magyar kultúra ázsiai kapcsolatainak feltárása motiválta. Az ősmagyarok ugyanakkor a Nyugat-Török (On-oq) Birodalom részei voltak (603–657), így kultúrájukra és nyelvükre a belső-ázsiai törökök (Altaj–Szajan régió) voltak nagyobb hatással.

Diószegi a dél-szibériai sámán hagyomány tanulmányozása során rájött, hogy annak számos párhuzama van a magyar folklórral és hiedelemvilággal. Kandidátusi értekezését is erről a témáról írta, majd jelentette meg (*A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*, 1958).

Diószegit méltán nevezhetjük etnológusnak és a szibériai turkológia specialistájának is. Tanulmányozta a szibériai türk, mongol, tunguz és uráli (szamojéd és obi-ugor) népek etnikai kapcsolatait, így fontos adatokkal szolgált nemcsak az ősmagyarság etnikai történetéhez, de a térség népei közötti kapcsolatok értelmezéséhez is. Felismerte, hogy a sámánfolklór és gyakorlatok megvilágíthatják a különböző népcsoportok interetnikus kapcsolatait, történetüket. Utolsó posztumusz cikkében szoros kapcsolatot fedezett fel a szibériai türk (baraba, altaj-telengit, hakasz) sámándobok rajzai és mitológiájuk között (*Pre-Islamic Shamanism of the Baraba Turks and some Ethnic Conclusions*, 1978).

Diószegi Vilmos (HUN-REN
BTK Néprajztudományi Intézet,
Adattár)

ÉLETE

Diószegi Vilmos 1923. május 2-án született Budapesten. Családja apai ágon felvidéki (kelet-szlovákiai) cipszer származású. Édesapja műszaki rajzoló, édesanyja háztartásbeli volt, két gyermeket neveltek, Vilmost és hét évvel fiatalabb húgát. A kisfiú nyolcévesen látta *A magyarok bejövetele* című Feszty-körképét, amelyen felfigyelt a női sámán alakjára, aki áldozatot mutat be. Ez a kép megragadta a fantáziáját, és talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy később a kereszténység előtti magyar hiedelmek tanulmányozására, valamint a szibériai sámánhagyomány vizsgálatára szánta életét.

Középiskolás éve alatt kezdett törökül és japánul tanulni, majd az érettségi vizsgáján találkozott az Pázmány Péter Tudományegyetem (ma ELTE) Török Tanszékének akkori vezetőjével, Németh Gyulával (1890–1976), aki filológiai tanulmányok választására ösztönözte. Miután beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem (1941), megismerkedett a turkológia és mongolisztika neves tudósával, Ligeti Lajossal (1902–1987) is, aki a Belső-Ázsiai, és (Pröhle Vilmos 1942-es nyugdíjba vonulása után) a Kelet-Ázsiai Tanszék vezetője volt. Diószegi türk, mongol és tunguz filológiát tanult az egyetemen. Ligeti meggyőzte, hogy ismerje meg a mandzsu nyelvet, amely fontos volt Baráthosi Balogh Benedek (1870–1945) sámán anyagainak tanulmányozásához. Baráthosi többek között az Amur folyó mentén a nanajok és az ulcsák körében végzett terepmunkát (1908–1914), akiknek nyelve közeli rokonságban van a mandzsuval, mindkettő a mandzsu-tunguz nyelvek déli ágába tartozik. 1944–1947 között Diószegi a Belső-Ázsia Tanszéken tanult, ahol később mandzsu-tunguz filológiából doktorált.

1947-ben a Néprajzi Múzeumban kezdett dolgozni, ahol Baráthosi anyagait tanulmányozta, aki a sámánfolklor is kutatta (lásd Diószegi: *The Three-Grade Amulets among the Nanai* [Golds], 1968). Közben elkezdte magyar parasztság folklórájának és hiedelmeinek „pogány” (kereszténység előtti) elemeit is vizsgálni. Szibériában szeretett volna terepmunkát végezni, de a Szovjetunió-beli politikai helyzet, a bolsevik elnyomás, a szakrális hagyományok ellen fellépő kultúrpolitika ekkor még nem tette lehetővé tervei megvalósítását. 1954-ben rövid utazást tett Törökországban, ahol meglátogatta a *jörük* (nomád) türkméneket Bursa város környékén (az Ulug dag-hegységben: Bozüyük, Aksutekke, Acısu falvakban).

Az 1956-os magyar forradalom leverése után, amelyben lelkesen részt vett, a moszkvai hatóságok meglepően engedékenynek mutatkoztak és lehetővé tették néhány kiválasztott magyar tudós számára a kutatást a Szovjetunióban és Mongóliában. 1957-től Vikár László (1929–2017) etnomuzikológus és Bereczki Gábor uráli filológus (1928–2012) Volga (Edil) régióban végezett terepmunkát (kazanyi tatár, baskír, csuvas, mari, udmurt terepeken). Ugyanebben az évben Kara György (1935–2022) mongol filológus, Kőhalmi Katalin (1926–2012) tunguz filológus és Róna-Tas András tibetológus, majd 1959-ben Gábori Miklós régész fizikai antropológus látogathatott Mongóliába.

1957-ben Diószegi is engedélyt kapott arra, hogy Szibériában végezzen terepmunkát, de eredeti terve helyett, hogy az Amur-vidéken utazzon, végül a Bajkál-vidéken (az ehired-bulagad burjátok között) és Dél-Szibériában (hakasz és tuva) kutathatott. 1957 és 1964 között ő volt az egyetlen európai tudós, aki terepmunkát végezhetett a hakasz (szagaj), tuva és tofa, altaj-telengit, kumandi, a nyugati (bulagad), és a keleti (hori) burját, valamint a hamnigan, urianhai, darhad és toha-cátan népek körében. Sámán folklor gyűjtött és sámán gyakorlatokat vizsgált a helyi török és mongol nyelvű népek között. Ezen kutatásai, illetve e terepmunkákhoz kapcsolódó publikációi révén vált elismertté előbb közvetlen kollégái körében, majd később ezeknek köszönhetően vált méltán világhírűvé is.

Diószegi a kutatóútjai nagy részét a helyi városok (Szentpétervár, Moszkva, Irkuszk, Krasnojarszk, Novoszibirszk, Ulánbátor) múzeumaiban és kutatóintézeteiben töltötte, ahol az adattárakkal, archívumokkal, tárggyűjteményekkel ismerkedett. Ezekből a városokból utazott egy-kéthetes terepmunkákra, de igazán otthonosan a múzeumi raktárakban érezte magát. Leghosszabb terepmunkái (a tofa és darhad-toha [nála catán] népek között) három-három hétig tartottak. Mivel nem volt alkalma a helyi türk és mongol nyelvek elsajátítására, oroszul beszélő helyi embereket kért meg, hogy munkáját segítsék. A kor politikai körülményeiből következően a helyi pártfunkcionáriusok jóindulatú támogatá-

sát is meg kellett szereznie ahhoz, hogy terepre jusson és kutathasson a sámánizmus témakörében. Naplói és levelei is arra utalnak, hogy Diószegi nem nagyon vehetett részt sámán-szertartásokon, amelyeket akkortájt csak titokban végezhettek. A sámánok, az őket – és a buddhista lámákat, illetve a hívőket egyaránt – üldöző kommunista funkcionáriusoktól, KGB-ügynököktől való félelmükben gyakran letagadták, hogy időnként végeznek még szertartásokat. Máskor, a velük kapcsolatos társadalmi elvárásoknak megfelelően betegnek vagy együgyűnek tettették magukat. Ezzel együtt elmondhatjuk, hogy Diószegi rendkívül értékes és gazdag anyagot gyűjtött. Gyűjtései egy meghatározott kor társadalmának dokumentumai, fontos összekötő kapcsot jelentenek, és megkerülhetetlenek a szovjet kor előtti és utáni szibériai, és mongóliai terepkutatások között (1920–1990).

TEREPMUNKÁK SZIBÉRIÁBAN

Diószegi első terepmunkája során (1957 szeptemberében) az Angara-parti Irkutszk közeli bulagad-burjátok közé látogatott, ahol a helyi származású folklórkutató professor, Nagyeczda Saraksinova segítségével végeztek folklórgyűjtéseket. Egy öreg mesemondóhoz (Apollon Torojev) mentek, majd egy öreg sámán (Hadi Hanhajev) készített nekik lófejes sámánbotot. Diószegi ezután a Jenyiszej-parti Krasznojarszk városába utazott, ahonnan a Szajan északi részén élő hakaszok szagaj nemzetsége körébe látogatott el (1957 szeptemberében). Itt egy fiatal helyi tanító, Vaszilij Szuncsugasev segített neki a munkában. Adatokat gyűjtött a sámánok beavatásáról, azt is látta, ahogyan az egyik szagaj sámán (Jegor Kizilászov) szellemhívó énekének előadása közben transzba esik.

A telet az egykori Leningrádban töltötte, ahonnan csak nyáron tért vissza Szibériába. Három hétig maradt a Szaján-hegység tajgáiban a réntartó tofák között (1958. július), ahol több sámántól (Kokujev, Izotov, Bolhojev) is sikerült énekeket gyűjtenie. Munkájában Ungustajev nevű helyi tanító segítette. Dobverőt (*orba*) és fejviseletet (*böhrk*) is készítettek neki. Visszatért Krasznojarszkba, majd Tuva fővárosába, Kizilbe utazott. Innen három terepmunkát indított: Tozsu és Ká-hem járásokba Kelet-Tuvaföldön, majd Csadána járásba nyugaton (1958 augusztusában). Tozsuban nem találkozott sámánnal, csak a helyiek-től gyűjtött sámánénekeket. Ká-hemben találkozott Szalcsak Szüzükpen sámánnal, aki szintén révületbe esett éneklés közben. Csadána járásban Mongus Szizsep sámán asszony nemezházában mutatta meg neki szellemívását a dobos helyettesítő szalagos botjával. Állítólag erről még a Diószegit kísérő irkutszki tévéstáb filmfelvételt is készített, de az anyag elveszett.

Két év múlva a Magyarországon doktoráló mongol tudós, B. Rincsen (1905–1977) hívta meg hazájába. Diószegi három hónapot töltött Mongóliában, de ezalatt csak három rövidebb terepmunkát tudott végezni. Sz. Badamhatan (1934–1988) mongol néprajzos kíséretében Északkelet-Mongóliába utazott (Dornod-megye), ahol hori-burját és hamnigan (elmongolosodott evenki) csoportok körében gyűjtött (1960. május). Találkozott egy burját sámán asszonnyal (Semed), de ő betegnek tette magát.

Ezután az észak-mongóliai Mörön érintésével a Hövszgül-tó keleti partjára ment (1960. június), ahol főleg az urianhai (elmongolosodott tuva) etnikum körében gyűjtött. Azt is elérte, hogy a möröni börtönből kiengedtek egy letartóztatott darhat sámánt (Dzs. Damdin), akitől így énekeket is sikerült felvennie. Visszatért Ulánbátorba, de még ugyanabban a hónapban újra ellátogatott a Hövszgül-tó nyugati felére, ahol darhatok és réntartó (cátan) tohák élnek a Szaján tajgáiban. Itt több darhat sámántól gyűjtött (Sagdar, Barii, Horló, Baldzsinnjam), és darhat sámánsírokat (*aszar ongon*) is felkeresett. Sikerült sámántárgya-

kat is szereznie, amelyek most a hazai Néprajzi Múzeum Ázsia-gyűjteményének értékes darabjai. Munkáját a helyi tanító, O. Pürev segítette, aki később maga is híres sámánkutató lett.

Utolsó szibériai terepmunkájára 1964-ben került sor, amivel nagy álma teljesült, hiszen a tuvák és hakaszok után sikerült eljutnia az Altajba is. Novoszibirszkából Gorno-altajszk városába utazott, majd először az Altajtól északra, a Bij folyó mentén élő kicsiny kumandi nép körében járt gyűjtőúton, ahol kétszer két hetet (1964. augusztus és szeptember) töltött és két sámánnal (Anton Lemzsin, Szirga Pelekova) is találkozott. Egy öreg kumandi (Satabalov) a lóáldozatot is modellezte neki. Kísérőnek Potapov tanítványa, a kumandi származású Feofan Sztatlajev vállalkozott ezen az úton, akinek közreműködése több tekintetben is megkérdőjelezhető.

Innen a hónap végén mongóliai határ közelében fekvő Kos-agas járásba utazott, amelyben vegyesen telengitek és kazakok laknak. A gyűjtés sikeresen indult, találkozott egy telengit sámán nővel is. Pár nap múlva azonban bedagadt a lába, így két hetet Kos-agasban kellett kórházban töltenie (1964. október). A kórházból aztán visszatért Gorno-Altajszkba, az út közben még gyűjtött két napig. Naplóját azonban elvesztette, így csak keveset tudunk telengit terepmunkájáról.

Diószegi rossz egészségi állapotban érkezett haza utolsó útjáról 1964-ben. Kórházi kezelése alatt sokat fogyott. Ráadásul Anohin anyagainak visszaadása az altajai helytörténeti múzeumoknak feldühítette Leonyid Potapovot, a Néprajzi Múzeum és az Akadémiai Kutatóintézet (Kunstkamera) igazgatóját, így nem kapott lehetőséget többé, hogy a Szovjetunióba utazzon. Élete utolsó nyolc évében hiába várta a tervbe vett szibériai terepmunka engedélyezését, s közben egészsége is tovább romlott.

Nagy terve, hogy több monográfiában foglalja össze a különböző dél-szibériai türk és mongol népek sámánhagyományait, nem valósult meg, bár több úttörő cikket is közölt kutatásairól. Élete vége felé egyre inkább az altaji (türk, mongol, tunguz) és uráli (szamójéd, hanti, manysi) népek interetnikus kapcsolatai foglalkoztatták. Épp a szibériai (baraba) tatár sámánfolklórról szóló cikkén dolgozott 1971-ben, amikor egészségi állapota drasztikusan leromlott. A Néprajzi Intézetben munka közben esett össze. Több hónapig kómában feküdt, majd egy budapesti kórházban meghalt. A fáradhatatlan munkabírása és állhatatos terepkutatások után a budai Farkasréti temetőben talált békét, végső nyugalmat.

Somfai Kara Dávid

HÍREK

Magyar tagok a Múzeumok Nemzetközi Tanácsában. Megtisztelő elismerést kapott a magyar múzeumi szakma. A közelmúltban három magyar szakembert is beválasztottak a Múzeumok Nemzetközi Tanácsa, az ICOM egy-egy bizottságába. Varga Benedek, az MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Adattár igazgatója, a Nemzeti Múzeum korábbi főigazgatója, illetve az ICOM Magyarország korábbi elnöke a stratégiai tervezésért felelős Strategic Plan Committee tagja lett, Sári Zsoltot, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum főigazgató-helyettesét, az ICOM Magyarország elnökét az etikai bizottság tagjává választották, Galambos Henriettát, a Szépművészeti Múzeum jogi főosztályának vezetőjét pedig a jogi munkacsoportba delegálták. (Rác András. Magyar Nemzet 2023. szept. 5.)

KÖZ-GYŰJTEMÉNYEK

Petőfi, 200

„Egész uton – hazafelé”

Petőfi vándorlásai

2023. május 12-én megnyílt a Petőfi Irodalmi Múzeum – A Magyar Nyelv Múzeuma időszakos Petőfi-kiállítása. Több évfordulót is ünnepelünk Széphalmon: Petőfi Sándor 200. születésnapja mellett a 150 éves Kazinczy Ferenc Emlékcsarnokot (1873-ra épült fel a nagy nyelvújító egykori háza, pontosan háló- és dolgozószobája helyén) és a 15 éves Nyelv-múzeumot (2008. április 23-án nyílt meg).

A Magyar Nyelv Múzeuma (Nagy Andrea felvétele)

A Magyar Nyelv Múzeuma anyanyelvünk közgyűjteményi és közművelődési otthona, az anyanyelvápolás intézménye, s benne kitüntetett helye van a művészetté emelt nyelvnek, a szépirodalomnak. Rendszeresen megemlékezünk klasszikus íróinkról, költőinkről, akik nyelvi példát, stílusmintát, mondjuk ki bátran: nyelvi normát is adnak nekünk. Irodalmi kiállításaink elsődleges helyszíne Akadémiai Termünk. Kazinczy 1828 tavaszán részt vett a Magyar Tudós Társaság megalakulását előkészítő ülésorozaton, s lerajzolta azt a nagy, ovális alakú asztalt, amely körül ültek a tanácskozók. Ez a rajz ihlette meg Radványi György építész, aki megálmodta az ellipszis formájú, kívülről bástyának ható épületrészt. Befogadta már e terem az elmúlt másfél évtizedben Kölcseyt, Madáchot, Karinthy, Kosztolányit, Arany Jánost. Korábban kiírtuk az Akadémiai Terem falára, jó magasra, Berzsenyi Dániel idézetét (a múzeum első igazgatója, a honismereti mozgalom elkötelezettje, az idén júliusban elhunyt Fehér József javaslatára): *„Mi az hát, ami a magyart emelheti? / Valóban nem más, mint az ész s erkölcs. / Csak úgy állhat meg a mi kis testünk, / Ha az*

lélekkel s erővel teljes.” A klasszikus irodalomból nyelvi erőt (nyelvi teremtmő erő, fantázia, kreativitás, gazdagság) meríthetünk, s mi valljuk, hogy a szépirodalom a nemzeti önismertet gazdagításának, a gyógyításnak is útja, s ez a szerepe (küldetése) éppen olyan érvényes szerep, mint a szórakoztatás. Kazinczy is hitt az irodalom (s általában a művészet erkölcsi) nevelőerejében: „... ha valahol a Jó gyökeret vert, ott mindig a Szép készítette az utat”. S Jókai is állította: „Az irodalom hivatása az igazság eszméit terjeszteni... az igazság eszméinek tetsző alakot adni... Őrt állni az emberiség örök jogai felett, felrázni az alvó erőt gyáva tespedéséből, fogyasztani a szűkkeblűség birodalmát, s mi legfőbb; tudni szólni és tenni a jó ügyért...” Ez az eszme vezérel bennünket, amikor irodalmi kiállítást rendezünk: felmutatni a szépirodalmat mint fáklyát. Petőfi szövegei pedig erre különösen „alkalmasak”, az érthetőség, természetesség, az (akkori) élő nyelvszokáshoz való közelség, a könnyedség olyan jellemzői az életműnek, amelyek révén az híd lehet a fiatalabbak számára a talán valóban nehezebben érthető klasszikusokhoz (Madách, Zrínyi, Balassi) is. Elsődleges célunk az volt, hogy Petőfi nyelvi világába vigyük be a látogatót, azzal az egyszerű tételmonddal, hogy Petőfi attól nagy költő, amit írt, a Petőfi-év nagy kérdése és tétje tehát az, hogy magát a szöveget, az életművet a középpontban tudjuk-e tartani, félő ugyanis, hogy az életút kerül többször előtérbe.

Hogy kerül Petőfi Széphalomra? Kazinczy Ferenc és Széphalom megítélésében máig hagyományozódó értékelés Petőfié, a költő a maga géniuszával, teljesítményével és elismertségével a nemzeti emlékezet alakításának, a nemzeti azonosságtudat erősítésének is fontos szereplője. Ilyen kánonkijelölő gesztus Széphalomról írt feljegyzése, illetve *Széphalmon* című verse. Petőfi 1847. július 11-én Kazinczy Gáborral (író, politikus volt, Kazinczy Ferenc másodunokaöccse; Kazinczy Ferenc apjának, Kazinczy Józsefnek András nevű öccse volt Kazinczy Gábor nagyapja) ment el a széphalmi mester sírjához, és bár a kertet, a házat és a Kazinczy-sírkertet nagyon elhanyagolt állapotban találta, Kazinczy nagyságáról az *Úti levelekben* így írt: „Újhelytől félórányira éjszak felé esik Széphalom, Kazinczy Ferenc egykori lakása. Nevét megérdemli, mert festői szépségű táj. Különben pedig szent hely, szent az öreg miatt, kinek ott van háza és sírhalma. Kötelessége volna minden emelkedettebb lelkű magyarnak életében legalább egyszer oda zarándokolni, mint a mohamedánnak Mekkába.”

S leírta Széphalmon című versében:

„Hiszen mit tett ő a hazáért?
Miatta hét esztendeig szívá csak
A börtönök dögvészes levegőjét,
És csak fél századig
Tartá vállán, mint Atlasz az eget,

A nemzetiségnek ügyét.
Magyar nemzet, most nem volnál magyar,
Ő akkor volt az, midőn senki sem volt,
Midőn magyarnak lenni
Szégyen vala.”

Mondhatjuk, Petőfi Sándor kijelölte Kazinczy (és Széphalom) helyét a magyar művelődéstörténetben, jogosan tekintjük hát őt, Petőfi Sándort Széphalom szellemi fővédnökének. Mindig, a 200. évfordulón pedig különösen helye van itt egy Petőfi-kiállításnak.

Az „Egész uton – haza felé” – *Petőfi vándorlásai* című tárlat Petőfi életének az 1844–1847 közé eső szakaszát és a költői-írói pályájának kezdetén álló, útkereső, a folyamatosan vándorló, állandóan úton lévő Petőfit mutatja be. E három év alatt Petőfi prózai szövegekben, levelekben és versekben rögzítette életének eseményeit, utazásait, hazájának felfedezését, költői-írói kísérleteit és kudarcait, valamint lelki vívódásait és mélypontjait. A színészi pályát maga mögött hagyó költő 1844. február 12-én bottal, tarisznyával, a kötetével gyalog indult Pestre, s ott Vörösmarty és Bajza segítségével a fellendülő irodalmi életben elindí-

totta karrierjét. Ezt követően számos kisebb-nagyobb utazást tett hazája területén, amelyek célja, hogy bejárja, megismerje, költői eszközökkel birtokba vegye az általa fontosnak tartott történelmi és irodalmi emlékhelyeket, felkeresse barátait, tapasztalatot gyűjtsön, s egyúttal korának népszerű útirajz műfaján keresztül mutassa be sokszínű írói tehetségét. Petőfi verseiben a természet romantikus szemlélése, az irodalmi előképek megidézése, az új és új élmények megjelenése élénk művészi és gondolati fejlődésének útjelzői. Tájéleíró versei mellett könnyed és humoros hangvételű prózai művekben is megörökítette úti élményeit: az 1845-ös felvidéki útját az *Úti jegyzetek*ben, míg két évvel később az ország keleti részében tett utazásait az *Úti levelek Kerényi Frigyeshez* című művében, író társához szóló képzelt levelek formájában meséli el. Petőfi útleírásai – amellett, hogy ismeretlen múltbéli tájak felfedezésére hívják az olvasót – egy eleven, kísérletező szellem tudatos személyiségformálásának szövegei, és Petőfi költői-írói útkereséséről, lelki vívódásairól és boldogságkereséséről is vallanak.

Részlet a kiállításból (Nagy Andrea felvétele)

Petőfi volt a legnagyobb gyalogló (országban belül utazó) a magyar irodalomban, s ez azt is jelenti, hogy nála jobban aligha ismerték az akkori Magyarországot, a magyar valóságot, a magyar tájat, földet, népet, lelket. Vándorútja során egyre mélyebben ismerte meg hazáját, ezt jelzi kiállításunk címe is: „Egész uton – haza felé”. Ez a *Füstbement* terv című versének első sora, a szöveg eredeti címe: *Hiú terv*. Petőfi – mondták róla – „örökös nyugtalanságban tovasuhanó szellemalak volt”, „mint a folyó habja, mely örökké vándorol”, garabonciás diák „Száz mérföld tőlem a világ, / Ki egykor azt becsavarogtam, / Mint a garabonciás diák.”, aki zavarba ejtő tempóban változtatta helyét, állandóan „mehetnékje” volt. Mondhatnánk, honismereti indulattal vándorolt, tudatosan kereste fel az emlékhelyeket. 1839 nyarán ostffyasszonyfai tartózkodása alatt készített egy 60 tételből álló listát a hazai várakról, melyben a nevüket és a rövid történetüket is feljegyezte. Forrása Vályi

András *Magyarországnak leírása* című háromkötetes földrajzi lexikona volt. A listán szereplő helyek közül a későbbi vándorlásai során többet is meglátogatott, például Várgedet, Füleket, Diósgyőrt. Táplálkozott az elődök példájából, Zrínyi, Rákóczi, Kazinczy, Kölcsey szellemét is megidézte. Érdekes a már említett széphalmi látogatása: miközben éppen emlékhelyet látogatott meg (emlékhellyé avatta az elhanyagolt helyszínt), másokat is arra buzdított, hogy menjenek el oda. Meglátogatta a kortársakat is, barátait, Tompa Mihályt, Arany Jánost, Kerényi Frigyeszt, Szemere Miklóst, Pákh Albertet és másokat. Megismerte, magába szívta, saját szellemi otthonává tette a múlt és a jelen Magyarországot. Finom húrú hangszer volt, akit megrezegtetett minden élmény, ezért útját szövegek kísérték. Kiállításunkban kiemeljük úti prózáját, mely humora, természetes lüktetése, őszintesége által figyelemre méltó lélekrajz, ma is élvezetes olvasmány, egy közvetlen, derűs, de érzékeny csavargó („Csavargónak születtem, / csavargó vagyok én”) hagyatéka.

A kiállításban 29 állomást jelöltünk, a leglényegesebb helyeket ebben az időszakban. Néhány településnév (Pest, Koltó) többször is megjelenik. A nagy kérdés az – s erre válaszolni is kívánunk –, hogy e helyek fizikai megállók csupán, vagy érzelmi-gondolati állomások is, amelyekre elérve a költő otthon érezte magát (hazatért). Petőfi kereső ember volt, élete állandó lelki-szellemi út is, melynek során hazafelé, a vágyott boldogságba, a földi paradicsomba tartott. Az elégedettséget megélhette költői kibontakozásában-kiteljesedésében (előtte a színészetben kereste), bár folyamatosan hajtotta az alkotásvágy, s bárhol járt, fél szemmel a pesti kritikusokra sandított. A földi mennyet megtalálta a szerelemben, és remélte az egyéni és közösségi szabadságban, melynek – a szabadságnak – érezhető-megtapasztható formája, megvalósulása a szinte vallásos áhítattal figyelt természet (Petőfi számára leginkább meggyőzően az alföld, a puszt). Az emberi (politikai) szabadság kivívását ő nem élhette meg, bár hitt benne, hogy elérhető: a világ szabadsága a népek szabadsága által. Ez a kérdés a kiállításnak azonban nem témája. A mi széphalmi történetünk ott vég-

Petőfi sorai veszik körül a látogatót (Nagy Andrea felvétele)

zódik, hogy Petőfi feleségével, Szendrey Júliával Pestre érkeznek, s elfoglalják bérelt lakásukat, a Dohány utcai Schiller-házat. Eddig csak ideiglenes lakcímei voltak, most otthona lett – hitvese: családja, állandó lakhelye. „Hazaértem” – nyugtázza versében. 1847 novemberének elején vagyunk. Bő három éve és nyolc hónapja begyalogolt Pestre, s mostantól számítva nyolc hónap múlva pedig belegyalogolt a végtelenbe.

Plexivitrinben elhelyeztünk egy kisebb méretű bőrlabdát. Petőfi ugyanis úgy alkotott, hogy szobájában fel-alá járkált, s egy labdát dobálgatott. Vélhetően a koncentrációban segítette ez. Szalkszentmártonban gyakran át sem öltözött hálóköntöséből, csak délben, amikor ebédelt, kicsit az udvaron sétált, beszélgetett. Egyébként kora reggeltől késő estig dolgozott. Géniusz volt Petőfi, de ehhez tudatos munkát, szorgalmat is társított, csak így születhetett meg ez a rövid idő ellenére rendkívül gazdag életmű. Ekkoriban, háromnegyed év alatt például száztizenkét verset, két drámát és egy regényt írt. Teljes életútja alatt pedig kb. 1000 verset (ebből 850 maradt fenn), drámát, regényt, úti jegyzeteket, leveleket: egy állandó lángban élő lélek teljesítménye ez.

A falon egy nagy méretű, a zempleni tájat megmutató panorámakép a szemlélődő utazó helyzetébe állítja a látogatót, aki mintha egy magaslatról nézné a völgyben elterülő vidéket, s egy szekeret (az utazás valóságos és jelképes tárgyát) megkerülve szegődhet Petőfi úti-társául, megmerítkezve csodálatos nyelvi világában, festmények, metszetek, tárgyak által bepillantva a korabeli magyar világba.

A Petőfi-kiállításban egy érintőképernyőn kívül (melyen térkép van, kvíz és gyűjtemény-bemutató) tudatosan nincs multimédia. Kísérlet ez, mely igazodik a Nyelvmúzeum céljaihoz: az egyébként is egész nap a telefonját nyomogató diákot (noha tudjuk, ez általánosítás) nem feltétlenül a múzeumban is a digitális világba kell tovább, egyre beljebb rángatni, hanem a fizikai valóságot kell kínálni neki. Ezért a tárlat három társasjátékot nyújt. Petőfi négy útját lehet végigkísérni az egyiken, nyelvi feladványokat megoldva haladhatunk elő-

Részlet a János vitézt megidéző játékból (Nagy Andrea felvétele)

re. A másik játék a *János vitéz* motívumait (fabábukkal) mutatja meg, s felhívja a figyelmet arra, hogy ezek varázsmesei motívumok, a mi kulturális kódjaink, melyek ismerete elengedhetetlen ahhoz, hogy megértsük a közösségünket összetartó és megtartó magyar történeteinket. A gyerekek a motívumok felhasználásával saját varázsmesét is alkothatnak. A harmadik asztalon egy klasszikus, dobókockás társasjáték várja az érdeklődőket, Jánost vitéz útját lehet bejárni itt, felidézve Jancsi történetét, amely egy lelki-fizikai utazás, a boldogságkeresés mintautja.

Éppen a boldogságkeresés, a vándorlás az a téma, amelyben megragadható a Petőfi-életmű keveset emlegetett szakralitása. Nem tételes, minden pillanatban megvallott hit ez, hanem egy olyan költői lélek tapasztalása, aki nézi a valós világot, gyalogol, lába elé figyel, vizsgálja a földet, a népet, kutatja az égboltot, az időjárást, de közben megsejti, olykor megérzi az égbolton túlit is. S arra vágyik, hogy azt, ami az égbolton túl lehet, megtapasztalja-megélje a földön is. „*Vándorlok csüggedetten / Az örökkétartó jelenben*” – írta Petőfi, s valóban, mindig itt, velünk lévő társ ő; itt van szövegeiben, kortársunk mindenkor, és ott van emlékezetünkben a sok-sok helyen, ahol járt. Irodalmi és honismereti feladatunk is van – olvasni és emlékezni, s a szöveg rangja okán emlékhellyé avatni: itt járt ő, aki azokat a csodálatos verseket írta.

Végezetül: ha Petőfit ünnepeljük, a magyar nyelvet is ünnepeljük, hiszen költőnk életműve a magyar nyelv egyik legnagyobb szépirodalmi teljesítménye. Ünnepeljük tehát anyanyelvünk gazdagságát, és rámutatunk e gazdagságban lévő lehetőségre is, ekképpen pedig feladatot adunk: éljünk e lehetőséggel, mert nyelvünk alkalmas mindannak a legfinomabban árnyalt kifejezésére, amit érzünk és gondolunk.

Nyíri Péter

Kiállításláncolat Petőfi két felvidéki útjáról

A balassagyarmati MNM Palóc Múzeum, a losonci Nógrádi Múzeum és Galéria, a Füleki Vármúzeum, a rimaszombati Gömör-Kishonti Múzeum és a szécsényi MNM Forgách-Lipthay Kastélymúzeum közösen hozott létre kiállításláncolatot *Petőfi körút 200* elnevezéssel, így segítve a határ menti múzeumokban és hatókörükben a magyar összetartozás- és azonosságtudat erősödését, ami fő célkitűzésünket jelentette. Az öt részből létrejövő kiállítás a Petőfi alkotásaiból és életéből leszűrhető Kárpát-medencei összetartozást képviseli. A két határ menti MNM-tagintézmény és a három dél-szlovákiai múzeum összefogása Petőfi magyar mivoltára és szlovák származására is utal.

A szabadság és a szerelem iránti vágy meghatározta a fölserdülő Petőfi Sándor mentalitását. Erről szól például az 1845-ben írott *Oh mi szép...* című verse:

*„Oh mi szép a vándorélet... oh az
Irigylendő vándormadarak!
Nem tudják ők, nem tudják: mi a tél,
Egy tavaszról másba szállanak.*

*Vándorolni... vándorolni, mint a
Fecske, mint a gólya, szabadon:
Add e sorsot énnekem, teremtőm!
Hajdan ez volt a kívánságom.*

*Oh mi szép a házi élet... oh az
Irigylendő házi madarak!
Mit törődnek ők téllal, tavasszal?
Fészkeikben olyan boldogak.*

*Házasodni, házasodni... élni,
Halni a szerelmi láncokon:
Add e sorsot énnekem, teremtőm!
Mostan ez az én kívánságom!”*

A nemzeti összetartozás gondolatát a haza és a nemzet lángoló szeretetétől áthatva fogalmazta meg a költő több versében, például:

*„Nemes urak, ha akartok
Jöjjetek,
Itt a kezünk, nyujtsátok ki
Kezetek.
Legyünk szemei mindnyáján
Egy láncnak,
Szüksége van mindnyájunkr’ a
Hazának.”¹*

A társadalmi megbékélés és egység keresése mellett Petőfit az eszményi hazaszeretet is áthatotta:

*„Van-e szebb lánc a világon,
Mint mely minket összefűz?
Bűvös karikába gyűjte
Minket a szent honfitűz.”²*

A legszebb lánc, a bűvös karika költőnk születésének 200. évfordulóján újrálétesült, és most is munkál a honfitűz.

Az öt határ menti múzeum együttműködésével létrejött kiállításláncolat a *Petőfi 200* emlékévként keretén belül egyedülálló tematikai sokszínűséggel tisztelg a költő előtt. A kiállításokban bemutatott válogatások találó keresztmetszetét adják Petőfi két felvidéki útjának, melyeket úti jegyzetekben és levelekben örökített meg. Nemcsak a természeti környezetet, a városokat és az eseményeket dokumentálta aprólékosan, hanem a találkozásait, az útja során kötött barátságait, az itt fellobbanó szerelmeit is. Mélyen megérintették felvidéki tapasztalatai, ahogy ő is mély nyomokat hagyott az itt élők emlékezetében, ami nemcsak visszaemlékezésekben, képekben, szobrokban és népművészeti tárgyakban ölt testet, de anekdotákban, mondákban, nótákban is.

A kiállításláncolatot Petőfi 1845. évi utazására alapoztuk. Az így kijelölt városok múzeumai a helyszínek, ezek részkiállításai pedig egymás folytatásai. Az a törekvésünk, hogy a látogatók, mintegy Petőfi nyomában, Gömörben és Nógrádban bejárják a teljes kiállítási láncot, tehát mindegyik múzeumot, mindegyik várost fölkeressék.

Kiállításláncolatunkban Petőfi alakján keresztül a szlovák és a magyar együvé tartozás, másrészt a történelmi keresztény felekezetek összekapcsolódása szintén fontos célt, eszmei hangsúlyt képeznek. Petőfi evangélikus szülők evangélikusnak keresztelt gyermeke, elsőül

1 *Petőfi Sándor: Dicsőséges nagyurak (részlet).*

2 *Petőfi Sándor: Védjegyleti dal (részlet).*

viszont katolikus iskolát látogatott ötéves korában, és esküvőjükön Szendrey Júliának re-verzális adott összes születendő gyermeke katolikussá nevelésére.

Célunk, hogy együttesen olyan múzeumi utazást kínáljunk látogatóinknak, amely a ki-állítások helyszíneit fölkeresők előtt föltárja Nógrád és Gömör szépségeit, és különféle ötle-tekkel odavarázsolja a résztvevőket a XIX. század első felének természetközeli életmódjába, Petőfi-verseken át az ember heroikus, életigenlő hivatásába.

A kiállítássor mind az öt egysége a Petőfi-életmű közelmúltbeli és jelenkori értelmezéseit állítja középpontba. A programban kiemelt szerepet kap Petőfiné és korának utóélete, az emlékezetkultúrában betöltött szerepe, a művészetekben és a folklórban való megjelenése.

A nevezett magyarországi és szlovákiai magyar vonatkozású közgyűjteményekben ör-zött, eddig feltáratlan vagy kevésbé ismert tárgyi, képi és szellemi forrásokat, valamint köl-csönzéseket szakembereink feldolgozták, és új, a különböző korosztályi sajátosságokhoz igazodó, a széles körű hozzáférést könnyítő megoldásokat dolgoztak ki.

Az öt múzeum és város kiállításláncszemeit vendégrendezvények kísérik egymás meg-hívásával, tekintettel arra is, hogy Fülek és Szécsény testvérvárosi kapcsolatban van, Balas-sagyarmatnak partnertelepülése Tótyarmat, de Losonccal is élénkül a kapcsolata. Rima-szombatot és Szécsényt összeköti az ott született és itt élő, Petőfi hatása alatt alkotó kortárs költő, Ferenczy Teréz, aki szintén kétszáz éve született.

Szabadság-labirintus és utolsó életforduló a szécsényi „Petőfi és Rákóczi” című kiállításban

A kiállításláncolat Petőfi korát, életművét és annak tovább élését tárja a látogatók elé különféle szempontok szerint. Az összekapcsolódó öt helyszín közül Szécsény a szabadsá-got állítja középpontba Petőfi Sándor Rákóczi-szemlélete révén, *Petőfi és Rákóczi* címmel. A múzeum kastélyépülete II. Rákóczi Ferenc 1705. évi szécsényi országgyűlését idéző tör-ténelmi emlékhely, ahol őt vezérlő fejedelemmé választották. Ezért és mert Petőfi Sándor

*Látogató diákcsoport a szécsényi kiállításláncszemben
a központi műtárgy, a szekér körül*

életműve nagyrészt a szabadságról, hazáról és nemzetről szól, kiállításunk Petőfit Rákóczi-val összefüggésben mutatja be, életfordulóikkal jellemezve őket. A tárlat halhatatlan hőssé válásuk folyamatát is bemutatja, heroikus lényük élményét is nyújthatja. A tárlat központi műtárgya egy régi löcsös szekér, amely a költő szabadságvágyát és utazásait tükrözi. Petőfi számára a fejedelem hazánknek szentje, szabadság vezére, sötét éjben fényes csillagunk, amint azt *Rákóczi* című versében megfogalmazta 1848. tavaszán, a reménykeltő forradalmi események közepette:

*„Hazánk szentje, szabadság vezére,
Sötét éjben fényes csillagunk,
Oh Rákóczi, kinek emlékére
Lángolunk és sírva fakadunk!*

*Az ügy, melynek katonája voltál,
Nemsokára diadalmat ül,
De te nem lész itt a diadalnál,
Nem jöhetsz el a sír mélyiből.*

*Hamvaidnak elhozása végett
Elzarándokolnánk szívesen,
De hol tettek le a földbe téged,
Hol sírod? nem tudja senki sem!*

*Számkiűztek nemzedet körébül,
Számkiűzve volt még neved is,
S bedőlt sírod a század terhétül,
Mely fölötte fekszik, mint paizs.*

*Oh de lelked, lelked nem veszett el,
Ilyen lélek el nem veszhetett;
Szállj le hozzánk hősi szellemeddel,
Ha kezdődik majd az ütközet.*

*Vedd a zászlót, vedd szellemkezedbe,
S vidd előttünk, mint hajdan vived,
S másvilági hangon lelkesítve
Erősítsd meg seregünk szívét.*

*S rohanunk az ellenség elébe,
S ha utánunk nyúl száz drága kéz,
S lesz előttünk száz halálnak képe:
Nem lesz köztünk, aki visszanéz.*

*S majd ha eljön győzedelmünk napja,
A szabadság dicső ünnepe,
Igy kiált föl millióknak ajka:
Aki kezdte, az végezte be!”*

Vitrinrészlet a rimaszombati kiállítási láncszemben

A rimaszombati helyszín Petőfi Sándor legendás barátságait gyűjti csokorba, és mutatja be a nagyközönségnek, fókuszba állítva Gömör vármegyét és annak egyes helyszíneit. A költő úti jegyzeteibe foglalt megállapítása szerint „Gömör olyan, mint Magyarország kicsiben”. Ez az idézet lett a kiállítási láncszem címe is. A tárlat igyekszik két baráti köteléknek nagyobb hangsúlyt is adni. Eperjesen magasodik Petőfi Sándor, Tompa Mihály és Kerényi Frigyes legendás költői versenyének 1885-ben emelt emlékbobeliszkje a Vilec-dombon. A három vers egy címen (*Az erdei lak – Költői verseny*) Vahot Imre jóvoltából a *Pesti Divatlap*-ban jelent meg. Egyikőjükhöz Petőfi e verssel fordult 1844-ben:

Tompa Mihályhoz

*„Hát, fiú, olvastam azt a verset,
Amelyet te énhozzám csináltál
Valahol a bártfai forrásnál,
S mondhatom, hogy nagy örömet szerzett.*

*Ej be derék gyerek vagy te, Miska!
Mért nem ölelhetlek összevissza?
Látszik: deák vagy és kálomista,
Aki a vizet nagy kínnal issza.*

*Sok szépet elmondtál e levélben,
(Ne véld, hogy hizelgés kép beszélem.)
De legjobban az gyönyörködtetett,
Hogy a bort, öcsém, te is szereted.*

*Ember a lelked is, atyámfia!
Imádkozunk a bor istenéhez,
S hagyjuk a világot papolnia,
Hogy, ki a bort szereti, ez és ez.*

*Haszontalan világ ez a mai;
Egyáltalában nem tetszik nékem.
Jöjünk csak mi össze!... fenn az égben
Örömkönnyeket sír Csokonai.*

*Egyébiránt ne gondold, barátom,
Hogy én valami vad fickó vagyok,
Mihelyst a bor színét meglátom;
Nem én! csak úgy csendesen vígadok.*

*S ha bizalmas ember van mellettem,
Mosolyogva a bús múlt időket
Elbeszélem, hogy mennyit szenvedtem,
Mint majd egyszer elbeszélem neked.*

*Hidd el, csodálkozni fogsz fölötte,
Hogy huszonkét éves ember ennyi
Bajon magát keresztültörhette,
S nem birta őt a baj sírba tenni.*

*Az igaz, most jobb az állapotom,
Bár a legjobbnak ezt sem mondhatom;
Hanem úgy csak állok, hogy ha véled
Találkoznám, megvendégelnélek.*

*De miért is nem jössz egyszer hozzánk?
Majd meglátnád, milyen jól mulatnánk!
Messze vagy, de én baka koromban
Hetvenhétyszer annyit gyalogoltam.*

*Siess hát, mert ha sokáig késel,
Élted napjáig megemlegeted;
Én rontok hozzád, s akkor jaj neked:
Agyonszorítlak egy öleléssel!"*

A másik, a talán legjelentősebb barátság Petőfi Sándor, Tompa Mihály és Arany János között jött létre, melyet a magyar irodalomtörténet Nagy Költőtriász néven ismer.

A losonci Nógrádi Múzeum és Galéria a szerelmet, a költő vonzalmait helyezi előtérbe *A Lánglelkű költő* – „A szerelem mindent pótol, s a szerelmet nem pótolja semmi” című tárlatában. 1845 nyarán Petőfi egy vagy két héten át fiatal ügyvéd barátjánál, Steller Antalnál

*Enteriőr a losonci Petőfi-tárlatban a szép varrólány
és Szendrey Júlia megidézésével*

lakott, aki az akkori Miksch-ház egész második emeletét bírta lakásul. (E házban helyezték el 1899-ben a Petőfi-emléktáblát.) Barátjának menyasszonya iránt lángra lobbanva írta meg *P...y Vilma kisasszonyhoz* című versét. Petőfi másik múzsája Weiss Rozália, a szép varrólány volt. Stellerék házával szemben lakott, így naponta felkereste őt. Egy kicsit bántotta ugyan, hogy a kedves leány nem volt oly gyűlékony, mint ő, s hirtelen fellobbant érzéseit nem viszonzotta, de emlékül *A varróleány* címmel írt verset, amely így végződik: „*Itt várom térdepelve, / Ruházd a »szerető« címet reám, / Vagy varrd meg szemfedőmet, / Ha nem szeretsz, te szép varróleány!*”

A kiállítás bemutatja a költő losonci élményeit, a két losonci múzsát, valamint kitér Szendrey Júliával való kapcsolatára és házasságára, amely szerelmi költészetének kiteljesedését jelentette. Ezenkívül párhuzamba állítja Petőfi szabadságharcban való tragikus végét Losonc város 1849-es pusztulásával, amely a város történetének eddigi legtragikusabb eseménye.

Részlet a Palóc Múzeum kiállításláncszeméből

Az MNM Palóc Múzeum Balassagyarmaton „*Dalait kunyhóban, palotában éneklük...*” – *Petőfi Sándor – népiesség és népi kultusz* címmel Petőfi költészetének népies és népi vonásait helyezi az érdeklődés középpontjába látványos, interaktív rendezéssel. A városban Petőfi-szobor és ahol a költő megszállt, emléktábla is található, amely 1845. és 1847. évi látogatását örökíti meg. Első érkezéséről így ír a költő: „*a nagy hőség miatt késő délután indulván Losoncról, éjfél lett, mire Gyarmatra értünk. [...] a város fölött [...] némaság lenggett, csak egy pár kocsmából hallatszott hegedű- és bőgőszó s az ivók egy-egy kurjantása... másnap vásár volt. A vásár legkedvesebb látványaim egyike... átaljában mindazon hely és alkalom, hol minél több embert láthatok. Én a természetnek is meleg barátja vagyok; de hiába, egy szép hölgyet, egy részeg embert stb. mégis sokkal nagyobb gyönyörűséggel szemlélek,*

*mint akármilyen tájat.*³ Népies költészetének egyik kedves, *A szerelem, a szerelem...* kezdetű alkotását 1843-ban írta:

*„A szerelem, a szerelem,
A szerelem sötét verem;
Beleestem, benne vagyok,
Nem láthatok, nem hallhatok.*

*Telerakta édesanyám
Eleséggel a tarisznyám;
Elvesztettem szerencsésen,
Lesz módom a böjtölésben.*

*Őrizem az apám nyáját,
De nem hallom a kolompját;
Rá-rámegy a zöld vetésre,
Hej, csak későn veszem észre.*

*Édesapám, édesanyám,
Ne bizzatok most semmit rám,
Nézzétek el, ha hibázok –
Tudom is én, mit csinálok!”*

A tárlat falain Pittmann Zsófi képzőművész gyönyörűen kalligrafált Petőfi-idézetei olvashatók a költő népies költeményeiből, a *Borozótól a János vitézig*.

A kiállításláncszem nyitó darabja Sándor Bélának a *János vitéz*hez készített nagy méretű olajfestmény-illusztrációja. A festmény a sorozat többi részével egykor a fővárosi János pince étterem falait díszítette. A képen Jancsi búcsúzik Iluskájától hosszú vándorútja előtt. A kiállítás egyik legszebb tárgya egy XIX. század végi, ludányi tarajos főkötő. Rózsaszín selyemből készült, ezüst csipkével és szalagokkal van díszítve. A tárgy szorosan kötődik Petőfi 1845-ös felvidéki útjához. Ludányban járván ugyanis a legszebb parasztfőkötőket látta, s elhatározta, hogy majd feleségének is ilyen hozat. A látogatók a tárlat további részében is a nép, a parasztság Petőfi-kultuszával ismerkedhetnek meg Petőfi-idézetek és a Palóc Múzeum csodálatos népművészeti tárgyainak segítségével.

A Füleki Vármúzeum az etnikumot, etnikai viszonyokat mutatja be a költő életében, illetve a Petőfi-recepciót a szlovákság körében. Kiállításláncszeme címéül a rendezők Štefan Koreňtől választottak idézetet: *„Lássa, kedves öcsém – zo Slovákia vŕecko vystane, ešte aj magyar költő”* (Látja, kedves öcsém – egy szlovákból minden kitelik, még az is, hogy magyar költő legyen).

Fülek *„... szinte romokban fekszik az egykor nevezetes vár. Természetes, hogy összejártam; de kimondhatatlan harag fogott el, midőn láttam, hogy a romokat lehordják az utcákat tölteni... hogy amely köveken őseink szent vére szárad, azokon most tapodjanak... [...] Fülektől aztán Losoncig semmi nevezetést nem ér az ember, az utat kivéve. Ez az élő embert halálra s a holtat életre rázza. Én meghaltam, s föltámadtam rajta valami hatszor.”*⁴

*Füleki XIX. századi szabócéhláda
a kiállításban*

3 Petőfi: Üti jegyzetek, 1845.

4 Petőfi: Üti jegyzetek, 1845.

A magyarságról így ír a költő 1848 nyarán *A magyar nép* címmel:

„Szabad a magyar nép, szabad valahára,
Kinek láncot vertek kezére, lábára,
S görbedt derekával a rabigát vonta,
Mintha csak állat és nem ember lett volna.

E földön legyen úr a tót vagy a német?
E földön, hol annyi vitéz magyar vérzett!
Magyar vér szerezte ezt a dicső hazát,
És magyar vér ezer évig ótalmazá!

Szabad a magyar nép, fejét föltarthatja,
Kénye-kedve szerint kezeit mozgatja,
S mely előbb mint bilincs ötet szorította,
A vasat mint kardot ő szorítja mostan.

Nincs itt urasága csak az egy magyarnak,
S kik a mi fejünkre állani akarnak,
Azoknak mi állunk feje tetejére,
S vágjuk sarkantyúnkat szíve közepébe!

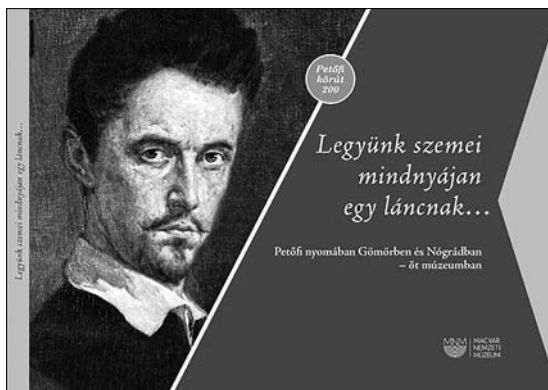
Szabad a magyar nép... lejárt napod, német!
Nem táncoltatod te többé ezt a népet,
S pióca módjára nem szívod a vérét,
Megfizette isten gonoszságod bérét.

Vigyázz, magyar, vigyázz, éjjel is ébren légy,
Ki tudja, mikor üt rajtad az ellenség?
Ha eljön, úgy jöjön, hogy készen találjon,
Még a félhalott se maradjon az ágyon!

Haza és szabadság, ez a két szó, melyet
Először tanuljon dajkától a gyermek,
És ha a csatában a halál eléri,
Utószor e két szót mondja ki a férfi!”

Élet vagy halál című versében magyarságtudata is megnyilatkozik:

„A Kárpátoktól le az Al-Dunáig
Egy bőszt üvöltés, egy vad zivatar!
Szétszórt hajával, véres homlokával
Áll a viharban maga a magyar.
Ha nem születtem volna is magyarnak,
E néphez állanék ezennel én,
Mert elhagyott, mert a legelhagyottabb
Minden népek közt a föld kerekén. [...]”

A kiállításláncolat a helyi, térségbeli kultúrtörténeti események és vonatkozások bemutatásával, továbbá a különféle Petőfi-ábrázolások összevetésével és földolgozásával lényeges adalékokkal és összefüggésekkel szolgálja a Petőfivel kapcsolatos ismeretek kiterjesztését.

Intézményi közös teljesítményünket maradandónak és továbbfejlesztésre érdemesnek látjuk. A jövőben a lehetőséghez mérten szeretnénk bevonni a turizmus gazdasági szereplőit, éttermeket, szálláshelyeket, utazásszervező cégeket, esetleg egyéb útba eső kulturális helyszínek gaz-

A kiállítások anyagából készült könyv borítója

dáit, és egy komplex kulturális-turisztikai kínálatot összeállítani, amelynek mindnyájan részesei lehetünk.

A kiállításláncolatból különleges könyv született *Legyünk szemei mindnyájan egy láncnak...* – *Petőfi nyomában Gömörben és Nógrádban – öt múzeumban* címmel. A múzeumokban és városi helyszíneken (Fülek, Losonc, Rimaszombat, Szécsény és Balassagyarmat) megtekinthető kiállítások születését, az azokban látható műtárgyakat mutatja be az izgalmas, gazdagon illusztrált könyv a tárlatok kurátorainak kísérőtanulmányaival. A könyv 2400 Ft-os áron megvásárolható a résztvevő múzeum és a Magyar Nemzeti Múzeum boltjaiban.

Ezúton is köszönetet mondunk a Magyar Nemzeti Múzeum vezetésének és érintett munkatársainak, minden műtárgyat, dokumentumot kölcsönző intézménynek és a Nemzeti Kulturális Alapnak a támogatásért!

Limbacher Gábor

HÍREK

Munkácsy Mihály felújított síremléke a Nemzeti Sírkertben. Megszentelték és felavatták a budapesti Fiumei úti sírkertben Munkácsy Mihály felújított síremlékét. A mecénás, Pákh Imre mellett jelen voltak Munkács és Békéscsaba városának küldöttei, amikor Spányi Antal megyés püspök Isten áldását kérte a szoborra. [...] Móczár Gábor, a Nemzeti Örökség Intézete főigazgatója igazi népmesei történetnek nevezte a művész sorsát, majd idézte a szállóigét, amely szerint a Nemzeti Sírkertben azok a személyek megkerülhetetlenek, akiknek sírja megkerülhető, mint Jókai Mór, Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Arany János, a Petőfi család. Munkácsy szintén, ezért is újította meg az intézet a 33-as parcella egykor félig elvadalt területét. [...] Pákh Imre, a felújítás mecénása megjegyezte: 123 évvel ezelőtt, ezen a napon temették el Munkácsy Mihályt és 112 évvel ezelőtt, június 18-án avatták fel az emlékművet. Avatóbeszédében gróf Andrássy Gyula, a Képzőművészeti Társulat elnöke, a festőművészt Arany Jánoshoz és Deák Ferenchez hasonlította. Nem véletlen, hogy Telcs Ede szobrászművész alkotása a magyar génuszt ábrázolja, kezében az örök dicsőség szimbólumával, a babérkoszorúval. [...] (Köponcei Csilla. Magyar Nemzet.)

Botticelli-képek Esztergomban. Ötéves kényszerű szünet után – a Miniszterelnökség tavaly elkülönített támogatásának köszönhetően – jövőre befejeződhetnek az esztergomi Botticelli-freskók restaurálási munkálatai. Wierdl Zsuzsanna *Munkácsy-díjas* restaurátor két évtizede dolgozik az esztergomi vár studiójában található erények freskócikluson. A világszínvonalú restauratori munka arra is fényt derített, hogy a falképeket Sandro Botticelli készítette. A munkák befejezésével az egyedülálló freskókat hamarosan a nagyközönség is megtekintheti. [...] (Tóth Gábor. Magyar Nemzet)

TERMÉS

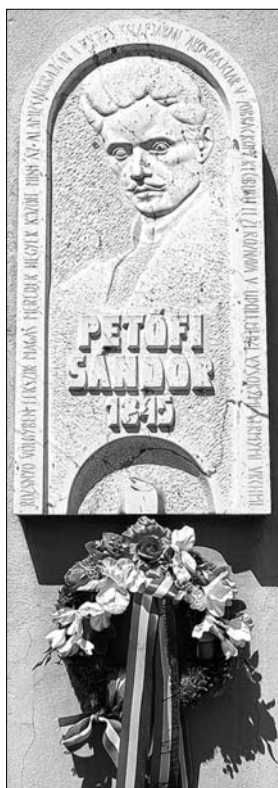
Petőfi, 200

Petőfi nyomában a Baradla-barlangban

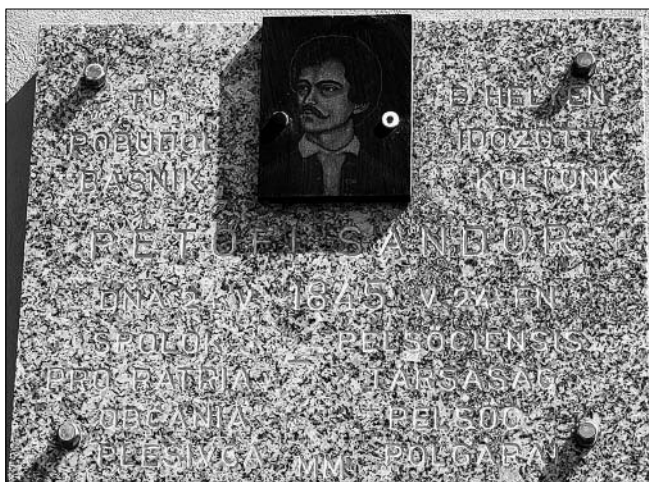
A Baradlát, hazánk legismertebb, ma már a világörökség részét képező barlangját, Vass Imre földmérő (1795–1863) 1825. évi feltárásának köszönhetően a XIX. században a világ második leghosszabb föld alatti rendszereként tartották nyilván. Így érthető, hogy amikor Petőfi Sándor „*díszes hivatalába bele unván*” 1845. április 1-én „*utazni ment*”, és a Felvidék több városának megtekintése után május 23. és 25. között Rozsnyón tartózkodott, a második napot a barlang megtekintésével töltötte. A tapasztaltairól *Úti jegyzetek* (1845) címen számolt be.

A Rozsnyón töltött időre ma az egykori Fekete Sas Szálló épületén 1992. október 6-án a Csemadok Rozsnyói Területi Választmánya szervezésében felavatott tábla emlékeztet. A közadakozásból készült márványtábla Mézes Árpád zselíci szobrász-restaurátor alkotása.

„Rozsnyó völgyben fekszik magas meredek hegyek között, mint az alamizsna-krajcár a koldus kalapjában. Aggtelek felé Pelsőcig hosszú, keskeny völgyön keresztül visz az út; ha ezt a hosszú, keskeny s rozsnyói kerek völgyet valamivel tele önténék, egy óriási bunkósbót alakulna. [...] E völgy egy roppant nemzeti zászló is egyszersmind: vörös föld, fehér kősziklák, zöld erdő” – olvashatjuk úti jegyzeteiben.

Petőfi rozsnyói tartózkodását hirdető emléktábla a főtéren
(Székely Kinga felvétele)

A pelsőci megállást idéző tábla (Székely Kinga felvétele)

Az aggteleki utazást kellemesnek írta le, bár a rossz út miatt – a ma alig félórás távot – 5 óra alatt tették meg lovas kocsival. Petőfi Pelsőcön szivart vett, erre utal a főtér egyik házán elhelyezett emléktábla. Aggtelekre érve vezetőt fogadott, akinek meghívására hozzájuk csatlakozott a „*kálvinista rector*” (tanító), Szabó Gedeon is. Petőfi előtt és utána is számtalan jeles költő, író járt a barlangban, de míg ők a látottak leírását adták, vagy a cseppkövek szépségét dicsérték, addig Petőfit az élmény arra ösztönözte, hogy a barlang keletkezésére mesés megoldást találjon:

A Sajó Rozsnyó és Pelsőc közötti völgyszakasza az Aggtelek felé vezető útról
(Székely Kinga felvétele)

„Oh, ti szűkkeblű emberek, kik mindenben, örökké szabályokat kerestek és állítottok, jertek ide és boruljatok térdre a szabálytalanság remeke előtt!

S mi a szabály? semmi más, mint a sánta közepszerűség mankója.

Soká tűnődtem: mint eredhetett e barlang? És kitaláltam.

Mikor a mennyországból kiebrudalták a pártos angyalokat, itt kezdték jövődöbeli lakásukat, a poklot, ásni; azonban itt nem boldogulván, másfelé fordultak. Képzeltetni, mint fáradtak a szegény ördögök e sikertelen munkában, izzadságuk még most is csepeg e félig kész pokol oldalairól és tetejéről.”

A LÁTOGATÁS HELYSZÍNI EMLÉKE

A barlangot fáklyavilágítás mellett az 1825 előtti végpontig járták be (ma az Ó-ág vége, az 1886-ban kialakított Münnich-átjáró előtti terem), „*hol a látogatók fölkarcolják neveiket*”. Petőfi is ezt tette, de sértve tapasztalta, hogy a rektor nem tudta, kit takar a név:

„*Ezt a fiatalembert meglepem, gondoltam, a barlang belső végéhez érve, hol a látogatók fölkarcolják neveiket. Bevéstem hát nagy betűkkel én is nevemet.*

– *Tán el sem lehet olvasni? – kérdezém, csak azért, hogy odanézzem és bámuljon.*

– *Oh igen, felelt ő el lehet: Petőfi... de, irgalmatosságos egek! ezt oly hidegvérrel, oly minden tiszteletérzés, oly meglepetés nélkül mondta ki, mintha ez állt volna ott: Kiribicza Istók, vagy Sujánszky vagy Badacsonyi vagy nem tudom mi?*”

E szavak miatt több támadás is érte a költőt, hiszen a felsorolt nevek – Kiribicza Istókot kivéve – ismert személyeket takartak: Sujánszky Antal (1814–1906) költő, később esztergomi kanonok, míg Badacsonyi, Garay Alajos (1818–1886) költő, plébános, Garay János költő és szerkesztő öccsének álneve volt. Elsőként Garay János (1812–1853) írt rövid kritikát az „üres”, „öndicsérgető” és méltatlan sorokról (1845):

„Petőfi folytatja úti jegyzeteit, ’s bennök még nagyobb rakoncátlansággal még üresebb dolgokat mond el, mint miket olvasánk az első számban; valóban sajnáljuk szerzőt, hogy efélék írására vesztegeti idejét, ’s pedig annál inkább, mivel a’ népszerű költés mezején megszökünk tőle többnyire jobbakat olvasni, ’s mivel ő maga is minduntalan visszatér azon öndicsérgetésekre, melyek aztán, eféle úti jegyzetekhez tartva, igen szánandó színben tűnnek fel.”

Szemere Miklós költő (1802–1881), Petőfi egykori barátja az igaztalan sértést használta fel *Petőfi a kálvinista rektorhoz az aggteleki barlangban* (1845) című versének megírásához. A költeményben a barlanggal nem foglalkozott, csak a maga jelentőségének tudatában lévő költő önteltségét pellengérezte ki.

Petőfi neve a barlang falán (Székely Kinga felvétele)

iban a feliratról elődeink nem tettek említést. A teremben még egy Petőfi név olvasható, de annak apró, jellegtelen betűi nem a költőre vallanak (Székely 2010).

A VENDEGKÖNYV

Petőfi arról is beszámolt, hogy a faluban őrzött vendégeknyvbe is bejegyezte nevét. Az 1835-ben megnyitott, *Az Akteleki barlang jegyzőkönyve* című, 518x212 mm nagyságú, disznóbőr-kötésű könyvet a fogadóban tartották. Az Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság tulajdonát képező, 322+3 oldalas könyv mára már csonka, többek között hiányoznak az 1845 áprilisa és szeptember 23-a közötti látogatók nevét tartalmazó lapok (87–91, 97–101.).

Vigyázó János (1888–1962) jogász, a Magyar Turista Szövetség alelnöke már 1931-ben rögzítette, hogy „Történeti feljegyzések szerint Petőfi Sándor neve is olvasható volt a könyvben, de sajnos ezeket az oldalakat valamely szenvedélyes autogramm-gyűjtő ismeretlen időken kiszaggatta.”

Békés István *Petőfi nyomában* (1959) című, korabeli képekkel és dokumentumokkal gazdagon illusztrált könyvének olvasása közben, az aggteleki látogatás leírásának illusztráci-

A költő által jelzett nagybetűs (25 cm-es) felirat, az egymásra vésett nevek közt – ha nehezen is – de ma is felismerhető. Bár eredete teljes bizonyossággal nem igazolható, de ha figyelembe vesszük Petőfi szavait – „bevéstem hát nagy betűkkel nevemet” – valódisága elfogadható. Különösen akkor, ha tudjuk, hogy az 1847-ben készült névjegyen is ugyanezen stílusban csak annyi állt PETŐFI (Kerényi 2000). Érdekes azonban, hogy a barlang leírása-

ójaként örömmel vettem észre a hiányzó lap fotóját. A Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött (1957-P-44) dokumentum (a hiányzók közül csak egy lap, a 87–88. oldal) beszerzésének pontos időpontja nem ismert, de az biztos, hogy 1911 előtt történt, hiszen a Petőfi-ház katalógusában már szerepelt: „106. Petőfi névalírása az aggteleki barlang vendégeknyve első lapja, Endrődi Sándor adománya.” (Kéry 1911) Az 1957-ben végzett leltározáskor a lap eszmei értékét 500 forintban határozták meg, származásának idejét pedig 1926 előtti időpontra feltételezték.

A 427x195 mm-es lapot körbevágták, de bal oldalán látható a kötés nyoma. A vágás különösen a lap alján okozott sérülést, mert látszik, hogy ott még voltak aláírások. A lap jobb felső sarkában szerepel a vendégeknyv kettős oldalszámozása. Sajnos az újrászámozás dátuma sem ismert, pedig az támpontot adhatna a lap eltulajdonításának idejére.

Endrődi Sándor (1850–1920) költő, író, a Petőfi Társaság alapító tagja és örökös elnöke volt. Több munkájában is foglalkozott Petőfi tevékenységével. Az, hogy járt-e a Baradlában, nem bizonyított, mint ahogy az sem, hogy a lapot személyesen ő tépte ki, vagy az másodlagosan került hozzá. Csak feltételezés, hogy az eseményre a Petőfi Ereklyemúzeum részére történő anyaggyűjtés során az 1880-as 1890-es

Petőfi aláírása a vendégeknyv kitépett lapján
(Petőfi Irodalmi Múzeum)

években került sor, akár Fábry János (1830–1907) tanár, a Gömör Vármegyei Múzeum igazgatójának közreműködésével. Fábry kétszer is járt a barlangban, másodszor 1888. július 11-én, és jóban volt a barlang gondnokával, Baksay Dániel (1830–1917) lelkésszel, aki egy igen értékes, tatárjárás kori, aranyozott Krisztus-keresztet is Fábrynak, illetve a múzeumnak ajándékozott (Székely 2005).

AZ AGGTELEKI PETŐFI-CENTENÁRIUM

Petőfi Sándor barlanglátogatása a térségben olyan jelentős eseménynek számított, hogy a költő születésének 100. évfordulója alkalmából Markó Miklós hírlapíró kezdeményezésére, a Magyarországi Kárpát Egyesület és a Budapesti Gömör–Kishontvármegyei Kör 1923. augusztus 19–20-án Aggteleken ünnepséget rendezett. A rozsnyói születésű Markó (1865–1933) egész életében Gömör vármegye természeti és kultúrtörténeti értékeinek népszerűsítésén dolgozott, így érthető, hogy ezen alkalmat kiterjesztette a térséghez kapcsolódó más személyek, Pákh Albert és Andrassy Gyula születésének centenáriumi köszöntésével. Eredetileg négyes ünnepet tervezett, hiszen Madách Imre is 1823-ban született, de félve az irredenta vádtól, a Madáchra való hivatkozás kimaradt a programból.

A Pákh Albert író, lapszerkesztő, a Kisfaludi Társaság tagja is Rozsnyón született (1823–1867). 1842-től 1843-ig a debreceni református főiskolán jogot tanult. Ott kötött barátságot Petőfivel. A felvidéki út során az iglói napokat is együtt töltötték. Pákh az ügyvédi oklevél

megszerzése után az irodalomnak szentelte életét. Az 1840-es években álnéven humoros elbeszéléseket írt a pest-budai életről, mellyel igen népszerű lett. 1845-től a *Pesti Hírlap* tárcaírója, majd 1853-tól a *Szépirodalmi Lapok*, 1854-től a *Vasárnapi Ujság* és a *Politikai Ujdonságok* szerkesztőjeként tevékenykedett. A vendégkönyv beírása szerint 1840. július 19-én diáktársaival járt is a barlangban, és amikor 1858-ban Aggtelek porrá égett, az általa szerkesztett *Vasárnapi Ujság*ban megjelent felhívására érkeztek adományok a település újjáépítésére.

Andrássy Gyula politikus, miniszterelnök (1823–1890) tevékenysége csak a térséghez kapcsolódik. A csíkszentkirályi és krasznahorkai gróf jogi tanulmányok után Nyugat-Európában utazgatott, majd Széchenyi István eszméinek követője lett. Őrnagyként részt vett a szabadságharcban, 1849-től a kormány isztambuli nagykövete volt. A szabadságharc bukása után Londonban és Párizsban élt, miközben a hadbíróság 1851-ben halálra ítélte és jelképesen felakasztották. 1857-ben amnesztiával tért haza, majd a kiegyezés után, 1867-ben miniszterelnökké nevezték ki és a hadügyi tárcát is ő képviselte. Sokat tett a gömöri ipar fejlődéséért (Borovszky 1903).

A centenáriumnak nemcsak kezdeményezője, de főrendezője is Markó Miklós volt. A rendezőbizottság munkájában részt vett még a Magyarországi Kárpát Egyesület elnöke, Eöttevényi Olivér főispán, főtitkára, Haltemberg Mihály egyetemi tanár, az egyesület Gömöri Osztályának elnöke, Seress István ügyvéd, Bátor Pál tanár, jegyző, Dörner Károly, a propagandabizottság elnöke, az ünnepség pénztárosa. A Vármegyei Kört Putnoky Móricz főispán, elnök, Forneth Gyula alispán, Faragó Gyula, az ózdi nemzeti szövetség elnöke, valamint Pósch Dezső, a Hangya Szövetkezet elnöke képviselte.

A mintegy tízezer résztvevőt érintő, a barlang történetének legnagyobb létszámú rendezvényére a gyülekezést 19-én 15 és 21 óra között tartották a barlang aggteleki bejárata előtt álló menedékháznál. Este 21 óra 30 perckor leplezték le a Gerenday és fiai cég által készített, a bejárati sziklafalon elhelyezett emléktáblát, ahol Szávay Gyula, a Petőfi Társaság főtitkára mondott beszédet. A ma is látható, de a barlangba vezető út lemélyítése miatt igen magasra került emléktáblán két hibát fedezhetünk fel. Ugyanis Petőfi látogatásának napja

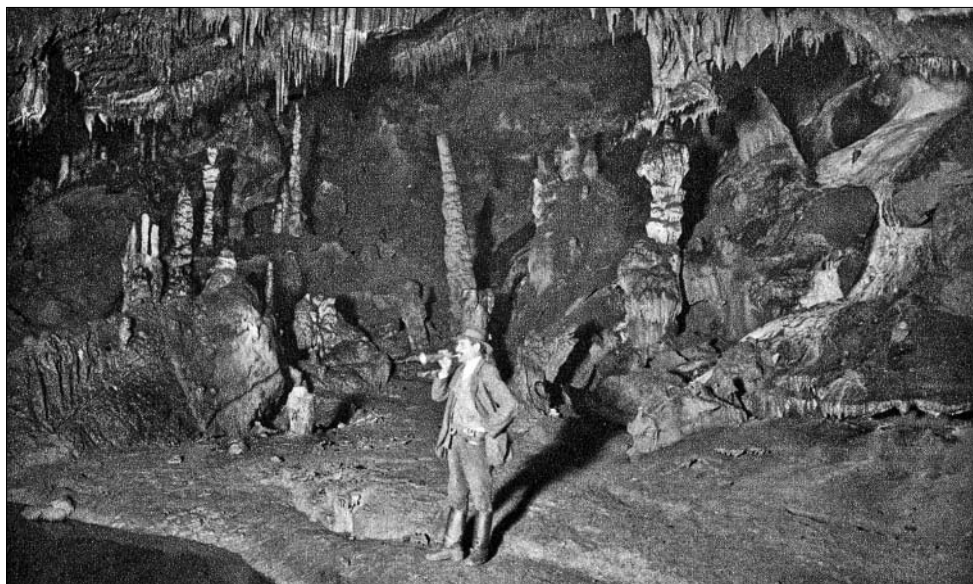
nem 28-a, hanem 24-e volt, és nem onnan, hanem Rozsnyóról indult tovább Rimaszombatba.

22 órakor az ózdi ének- és zenekar előadásában elhangzott a *Himnusz*, majd a vendégek bevonultak a barlangba. A nagy tömeg mozgásának zavartalansága érdekében kürttel jelezték a csoportok indulását, megállását. Az ünnepség színtere a Kistemplom (Hangversenyterem) volt, ahol a becslések szerint 4000 ember fért el.

A Kistemplomban az ózdi acélgyár 70 tagú ének- és zenekara Hannuszik Antal vezetésével a *Hiszekegyet* adta elő. A vendégeket Forneth Gyula és Eöttevényi Olivér köszöntötte. Pekár Gyula Petőfi gömöri utazását, Vikár Béla pedig Andrássy és Pákh érdemeit

Az aggteleki sziklafalon ma is látható, Petőfi látogatásának emlékét őrző tábla (Székely Kinga felvétele)

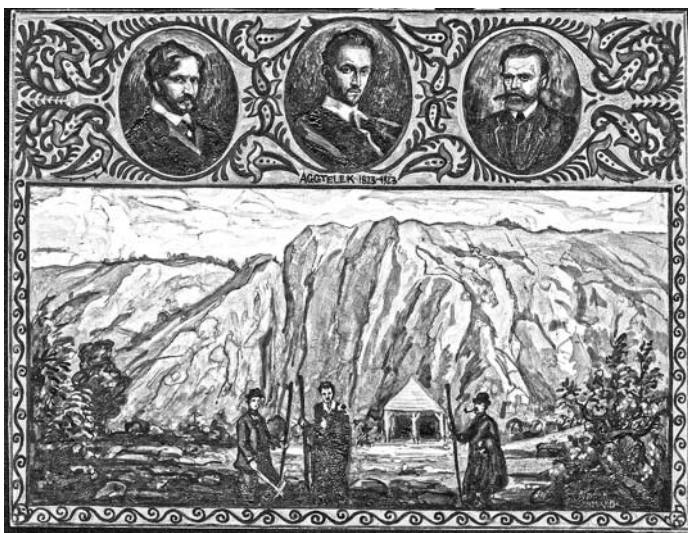

*A barlangi mozgást irányító vezető kürttel a kezében
a Törökmecset nevű képződménynél (Balogh Rudolf felvétele)*

méltatta. Műsort szolgáltatott Hegyi Anna énekes, Grill Lola szavalóművész, Szathmáry István, a Petőfi Társaság tagja, valamint Komoróczy Miklós rozsnyói tanár. Zárásként a Szózat hangzott el.

Az ünnepséget követően a vendégek, „a sajtó képviselői, a rajzolók és fényképészek”, csoportokra osztva, magnézium és acetilén lámpa fénye mellett megtekintették a barlangot. A felszínen a vendégeket ózdi, putnoki és más helyről érkezett cigányzenészek szórakoztatták. A belépő 1000, a kedvezményes jegy ára 500, illetve 300 korona volt.

A rendezvény négyoldalas meghívója, a program felsorolása mellett, részletes tájékoztatást adott a barlangról, az utazás körülményeiről, a megkívánt felszerelésről. A címoldal rajzát Welten Armand (1890–1974) festő, az Aszódi Petőfi Gimnázium tanára készítette. Fent Pákh, Petőfi és Andrássy portréja szerepelt, alatta pedig az aggteleki sziklafal előtt

*A centenáriumi ünnepség meghívóján szereplő
Welten Armand-kép (Petőfi Irodalmi Múzeum)*

álló Petőfi látható, a vezető és az aggteleki rektor társaságában. A képet a művész Jókai Mórnak a Petőfi Házban őrzött, elmosódott vázlata alapján készítette. A Petőfi Ház 1911. évi katalógusában a kép szerepelt is: „11. *Petőfi az aggteleki barlangba indul. Jókai Mór eredeti rajza. Kéry Gyula gyűjtése.*” (Kéry 1911) Komáromi János, a ház titkára 1924. január 9-én kelt kézírati jelentésében az elnökségnek már arról számolt be, hogy „2. *Petőfi az Aggteleki barlangban / Kéry katalógus szerint még megvolt. Pakotsnál nem találom.*” A kép a Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai dokumentumai között nem található meg (E. Csorba 2004).

Jókai rajza tehát nem ismert, így nem tudjuk, hogy a művész abból mit vett át. Azonban ismert egy fotó, amely a bejárat előteréről a század elején készült, és ha a fényképet a meghívó rajzával összehasonlítjuk, szinte biztosan állítható, hogy Welten azt is figyelembe vette. Ugyanis a rajzon szereplő beálló Petőfi idejében nem volt, annak megörökítéséhez a helyszínt, vagy a fotót ismerni kellett (Borovszky 1903; N. N. 1923).

A meghívó rajzát Welten a Petőfi Háznak ajándékozta. A 165x130 mm gouache technikával készült képet egy másik, aláírás nélküli képpel együtt, egy kartonra ragasztva őrzik (jelzete: 57.286.1.). A kép hátoldalán a meghívó sokszorosított szövege olvasható.

Welten Armand az ünnepséget is több rajzon örökítette meg. A korabeli sajtó szerint ezeket is a Petőfi Háznak ajándékozta. Hány kép született és hányat adott a gyűjteménynek? Nem tudjuk.

A Petőfi Ház jogutódjának számító Irodalmi Múzeumban 1957-ben a fentin kívül még egy képet vettek leltárba (jelzete: 57.360.1.) de az, sajnos, ma már nem lelhető fel. A leltárban méret nélkül csak annyi szerepel, hogy karton, gouache, „*Petőfi, id. Andrássy Gy. Gróf és Pákh Albert centenáriumi ünnepsége Aggteleken 1923-ban*”.

Markó Miklósnak az ünnepségről szóló részletes beszámolójában még egy, a Petőfi Háznak ajándékozott Welten-képet tett közzé. A Kistemplomban megtartott ünnepséget ábrázoló olajfestmény feltehetően nagyobb méretű lehetett, rajta a jelentősebb vendégek felismerhetően szerepelnek (Markó 1927). Máshol az olvasható, hogy a kép a Herman Ottó Múzeumba került, de sajnos ott sem található meg.

A véletlennek köszönhetően még egy Welten-rajz ismert. A 400x300 mm nagyságú, papírra rajzolt kép csak vázlat, a bejárat előtti ünneplő tömeget ábrázolja, és a dátuma alapján az ünnepség napján készült. A félbehajtott papír, viszonylag értéktelen munkaként, az Ecseri téri piacon került elő.

A rendezvényről a Kino-Roport Mozgóképfővállalat (Fröhlich János) külföldi propaganda céljára, magnézium-fáklyák fénye mellett felvételeket készített, de a film sajnos nem ismert (Markó 1927; N. N. 1923).

Az ünnepségen részt vett Markó barátja, Balogh Rudolf (1879–1944) fotóművész is. A magyaros stílusú fotográfiai irányzat jeles képviselője „12 millió koronát érő magnézium” felhasználásával felvételeket készített a barlangban, de a nevezetesebb képződményeket, termeket ábrázoló, több eredeti és számtalan nyomtatásban megmaradt fotója között a rendezvényt ábrázoló kép nem található. Miután Balogh – ugyancsak Markó kérésére – 1926-ban is fotózott a barlangban, dátum hiányában a képek a felvételek időpontja szerint nem, legfeljebb csak a tartalmuk alapján csoportosíthatók. Balogh fotói egészen 1935-ig a Baradláról szóló írások egyedüli illusztrációi voltak, de propaganda célt is szolgáltak, hiszen a MÁV vagonjaiban, vagy a nagyobb városokban elhelyezett nagyításokkal hirdették a barlang szépségét. Ugyancsak Balogh felvételeit használta fel a Magyarországi Kárpát Egyesület Gömöri Osztálya, amikor 1928-ban 18 lapból álló képeslapsorozatot adott ki bar-na és zöld színváltozatban.

AZ UTÓKOR TISZTELETE

Petőfi barlangjárásának emléke különböző módon, de mindmáig él. Baksay Dániel családja megőrzött egy történetet, miszerint a faluban lakott egy idős asszony, Juli néni, akinek a sok munkától eldurvult, ráncos keze volt. Amikor a lelkész felesége ezt észrevételezte, azt a választ kapta: nem baj, mert ezt a kezet csókolta meg Petőfi Sándor (Czáky é.n.).

Bérczy Károly (1821–1867) író, műfordító, apósa és annak unokaöccse, Frivaldszky Imre és János társaságában, 1854. augusztus 19-én járta végig a Baradlát. Míg a két biológus a gyűjtéssel volt elfoglalva, Bérczy mondák után kutatott, de nem járt sikerrel. A látogatást megörökítő írásában azonban említett egy történetet, miszerint a barlangi leszállás előtt ők is, mint annyi más látogató a vezető unszolására megpróbáltak egy követ olyan magasra hajítani, hogy az elérje a bejárat fölött magasodó, 51 m sziklafal csúcsát. A sikertelenség láttán a vezető megjegyezte, hogy ez csak egy embernek sikerült, és az nem volt más, mint Petőfi Sándor.

A történet érdekessége, hogy Petőfi 1847-ben, egy újabb utazás során, amikor Miskolcon járt, megtekintette az Anna-barlangot és a Hámori-tavat. Vadnai Károly (1832–1902) író, lapszerkesztő, a Petőfi Társaság tagja, aki gyermekként részt vett a kiránduláson, visszaemlékezésében (1877) ugyanezt a történetet rögzítette, csak ott a feladat a tó átdobása volt:

„A barlangtól fölmentünk a sötét vizű, széles tóhoz, mely egészen zöld a fölötte álló hegyek sűrű fáitól. Az én fővárosi bátyám, ki kövel messzire tudott dobni, megjegyzé: jókaru ember lenne, ki ezt a széles vizet átdobná.

– Próbáljuk meg, – mondá Petőfi.

S elkezdtek versenyezni – én kerestem számukra a köveket, minden rokoni szeretet dacára is, Petőfinek adva a jobbakat. A költő balkézrel dobált, s bár rendesen tovább röpültek a kövei, mint a bátyáméi, de mégis csak a parton innen néhány öllel potyogtak a vízbe.

Boszankodni kezdett s zsebébe nyúlva, egy vaskos ezüst pénzt vett ki.

– Megpróbálom ezzel.

– Kár volna, – jegyzé meg bátyám.

– Nekem át kell dobnom ezt a tavat, akármibe kerül is.

– Van énnálam egy régi kétgarasos, – mondám, s felajánlottam a költőnek nagylelkűleg. (Akkor az még folyópénz volt s két váltó krajcárt ért.)

– Add ide hát öcsém! Legalább megmentheted vele az Istók öcsém érdempénzét, melyet tavaly nyert a nádori lófuttatáson.

S átvévén a vaskos rézpénzt, csakugyan átdobta vele a tó vizét. A part kövein hallottuk csörgését s éljent kiáltottunk.

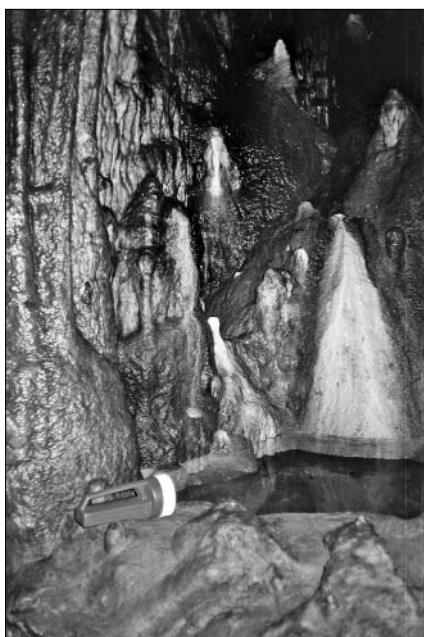
– Amit én fölteszek magamban, – mondá ekkor, – török-szakad, ki kell vinnem!”

*Az aggteleki Petőfi Sándor Művelődési Ház
(Székely Kinga felvétele)*

A művelődési ház falán elhelyezett plakett (Székely Kinga felvétele)

A Petőfi kútja nevű cseppkőegyüttes az Ó-ág vége előtt (Egri Csaba felvétele)

Persze, mind a két történet csak legenda, de hogy azokat az írók találták ki, vagy a nép szülte, nem tudható.

Aggteleken több helyen is találkozhatunk Petőfi Sándor nevével. A községi tanács 1972. december 19-i 21. sz. határozata értelmében az 1965-ben alapított kultúrházat Petőfi Művelődési Háznak, az 1972-ben alapított könyvtárat Petőfi Emlékkönyvtárnak keresztelte át. Ugyancsak a decemberi tanácsülés egy Petőfi-emlékpark létrehozásáról is döntött. Így kívánták megünnepelni Petőfi Sándor születésének 150. évfordulóját. Halálának 125. évfordulóján, 1974 júliusában pedig, a könyvtárat is magában foglaló kultúrház homlokzatán, Borsos Miklósnak a költőt ábrázoló bronz domborművet helyezték el.

A barlangban több képződmény is Petőfi emléket idézi. Nevével először Baksay Dániel (é. n.) Sárospatakon kiadott munkájában találkozunk, aki Aggtelek felől haladva, a Vörös-tói lejárát előtti hármas cseppkőcsoportot Jókai, Petőfi és Vasvári oszlopának hívta. Kessler Hubert barangleírásában a Denevér-ág látványosságaként említette Petőfi Sándor aláírását, „*amit 1845. évi látogatása alkalmával az egyik cseppkőbe karcolt*” (1941). Ezt az információt Dancza János is átvette (Szemes 1952). Erről a helyszínről Jakucs László (1959) útikalauzában már úgy emlékezett meg, hogy egy ősi mosott sziklán olvasható a *Petőfi 1845* felirat. Az oszlop azonban ma már nem azonosítható, a felirat nem ismert. Elképzelhető, hogy az alapinformáció téves volt.

Petőfi sírja (Egri Csaba felvétele)

A barlang több képződménye 1950-ben, ideológiai okok miatti átnevezés után kapta Petőfi nevét. Ugyanis, Dancza János igazgató törölte, vagy átnevezte azokat a képződményeket, amelyek – véleménye szerint – a miszticizmust, mitológiát vagy a *Bibliát* „népszerűsítették”, de eltüntette a német hangzású neveket is. Így lett a Dessewffy útjából és kútjából Petőfi útja és kútja, a Noé sírjából Petőfi sírja, és Ábel sírjából és sírkövéből Petőfi sírja és sírköve (Dudich 1932; Jakucs 1952).

Petőfi életében a barlang látogatása apró esemény volt, de nyomot hagyott kultúránkban, és hatása még ma is él a térségben.

Székely Kinga

Irodalom. Antal István Bertalan (1986): Petőfi Irodalmi emlékhely Aggteleken. Kézirat, 26 p.; Baksay Dániel (é. n.): Az Aggteleki barlang. Dani és Fischer, Sárospatak, 4 p.; Békés István (1959): Petőfi nyomában. Gondolat Kiadó, pp. 192–193.; Borovszky Samu (1903): Magyarország vármegyéi és városai. Gömör-Kishont vármegye. Apolló Irodalmi Társaság, 10–17. p.; Csáky László (é. n.): Emlékezés Baksay Dánielre. Gépirat. Országos Barlangnyilvántartás, 6 p.; Dudich Endre (1932): Az Aggteleki cseppkőbarlang és környéke. Természettudományi Társulat, 186 p.; E. Csorba Csilla (2004): „Egy ember, akit még eddig nem ismertünk”. A Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai-gyűjteményének katalógusa. Petőfi Irodalmi Múzeum, 220 p.; Endrődi Sándor (1911): Petőfi napjai a magyar irodalomban. A Petőfi Társaság Tulajdona, Budapest; Garay János (1845): Hírlapi ör. Petőfi folytatja úti jegyzeteit... Életképek 3. évf. 3. sz. p. 121.; Jakucs László (1952): Aggteleki cseppkőbarlang. Művelt Nép Könyvkiadó, 119 p.; Jakucs László (1957): Aggtelek és vidéke útikalauz. Sport Lap- és Könyvkiadó, 241 p.; Kenyeres Ágnes (1967–85): Magyar Életrajzi lexikon I–III. Akadémiai Kiadó, Budapest; Kerényi Ferenc (2000): Petőfi Sándor művészi névhasználatáról. Magyar Nyelv 96. évf. 1. sz. pp. 74–80.; Kéry Gyula (1911): A Petőfi ház története és katalógusa. Petőfi könyvtár XXVI. p. 36.; Kessler Hubert (1941): Az Aggteleki barlang. Mérnöki Nyomda, Budapest, 34 p.; Komáromi János (1924): A Petőfi Ház idők folyamán eltűnt, vagy elkallódott tárgyairól. Kézirat, január 9. Petőfi Irodalmi Múzeum; Markó Miklós (1923): Az aggteleki cseppkőbarlang feltámadása. Képes Krónika, május 20. pp. 488–490.; Markó Miklós (1927): Az aggteleki cseppkőbarlang újjászületése. In A régi mulató Magyarország. Budapest. pp. 223–228.; N. N. (1923): Meghívó. A Felvidékről elmenekült Magyarországi Kárpátgyűlés és a Budapesti Gömör-Kishontvármegyei kör Petőfi Sándor, id. gróf Andrássy Gyula és Pákh Albert Gömör vármegye nagyszülőltje centenáriumának emlékére... Franklin Társulat nyomdája, Budapest, 4 p.; Petőfi Sándor (1845): Úti jegyzetek. Életképek II. 3. sz. 3. rész. pp. 83–86.; Pongrácz Lajos (1845): Magyar utiképek. Landerer és Heckenast, Pest; Székely Kinga (2005): Baradla-barlang. Aggteleki Nemzeti Park, Jósvalfő. p. 41.; Székely Kinga (2010): Petőfi nyomán a Baradla-barlangban. Karszt és Barlang 2008. pp. 13–20.; Szemere Miklós (1845): Petőfi a kálvinista rektorhoz az aggteleki barlangban. Honderű, szeptember 2.; Szemes István (1952): Aggteleki cseppkőbarlang. IBUSZ útikalauzok 9. Budapest, 22 p.; Vadnai Károly (1877): Régi emlékek. A Petőfi-Társaság Lapja, pp. 281–285.; Vigyázó János (1931): Rövid visszapillantás a turistaság sporttörténelmi fejlődésére. Turistaság és Alpinizmus XXI. évf. 8. sz. pp. 210–217.

Petőfi Sándor pótnásznagya

Sass Károly, a kényszerből lett tanú

Kiskunhalas város leghíresebb sírja egy Tolna vármegyéből származó evangélikus emberé. A kiskunhalasi idősök és középkorúak mind-mind tudják, hogy ki volt Sass Károly

(1825–1890) hivatalnok. Mindenki egyszerre vágja rá, ha megkérdezik: „Sass Károly Petőfi násznagya volt.” De még az országos tudósítások, tv-műsorok, újságcikkek is, amelyek a várost mutatják be, erről a sírról szinte mindig megemlékeznek. Ki volt, honnan jött, mi volt a foglalkozása, hogyan lett a Petőfi esküvői tanúja, miért lett a nász egyik fontos adatközlője, hogy került Kiskunhalasra? E kérdésekre az alábbi írásban igyekszünk válaszokat adni.

Sass Károly ismeretsége, barátsága, násznagysága Petőfi kapcsán a sorozatos

véletlenek műve. A költővel a bátyja révén találkozott. Sass István (1822–1891) a sárszentlőrinci evangélikus algimnáziumban volt iskolatársa a későbbi nagy poétának.¹ Ám még felnőttkorukban is tartották a kapcsolatot.² Sass Károly a testvére miatt 1839-ben ismerkedett össze Petőfivel Sopronban.³ A Sass család valószínűleg többször is hívta a neves ismerőst borjádi házukba. 1845-ben a legjobbkor érkezett a költőhöz a Tolna vármegyei invitálás, amit Sass küldött.⁴ Petőfi éppen a *Honderű* lappal való viszályán mérgelődött.⁵ Jól jött neki a vidéki kikapcsolódás. Régi kedves barátja családjával, és azok ismerőseivel szívesen ismerkedett. A különböző csínyekre nyitott Sass-lányokkal különösen jól érezte magát.⁶

Hogy milyen hangulat volt ott, arra jó példa a következő eset:

„Csak az ottani hangulat jellemzésére hozom fel a következő esetet.

Egyszer ebédnél forgácsfánk került az asztalra. Leánytestvéreim azt a csínyet követték el, hogy igazi gyaluforgácsot csempészték a tészta közé s azt tojásban és zsírban kirántva adták fel s aztán kacagva lesték, midőn a vendég fiatal emberek a fenyőszilánkot egy darabig hiába rágva, végre titkon a tányér szélére csúszatták, azt gondol-

Sass Károly síremléke Kiskunhalason a hibás születési dátummal (Végső István felvétele)

Sass Károly (Kéry Gyula: Petőfi-ereklyék. Vasárnapi Ujság 1901. szept. 29. 627.)

1 Kerényi Ferenc: Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz. Budapest, 2008. 32–34.

2 Kéry Gyula: Petőfi-ereklyék. Vasárnapi Ujság 1901. szeptember 29. 622–627.

3 Kiss József–V. Nyilassy Vilma–H. Törő Györgyi (szerk.): Petőfi Sándor levelezése. Petőfi Sándor összes művei. 7. Budapest, 1964. 331–332.

4 Hatvany Lajos: Így élt Petőfi. 3. Budapest, 1956. 83.

5 Hatvany L. 1956. 101.

6 Kéry Gy. 1901 622–627.; Kerényi F. 2008. 32–34.

ván, hogy a forgács véletlenségből keveredett a fánkba. Petőfi sem kerülte ki a rászedetést, mire anyánk kitörő nevetéssel világosítá fel a valóról.”⁷

Többször is járt itt, és néhány verset is Borjádön írt. Így A négyökrös szekér című költemény is itt született:

„Nem Pesten történt, amit hallotok.
Ott ily regényes dolgok nem történnek.
A társaságnak úri tagjai
Szekérre ültek és azon menének.
Szekéren mentek, de ökörszekéren.
Két pár ökör tevé a fogatot.
Az országúton végig a szekérrel
A négy ökör lassacskán ballagott. [...]”

Ám ki is volt Sass Károly? 1825. február 14-én született Tolna vármegyében.⁸ A sárszentlőrinci evangélikus anyakönyvbe írták be az adatait, de külön jelezték, hogy a Sass család borjádi (borjáti). Sass István árendátor (földbérlő) és Farkas Erzsébet gyermekeként látta meg a napvilágot. Sajnálatosan a híres síremléken sokáig tévesen volt feltüntetve a születési dátuma. A Pásztortűz Egyesület a Petőfi bicentenárium alkalmából pontosította a dátumot.⁹

Sass elvégezte a keszthelyi gazdasági tanintézetet, majd nem sokkal Petőfivel való megismerkedése után, 1845 őszétől, Szent Mihály napjától Károlyi Lajos gróf erdődi birtokára került gazdasági szakemberként.¹⁰

1848 nyaráig Szendrey Júlia apja, Szendrey Ignác mellett uradalmi írnokként dolgozott. Petőfinek így hatalmas szerencséje volt. A leendő após szemében tükének számító Petőfi nemigen látogathatta szívyszerelmét. Így Sass 1847 tavaszától üzeneteket közvetített, közvetíthetett a költő és Júlia között. A konspiráció nagyon titkosan zajlott, és jól működött, mások bevonásával. Petőfi sokat utazott, de a kapcsolatot tartani akarta szerelmével.¹¹

Petőfi ezt írta egy alkalommal Sassnak:

„Édes Károlyom! Kérlek, add e levelet az illető kezébe, hisz tudod, hogy kiébe. S mondd meg neki, hogy a példányt összes költeményeimből ezelőtt másfél vagy két héttel átadtam a Károlyi házhoz, honnan Nagykárolyba viszik, s ő Térey Mari kisasszonytól fogja megkapni. Ha választ ír levelemre, neked fogja átadni, s te azt küldd bátyád levelében hozzám, mert

17.	14. Feb.	18. Feb.	Pásztor.	Borjádi István, Erzsébet	Károly	1825. február 14-én született Tolna vármegyében.
18.	18. Feb.	18. Feb.	Szent	Urho	Károly	1825. február 18-án született Tolna vármegyében.

Sass Károly adatai a születési anyakönyvben (familyserch.org)

7 Sass Károly: Adatok Petőfi házassága történetéhez. Halasi Újság 1883. augusztus 12. 1.

8 Sárszentlőrinci Evangélikus Egyház anyakönyvei, születési anyakönyv. 1825. 17. bejegyzés.

9 Országos folyóiratokban a Pásztortűz. In <https://halasmedia.hu/rovatok/archivum/orzasagos-folyoiratokban-a-pasztortuz> (letöltés: 2023. október 6.)

10 Kenyeres Ágnes (szerk.): Magyar életrajzi lexikon. 2. kötet. L–Z. Budapest, 1982. 578.

11 Dávid Gyula–Mikó Imre: Petőfi Erdélyben. Budapest, 1999. 35–39, 58–68.

most Sz. György-napra szállást változtatok, s még nem tudom, hova megyek. Pista majd át fogja nekem adni. Te is írd, különösen őrola, mindent, mindent, amit tudsz, mert róla a világon minden érdekel. Isten veled. Igaz barátod, Petőfi Sándor¹²

Petőfi időnként láthatta Júliát, de egy idő után Szendrey Ignác kitiltotta az erdődi házukból.¹³ Így Sass szerepe még inkább felértékelődött a titkos levelezés kapcsán. Ha üzenet érkezett Petőfőtől, akkor az ebédnél Sass a szívére tette a kezét. Ebből Júlia már tudta, hogy levele van, és délután érte ment Sass irodájába.¹⁴

Petőfi barátai tudták, ismerték a „titokzatos postás”-t, így még Arany János is, amikor nem tudta, hogy Petőfi éppen hol tartózkodik, akkor Nagyszalontáról Sass Károlynak címezte a levelét, amelyet valójában költőtársának írt.¹⁵

Végül a szerelmesek nem kívánták tovább halogatni az elkerülhetetlent. 1847. szeptember 8-án a családfő megkerülésével esküvőt szerveztek az erdődi vár kápolnájában. Petőfi eredetileg Tompa Mihály költőt és Jókai Mór író, kedves „irodalmár” barátait kérte fel esküvői tanúknak.¹⁶ Egyes források, főként Sass szerint Barna Ignác költőt és orvost kérte fel Jókai mellett tanúnak.¹⁷ Ám ők nem érkezhettek meg időre. Végül Petőfi egyik tanúja Sass Károly lett, míg a másik nász-nagy Lauka Gusztáv író, költő testvére, Lauka József uradalmi segédügyész volt.¹⁸ Vagyis kényszerből, és praktiku-

Az erdődi vár (anziksz.com)

san azok lettek „pótnásznagy”-ok, akik az uradalomnál dolgoztak. Júliát a családjából csak édesanyja és testvére kísérte el. Így a lány az akkoriban (is) fontos apai áldást nem kapta meg az esküvőjéhez.¹⁹

Sass Károly így örököltette meg a jeles napot, amellyel ő maga is az irodalomtörténet része lett:

„Az esküvő kora reggel volt; az azt követő reggeli után az ifjú pár rögtön összepodgyászolt s kocsin megindultak Koltóra, hol tudvalevőleg gr. Teleki Sándor átengedte nekik kastélyát a mézeshetek eltöltésére. Júlia anyja és testvére Mariska (később Gyulai Pálné) jelen voltak a vár kápolnájában tartott esküvőn. Szendrey az apa nem jött oda el, hanem azalatt a kápolna fölötti szobában aggódott leánya jövőjén. Midőn az ifjú pár a vár alatt készen álló négyesfogathoz lement, akkorra Szendrey is lejött s a vár kapujához vonta magát, nézte az

12 Három levél Petőfőtől. Halasi Újság 1883. február 18. 1.

13 Panek Zoltán: Kihagyott szívdobbanás. Esszék. Bukarest, 1985. 90.

14 Vö.: Berki Andorné Gyenizse Julianna Katalin: Halasi emlékeim. Kiskunhalas, 2002. 59.; Hatvany Lajos: Így élt Petőfi. 2. Budapest, 1967. 78.

15 Sáfár Gyöngyi–Bisztray Gyula–Sándor István–Keresztury Dezső (szerk.): Arany János levelezése. 1. 1828–1851. Arany János összes művei 15. Budapest, 1975. 110.

16 Kiss József (szerk.): Petőfi-adattár. III. Fontes ad Historiam Literariam Hungariae Spectantes 15. Budapest, 1992. 239–240.

17 Kiss J.–V. Nyilassy V.–H. Törő Gy. 1964. 380–381.

18 Kerényi F. 2008. 330.

19 Hatvany L. 1956. 455.; Dávid Gy.–Mikó I. 1999. 102–104.

elmenőket s leányától búcsút is vett. Petőfi a család többi tagjaitól történt elbúcsúzása után, figyelemmel kísérte az ipát, hogy szól-e hozzá, vagy legalább felé fordítja-e szemét. Szendrey nem tette ezt egyiket sem. Petőfi közvetlen a kocsira szállása előtt egy darabig mereven nézett rá, s aztán, mint ahogy szokta, hirtelen elkacagta magát, s megint rögtön komoly arcot öltve, a már kocsira szállt Júlia mellé ült, s a nélkül, hogy az ipával többé csak egymásra is néztek volna, elhajtattak. Rosszat jósoltak abból, hogy Koltóra menet kocsijuk kereke eltört. S a balesőjelet a későbbi események igazolták is.”²⁰

Téves adat Sass Károly kapcsán (Kiskunhalas Almanach, Halasi Múzeum 3., Halasi Múzeum 5.), hogy az 1848/49-es szabadságharcban honvéd volt. Nem volt az, ugyanis erre semmiféle forrás nem utal.²¹ Ám valóban volt egy Sass Károly (1819–1895) a szabadságharcban, aki nyírségi születésű volt, és református tábori lelkészként szolgált.²² Valószínűleg vele keverték össze a kötetek szerzői, szerkesztői a „borjádi” Sasst.

Vélhetőleg Pesten ismerkedett meg Sass Károly Péter Katalinnal, egy tekintélyes kiskunhalasi család leányával. A találkozásból szerelem, házasság, és 800 holdas hozomány lett. Sass 1860. április 23-án,²³ Kiskunhalason vette nőül a református vallású „tekintetes Péter Lajos úr” hajadon lányát, Katalint.²⁴ Két gyermekük született: Matild (1867) és Irma (1869). (Előbbi Hodossy Péter mérnök felesége lett később.) Sass az 1860-as évektől már valószínűleg Halason (is) élt. Árvaszéki könyvelőként és pénztárnokként is dolgozott a városházán.²⁵

1882-ben indult a kiskunhalasi nyomtatott sajtó története a városban. Korda Imre tanár, lapszerkesztő kérésére Sass megírta visszaemlékezését Petőfi kapcsán.²⁶ Barátságukról, a költőről, a „titkos postáskodás”-ról, a szenvedélyes szerelemről és a házasságkötésről részletes írásokat adott le. Ezeket a *Halasi Újság Adatok Petőfi házassága történetéhez* című cikksorozat keretében 1883. február és szeptember között hozta le, öt részletben. Emellett Petőfi három levelét is közölte a lap, amelyeket Sass bocsátott közre. Egyébként a Sass és a Hodossy családoknak több Petőfi-ereklyéje is hosszú ideig fennmaradt. Petőfitől származó levelek, emlékkönyvbejegyzések mellett bútorok (szék, asztal, pad) is a familiák birtokában voltak sokáig, amit a költő is használt.²⁷

Sass Károly megérezhette, hogy minél előbb írásba kell adnia emlékeit. Ugyanis 1890. június 5-én elhunyt vesebajban. A kiskunhalasi régi református temetőben, a Baky-kripta árnyékában hantolták el, a lánya révén a Hodossy-féle sírkertben. Szilády Áron református lelkész, nyelvész, MTA-tag temette.²⁸

Sass Károly emlékezete és emlékműve továbbra is töretlenül megvan. És a helyszín is a mai napig hirdeti Petőfi kalandos esküvője násznagyának nevét.

Végső István

20 Sass Károly: Adatok Petőfi házassága történetéhez. Halasi Újság 1883. szeptember 9. 1.

21 Vö.: Kiskunhalasi életrajzi lexikon. Szakál Aurél (szerk.): Kiskunhalas almanach. Városismertető az ezredforduló Kiskunhalasról. Kiskunhalas, 2002. 226.; Baki István: Régi református temető és sírköszert. Szakál Aurél (szerk.): Kiskunhalas almanach. Városismertető az ezredforduló Kiskunhalasról. Kiskunhalas, 2002. 485.; Gyarmati Andrea: Halasi katonák a szabadságharcban. Szakál Aurél (szerk.): Halasi Múzeum 3. Kiskunhalas, 2009. 152.; Demeter Gábor–Szakál Aurél: 1848–49-es katonák sírjai Kiskunhalason. Szakál Aurél (szerk.): Halasi Múzeum 5. Kiskunhalas, 2021. 240.

22 Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 12. kötet. Budapest, 1908. 259–260.

23 Kiskunhalasi Református Egyház anyakönyvei, házassági anyakönyv, 1860. 18. bejegyzés.

24 Köhegyi Mihály–Vorák József: Petőfi esküvői tanújának emlékei Kiskunhalason. Forrás 1973. Petőfi-különszám. 96.

25 Ferró Róza: Péter család. Kiskunhalas, 2000. 188.

26 Köhegyi M.–Vorák J. 1973. 96

27 Kéry Gy. 1901. 622–627.; Kerényi F. 2008. 32–34.

28 Kiskunhalasi Református Egyház anyakönyvei, halotti anyakönyv. 1890. 157. bejegyzés.

Dr. Kiss Ernő, Petőfi összes költeményeinek első erdélyi kiadója

A Dunakeszi határában megbúvó egykori alagi temető közepén egy hatalmas kőkereszt várja lassan beteljesülő sorsát, a körülötte porladó síremlékekhez hasonló megsemmisülését. A hosszú évtizedek során olvashatatlanná öregedett tábla csak alapos tisztítás után fedi fel az ide temetettek kilétét. Dr. Kiss Ernő (1868–1931),¹ a kolozsvári unitárius gimnázium egykori tanára, az Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság titkára, az *Erdélyi Lapok* című irodalmi folyóirat volt szerkesztője nyugszik itt, a málló kövek alatt feleségével, Schwarz Rózával (1866–1950).

Dr. Kiss Ernő (Erdélyi Lapok
1909. 18. sz. 449.)

Kiss Ernő ugyan nem volt erdélyi ember – a makói születésű, pályáját Budapesten és a Dunántúlon kezdő tanár csak 1900-ban, 32 éves korában került Kolozsvárra –, de ahogy írták róla „*megszerette ezt a földet s részben át is alakult gyökeresen erdélyi patriótává*”.² Közel negyvenéves pályafutásának szegmenseit röviden mutatják a feltüntetett címei: író, irodalomtörténész, műfordító, gimnáziumi tanár, kegyestanítórendi áldozópap, klasszika-filológus, esztéta. Bár a XX. század eleji reputációja mára sokat fakult – nevét és műveinek címeit szinte csak lexikonok és irodalomtörténeti bibliográfiák jegyzik –, az elmúlt években elkezdődött az életmű értékeinek újrafedezése és publikálása. E kutatások Kiss Ernő közvetítő szerepét, a magyar szellemi életre gyakorolt hatástörténeti jelentőségét hangsúlyozzák Benedetto Croce *Esztétikájának* első magyar fordítójaként.³ Azonban Kiss tevékenységének legnagyobb visszhangot kiváltó fejezete mégis Petőfi Sándor összes költeményeinek 1922-es, első erdélyi kiadása volt.

A makói egyházi anyakönyv bejegyzése szerint Kiss Ernő 1868. július 29-én született Kiss Antal és Kubina Judit gyermekeként, akiktől a keresztségben az Erneszt nevet kapta.⁴ A szülővárosában megkezdett tanulmányait Temesváron folytatta, ahol a gimnázium 6. osztályának elvégzése után belépett a piarista rendbe. A Vácon töltött egyéves noviciátust követően középiskoláit a kecskeméti római ka-

1 A síron (tévesen) az 1932-es halálozási dátum szerepel.

2 Erdélyi Szemle 1932 (17. évf.) 2–3. sz. 9.

3 *Bogoly József Ágoston*: A Croce-hatás forrásvidékén. Kiss Ernő, Benedetto Croce, József Attila. In: A Makói József Attila Múzeum Évkönyve 1. Szerk.: Csengeriné Szabó Éva. Makó, 2017. 78–89.; *Bogoly József Ágoston*: Benedetto Croce esztétikájának hatástörténetéről. József Attila Croce-recepciója, Kiss Ernő Croce-fordítása. Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében 2006. Szerk.: Tóth István. Szeged, 2007. 169–176.

4 Születési anyakönyv: www.familysearch.org

tolikus főgimnáziumban fejezte be, majd a hittudományokat a piaristák nyitrai papnevelő intézetében hallgatta.⁵ 1894-ben a budapesti egyetemen – többek között a hazai irodalom-szemlélet alakításának egyik legnagyobb hatású képviselője, Gyulai Pál tanítványaként⁶ – magyar és latin nyelvből bölcsészdoktori, majd tanári oklevelet szerzett.

Mint kegyesrendi tanár a piaristák budapesti, váci, majd nagykanizsai főgimnáziumában tanított. Az 1900/1901-es tanévre a kolozsvári római katolikus főgimnáziumba helyezték át, ami döntő hatással bírt Kiss Ernő életére, pályafutására és irodalmi tevékenységére. Kolozsváron kilépett a piarista rendből, unitáriussá lett, s 1901 őszétől a helybeli unitárius gimnázium tanáraként vált a századelő erdélyi irodalmi életének meghatározó szereplőjévé.

Kiss Ernő századforduló környékén kezdődő irodalomtörténet-írói pályája az 1930-as évekig ívelt. Önálló, többségében monografikus művei⁷ mellett publikált többek között a *Magyar Szemlében*, a *Magyar Nyelvőrben*, az *Egyetemes Philologiai Közönyben*, a *Keresztény Magvetőben*, az *Erdélyi Irodalmi Szemlében*, az *Erdélyi Múzeumban* és a *Páosztortűzben*, utóbbi kettőnek munkatársa is volt. Színikritikái mellett Shakespeare magyarországi kultuszával kapcsolatos kutatásokat is végzett,⁸ tanári hivatását segítő pedig új gimnáziumi irodalom- és nyelvtankönyveket írt.⁹

Irodalomtörténeti munkáit ugyan a pozitívista gondolatosság konzervatívizmusa jellemezte, de fordítóként a szellemtörténeti irányzat sem volt előtte ismeretlen.¹⁰ Ő fordította először magyarra az olasz bölcsele, Benedetto Croce (1866–1952) egyik fő művét *Esztétika – Elmélet és történet* címmel.¹¹ Az 1914-ben Budapesten megjelent majd ötszáz oldalas kötet hűen tolmácsolja a magyar olvasók számára Croce – az intuício alapfogalmára felépített – művészetfilozófiáját. Kiss Ernő fordítása nagyban járult hozzá az irodalom- és művészetkritikára, poétikára és stilisztikára napjainkig is nagy hatással bíró elmélet hazai megismertetéséhez és recepciójához. Elég csak megemlíteni, milyen termékenyítőleg hatott többek között József Attila gondolkodására.¹²

Kiss Ernő jelentős szerepet játszott az 1888-ban alakult, kolozsvári székhelyű Erdélyi Irodalmi Társaság életében. 1909-ben választották a tagok sorába, rövidesen másodtitkárként, 1915-től pedig titkárként szervezte az egyesület munkáját.¹³ 1910-től társszerkesztője volt a társaság hivatalos lapjának, az irodalomtörténeti jelentőségű *Erdélyi Lapoknak*.¹⁴

Dolgozatunk elején említettük – s már a címválasztással is ezt a feltevést erősítettük –, hogy Kiss Ernő munkásságának (a Croce-fordítás mellett) legismertebb fejezete Petőfi

5 Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái: <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>

6 Páosztortűz 1932 (18. évf.) 2. sz. 19.

7 Verstechnikánk fejlődése a múlt század végén. Bp., 1892; Vörösmarty Mihály. Nagykanizsa, 1900; Mikszáth Kálmán. Kolozsvár, 1910; Dávid Ferenc. Kolozsvár, 1910; Shakespeare és Vörösmarty. Bp., 1911; Szemere Bertalan. Kolozsvár, 1912

8 *Bogoly J. Á.* (2007) i. m. 174.

9 Magyar olvasókönyv és nyelvtani összefoglalás. A középiskolák I. osztálya számára. Cluj-Kolozsvár, 1921.; ... II. osztálya számára. Cluj-Kolozsvár, 1921., Arany János: Toldi. Költői elbeszélés. A polgári és középiskolák III–IV. osztálya számára magyarázza Kiss Ernő. Cluj-Kolozsvár, 1924.

10 *Bogoly J. Á.* (2007) i. m. 173.

11 Benedetto Croce: *Esztétika. Elmélet és történet*. A negyedik átnézett kiadás után fordította dr. Kiss Ernő. Budapest, [1914]. Kiss Ernő korábban, 1912-ben lefordította Croce *A tiszta intuício és a művészet lírai jelleme* című tanulmányát, valamint Onorato Occioni *A latin irodalom története* (1899) című könyvét is.

12 *Perecz László*: Idegen filozófia magyarul – Croce példáján. Magyar Tudomány 2017 (178. évf.) 11. sz. [1510–1513.] 1512.; *Bogoly J. Á.* (2007) i. m.

13 *Erdélyi Lapok* 1909 (2. évf.) 18. sz. 449.; *Erdélyi Lapok* 1910 (3. évf.) 24. sz. 754.; Magyarország tiszti cím- és névtára. Bp., 1915. 692.

14 1920-ban az *Erdélyi Irodalmi Társaság Almanachját* szerkesztette.

Sándor összes költeményeinek 1922-es, első erdélyi kiadása volt.¹⁵ A kötet megjelentetésének ötletét több visszaemlékezés is Kiss Ernő személyéhez köti,¹⁶ ám az Erdélyi Irodalmi Társaság egyik ülésének jegyzőkönyve szerint Kiss egy tanulmánykötet kiadását, továbbá vándorgyűlések és ünnepélyek rendezését javasolta a közelgő Petőfi-centenárium alkalmából. A jelenlevők hosszas vita után határozták el, hogy – a tanulmánykötet, valamint egy, a társaság tiszteletbeli tagjával, Benedek Elekkel íratott életrajz mellett – ki kell adni Petőfi összegyűjtött verseit is.¹⁷ Annál is inkább, hiszen a költő születésének századik évfordulójához közeledve Erdélyben egyetlen Petőfi-összest sem lehetett már vásárolni, a csonka országból pedig az új, trianoni határokon keresztül lehetetlen volt megoldani az utánpótlást. A kiadványokkal kapcsolatos teendőket Kiss Ernő titkárt bízták meg, aki hatalmas lendülettel vetette magát a munkába. Az összegyűjtött verseket maga rendezte sajtó alá. Minden követ megmozgatott, hogy a kiadáshoz szükséges anyagiakat előteremtse, de

mindenhol – még az Irodalmi Társaságon belül is – falakba ütközött. Hogy a nemes, de anyagilag meg nem alapozott vállalkozást sikerre vigye, veszélyes lépésre szánta el magát. A legkedvezőbb árajánlatot adó dicsőszentmártoni Erzsébet Könyvnyomda részére egy olyan váltót állított ki, amelyet az Irodalmi Társaság elnöke, a kifizetést halogató Dózsa Endre helyett írt alá (enyhébb elbírálás ügyekben titkárként jogosult volt Dózsa nevében eljárni és aláírni, ám ez azért nagyobb volumenű ügynek számított). Az „elnöki szignóval” így ellátott papírt a pénzügyek miatt korábban szintén aggályoskodó Kovács Dezső alelnök is könnyebben aláírta. A váltó leszámítolása akadály nélkül megtörtént, s a kötet végül megjelent.¹⁸ Jelentős eredmény volt ez, hiszen – ahogy Kiss Ernő is említi a könyvhöz írt előszavában – Petőfi összes műveinek kiadására addig csak egyetlen vidéki város, Debrecen vállalkozott még 1909-ben.¹⁹

Az első erdélyi Petőfi-kiadás címoldalán ugyan az „*összes költeményei*” megnevezés szerepel, de valójában összegyűjtött versekről beszélhetünk. A hatszáz oldalas, 728 verset tartalmazó kötetbe ugyanis – a költségek csökkentése miatt – Kiss Ernő körülbelül száz zsengét és töredéket nem emelt be. Ennek ellenére a Petőfi-filológia szinte minden addigi eredményét hasznosító gondos szerkesztői munka időtállóvá tette a gyűjteményt.²⁰

Érdekes könyvtörténeti adat, hogy a mű Kiss Ernő (mint az Erdélyi Irodalmi Társaság megbízottja), és nem a Társaság kiadásában jelent meg. Ennek minden bizonnyal a fentebb említett váltóaláírás miatt kialakult feszültség lehetett az oka. Az anyagi sikertelenségtől

*Az első erdélyi
Petőfi-összes címlapja*
(Lőrincz Róbert felvétele)

15 Petőfi Sándor összes költeményei. Az Erdélyi Irodalmi Társaságmegbízásából kiadta Kiss Ernő dr., az E. I. T. titkára, Dicsőszentmárton, 1922.

16 Kiss Ernő kolozsvári tanár váltót zsrírt Petőfi Sándornak. Erdélyi Szemle 1932 (17. évf.) 2–3. sz. 9.; Sütő-Nagy László: Egy kolozsvári tanár váltókezessége Petőfiért. A Hét 1973 (4. évf.) 9. sz. 5.

17 Engel Károly: Egy kiadás története. Utunk 1973 (28. év.) 30. sz. 8.

18 Sütő-Nagy L. i. m.

19 Lukács János: A magyar irodalom története. P-ZS. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1976. 548–549.

20 Engel K. i. m.

tartó egyesület ugyanis nem ismerte el, hogy hivatalosan ő lenne a kötet megrendelője. S habár látszólag az erkölcsi támogatásukról biztosították, végül annyira diszkreditálták Kisst, hogy kénytelen volt lemondani titkári pozíciójáról.²¹ Műve azonban sikert aratott. A kritikák egyöntetű véleménye szerint az erdélyi olvasók egy igazán használható, „gondos és szép”, „egyszerűségében izlées” Petőfi-kiadást vehettek a kezükbe.²²

Kiss Ernő nevéhez több más, Petőfivel kapcsolatos kezdeményezés is fűződik, hiszen szívügyének tekintette az egyik legnagyobb magyar lírikus emlékezetének megőrzését. Ő hozta létre az Erdélyi Irodalmi Társaság ötvenezer lejes Petőfi-alapját, 1928-ban pedig javaslatára jelölték meg emléktáblával azt a székelykeresztúri házat, ahol a költő életének utolsó estjét töltötte, mielőtt a fehéregyházi csatátérre indult.²³

Harmincöt katedrán – és majd három évtizednyi Kolozsváron – eltöltött esztendő után Kiss Ernőt az unitárius gimnázium 1929. január 1-jével nyugdíjazta. Még ugyanabban az évben elhagyta Erdélyt. Feleségével a Budapest északi szomszédságában fekvő Alag községbe költözött, hogy nyugdíjas éveit nevelt fia, Pethő Bertalan takarékpénztári igazgató közelében tölthesse.²⁴ Azonban nem adatott neki hosszú idő, 1931. november 8-án szívbénulásban elhunyt.²⁵ Alagi temetését Józán Miklós unitárius vikárius (későbbi erdélyi püspök) végezte, koporsóját a helybeli közösség számos tagja vette körül.²⁶

„Az élő kegyelet díszes emléket emelt porai felett, mely magasan emelkedik ki a többi gyászemlék közül...” – írta korábban Kiss Ernő Bölöni Farkas Sándor házsongárdi síremlékéről.²⁷ A sors azonban vele már nem volt ilyen kegyes. Emléke – a sírtáblájára vésett betűkkel együtt – hamar megfakult, és Kiss Ernő nyughelye hosszú évtizedekre a feledés homályába merült. Az alagi temető felmérése során most előkerült pusztuló sír megmentésével nem csak az erdélyi, de az összmagyarság szellemi életében is nyomot hagyó személy emléke előtt adóznánk. A fenti írás is ehhez kíván hozzájárulni.

Lőrincz Róbert

*Kiss Ernő sírja
az alagi temetőben
(Lőrincz Róbert felvétele)*

21 Engel K. i. m.

22 Keresztény Magvető 1922 (54. évf.) 6. sz. 290.; Páosztortűz, 1932 (18. évf.) 2. sz. 20.

23 Fodor S. Sándor et al.: A székelykeresztúri Orbán Balázs – volt unitárius – gimnázium 200 éves története. Kolozsvár, 1993. 80. A kezdeményezők között volt Péter Lajos és Szentmártoni Kálmán székelykeresztúri tanár is.

24 Váci Hírlap 1931 (45. évf.) 86. sz. 2.; Kiss Ernő pénztárosként kapcsolódott be a nevelt fia által igazgatott Alag-Dunakeszi-Fóti Takarékpénztár Rt. munkájába. Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz 1929–1930 évre. Budapest, 1929. 339. Alagi lakásuk: Gróf Károlyi utca 3. PML-XXXIII.1a.-3.-c-1. Halotti anyakönyv Alag 1910–1935.

25 PML-XXXIII.1a.-3.-c-1.

26 Váci Hírlap 1931 (45. évf.) 86. sz. 2. 1938-ban exhumálták, és hamvait a temető egyik díszsírhelyére temették át. Az alagi temető jegyzőkönyve. Dunakeszi Kölcsény Ferenc Városi Könyvtár, helyismereti gyűjtemény.

27 Kiss Ernő: Bölöni Farkas Sándor. In A kolozsvári unitárius kollégium Értesítője az 1901–1902. iskolai évről. Kolozsvár, 1902. 107.

A veszprémi kőbányából egy veszprémi köztérre A „kavicsfogó álteknős” története

A BALATON TUDOMÁNYOS TANULMÁNYOZÁSA KUTATÓPROGRAM

Magyarország leghíresebb őslénytani leletének,¹ a „*kavicsfogó álteknős*”-nek (Placochelys placodonta) a felfedezéséhez nem csak egy fossziliákban gazdag kőbányára, néhány jó szemű bányászra és „jó szerencsére” volt szükség, hanem azokra a szakemberekre és támogatókra is, akik nélkül csak néhány csont lenne a szekrény alján.

Történetünk egyik főszereplője id. Lóczy Lajos geológus, akit 1891-ben megválasztottak a Magyar Földrajzi Társaság elnökének. Ugyanebben az évben az ő kezdeményezésére megszavazták a Balaton tudományos tanulmányozása programot.

A két évtizedes kutatómunkában közel 60 magyar és külföldi kutató dolgozott, az eredményeiket 1892 és 1920 között 32 kötetben jelentették meg, amely megközelítőleg 300 000 koronába került.² Időközben Lóczy Lajost 1908. november 10-én kinevezték a Magyar Királyi Földtani Intézet igazgatójának.

Történetünk másik főszereplője, az éppen Veszprémben élő Laczkó Dezső piarista pap, aki a helyi gimnáziumban földrajzot és természetrajzot tanított.

A KÉT JÓ BARÁT

Lóczy és Laczkó között nem csak szakmai, hanem mély baráti kapcsolat is volt.³ A piarista szerzetes 1894-ben Lóczy felkérésére elkezdte gyűjteni Veszprém és környékének ősmaradványait és terepi munkája során nagyon sok szelvényt megfigyelt és lerajzolt.

Munkájának elismerésül 1903. március 26-án megválasztották a Földrajzi Társaság levelező tagjának.

1903-ra Laczkó geológiai magángyűjteménye meghaladta a 8500 darabot, ami alapot adott arra, hogy létrehozzák a Veszprém Vármegyei Múzeumot, később pedig a belőle kiváló Bakonyi Természettudományi Múzeumot (1971).⁴

*Id. Lóczy Lajos, képeslap
1909-ből (Laczkó Dezső
Múzeum, Múzeumtörténeti
Adattár 48.800/1977)*

1 Tasnádi Kubacska András–Csergezán Pál: Az élet fejlődése képekben. Gondolat, Budapest, 1968. 116–117. Tasnádi Kubacska András ebben a munkában nevezte a Placochelyst „a leghíresebb magyar őshüllő”-nek. Ugyanebben a munkában jelent meg először Csergezán Pál illusztrációja is.

2 Somogyi Sándor: Lóczy Lajos, a Balaton-kutatás szervezője és vezetője. In Marosi Sándor (szerk.): Lóczy Lajos emlékkötet. MTA FKK Földrajztudományi Kutatóintézet–MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2002. 59–67.

3 Rainer Pál–Katona Lajos Tamás: „...ismét keresztetkér egymást leveleink”. Id. Lóczy Lajos levelei Laczkó Dezsőhöz 1894–1920. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 2022.

4 Katona Lajos Tamás–Keserü Ildikó: 110 éves az MTM Bakonyi Természettudományi Múzeum geológiai gyűjteménye (1905–2015). Annales Musei Historico-Naturalis Hungarici 107. évf. 2016. 101–130.

*Kutassy Endre fényképe
Laczkó Dezsőről, 1930. augusztus
(Laczkó Dezső Múzeum,
Múzeumtörténeti Adattár 48.788/1977)*

Laczkó már a felkérés előtt is köztisztelőben álló tanár volt. Szinte mindent gyűjtött, de a kedvencei az ősmaradványok voltak. Rainer Pál történész szerint nagyon szerették a diákjai és a veszprémi polgárok is. Bárki kérdezhetett tőle az utcán, készségesen válaszolt, sokszor kiselőadást is tartott. A jó természetének köszönhetően nagyon sokan gyűjtöttek neki a környékbeli lelőhelyekről.

*Lóczy Lajos fényképe
a „kavicsfogú álteknős” lelőhelyéről
(Laczkó D. 1909)*

A LELETEK MEGTALÁLÁSA

Kis túlzással kijelenthető, hogy a lehető legjobb időben történt a Balaton-kutatás, mert az 1870-es évektől kezdődtek Veszprémben a vasútépítési, az 1900-as évek legelején pedig a csatornázási munkák, amelyek hatalmas területen feltárásokat hoztak létre.⁵ Ezek mellett pedig folyamatosan működtek és jöttek létre az újabb magán és városi kőbányák. A Jeruzsálem-hegyi kőbányáról már 1749-ből van írásos feljegyzésünk.⁶

A „kavicsfogú” maradványait, sokan úgy tudják, hogy Laczkó Dezső találta, de valójában ez a dicsőség a bányászokat illeti. Laczkó az ő bejelentésükre ment ki és gyűjtötte be a csontokat.⁷ A leletmentést során leírta a rétegsort.

S hogy mikor? A legtöbbet publikált évszám 1899 volt,⁸ amelyet Jaekel munkájából vettek át. A lelet megtalálásának pontos időpontját az MTM Bakonyi Természettudomá-

⁵ Laczkó Dezső: Veszprém városának és tágabb környékének geológiai leírása. Veszprém, 1909.

Brunner Attila–Gopcsa Katalin: Veszprém város építészete a „hosszú” 19. században. Műhelytanulmányok a műemléki topográfiához. 5. füz. (1–53). Enigma 2001 Kiadó és Médiaszolgáltató Kft., Székesfehérvár, 2016.

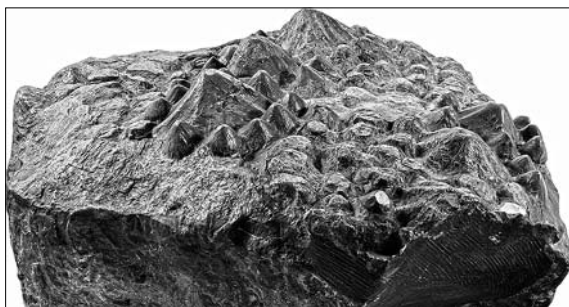
⁶ Bontó László: A mi kavicsfogúnk. *Placochelys placodonta*, a Veszprémben felfedezett kavicsfogú álteknős. Veszprémi Szemle 21. évf. 2019. 2. sz. 7–64.

⁷ Uo.

⁸ Jaekel Ottó: Gerinczes állatok maradványai a Bakony triászrétegeiből. In Lóczy Lajos (szerk.): A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei. A Balatonmellék palaeontológiája. III. köt. 7. füz. Budapest, 1911a. 1.

A „kavicsfogú” holotípusának koponyája a Földtani Intézet gyűjteményében (Ma: Szabályozott Tevékenységek Felügyeleti Hatósága, Katona Lajos Tamás felvétele)

A „kavicsfogú” holotípusának páncélja a Földtani Intézet gyűjteményében (Ma: Szabályozott Tevékenységek Felügyeleti Hatósága, Katona Lajos Tamás felvétele)

egy fogat találtak a kőfejtőkben, amelyeket a Földtani Intézetben preparáltak és helyeztek el.¹⁶

nyí Múzeum adattárában őrzött levélből tudjuk,⁹ ugyanis Laczkó 1901. április 25-én írt levelében tájékoztatta először Lóczyt a csontokról.¹⁰

Lóczy 1901 májusában küldött levelében gratulált a „*bestia*”-hoz és megkérte, hogy adja fel postán Jaekel Ottó¹¹ paleontológusnak.¹² A leleteket azért kellett kiküldeni Berlinbe, mert itthon senki nem vállalta a preparálását.

A koponya kibontása nagyjából fél évig tartott, ami alatt csak részlegesen tudták kiszabadítani azt és az alsó állkapcsot a „*kőtuskó*”-ból.¹³ A munkadíj 10 000 márká volt, amit valószínűleg Semsey Andor, a kor legnagyobb földtani mecénása fizetett ki.

Később a berlini múzeum a leletegyüttest 5000 márkáért akarta megvásárolni, de Laczkó azt a Magyar Királyi Földtani Intézetnek ajánlotta fel.¹⁴

Lóczy 1902. február 2-án írt levelében arról értesítette Laczkót, hogy Jaekel visszaküldte az első koponyát és annak rövid leírását, de a második koponya még kint maradt. Pár nappal később megkérte Laczkót, utazzon fel Budapestre, hogy megnézze a preparált koponyát és vegyen részt az őslény tiszteletére rendezett előadásán.¹⁵

Laczkóék – Semsey Andor támogatásával – újabb gerinces leletek után kezdtek kutatni. 1902 április 29-én találtak még egy koponyatöredéket és néhány töredékes csontot. Ezeket is kiküldték a német professzornak.

A szisztematikus gyűjtést követően már „csak” egy páncéltöredéket és

9 MTM Bakonyi Természettudományi Múzeum Adattár, Laczkó Dezső 35–68. 189a. számú levele.

10 Bontó László 2019.

11 Otto Jaekel (1863–1929) német geológus és paleontológus. A magyarra fordított cikkeiben magyarosan írták a nevét.

12 Rainer Pál–Katona Lajos Tamás 2022. 104. levél.

13 Otto Jaekel: Placochelys placodonta aus der Obertrias des Bakony. In Lajos Lóczy (szerk.): Resultate der wissenschaftlichen Erforschung des Balatonsees. I. Band. Physische Geographie des Balatonsees und seiner Umgebung. 1. Theil. Geographische Beschreibung der Balatonsee-Umgebung, sammt deren Orographie und Geologie. Paläontologische Anhang. Budapest, 1907. 1–90.

14 Cholnoky Jenő: Balaton. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. Franklin-Társulat, Budapest, 1937.

15 Rainer Pál–Katona Lajos Tamás 2022. 125. levél: „... Dr. Jaekel megküldötte a bestianak leírását és a kipreparált koponyáját...”

16 Rainer Pál–Katona Lajos Tamás 2022. 303. levél: „... Kedves Dezső! Köszönjük a Placochelys páncélt. Nehéz munkája lesz a preparatornak vele amíg a bestye bütyköket kifaragja a kőből de menni fog a munka...”

MI LETT A MÁSODIK KOPONYÁVAL?

A legtöbb cikkben csak annyit írtak róla, hogy Berlinben maradt. A valódi okot szintén a Laczkó-levelekben találtuk meg. Egy 1903. szeptember 22-én keltezett levélben Böckh János¹⁷ arról tájékoztatta Laczkót, hogy a kint maradt koponyáért cserébe ősmaradványokat küldtek a Földtani Intézetbe.¹⁸ Laczkó később ezeket a példányokat is a Földtani Intézetnek¹⁹ adományozta.

A második koponyának Berlinben való marasztalását Jaekel úgy magyarázta meg, „... hogy az említett koponya átengedése folytán azoknak a szak-társaknak is módjukban áll ezen érdekes állattypus egyik képviselőjét Berlinben tanulmányozhatni és más példányokkal összehasonlíthatni, a kik nincsenek abban a helyzetben, hogy a fődarabot eredetiben megismerhessék...”²⁰

Bezzeg száz évvel később Olivier Rieppel, a chicagói Field Museum svájci származású kutatója több heti budapesti tanulmányozás után később még egyszer, egy napra Budapestre utazott, mert az eredeti *Placochelys*-koponyát néhány órára ismét látnia kellett!

TERJED A „BESTIA” HÍRE

A leletnek – az akkori lehetőségek képest – nagyon gyorsan híre ment, mind a tudományos, mind pedig a közéletben. A *Természettudományi Közlöny* Apró közlemények rovatában egy igen tartalmas és hosszú leírást közöltek róla.²¹ A cikk írója Laczkó Dezsőt a lelet megtalálójaként említi („... kegyestanítórendi főgimnáziumi tanár, a Bakonyinak buzgó kutatója...”), míg Jaekel Ottót „... a csúszómászók ismert specialistájának...” mutatja be. A cikk a lelet részletes leltárán kívül beszámolt a rendszertani helyéről és a koponyáról képet is adott.

És honnan a *bestia* név? Hát, Lóczy nevezte folyamatosan *bestiának* a veszprémi ragadozót.

A LELET TUDOMÁNYOS FELDOLGOZÁSA

Az első cikkeket Jaekel Ottó írta, amelyekben a részletes anatómiai leírások mellett nagyon sok képi ábrázolást is adott. Ezekben írta le az új nemzetséget is. Az első közleményei németül jelentek meg, majd magyarra is lefordították azokat.²²

17 Böckh János geológus, 1882 és 1908 között volt a Magyar Királyi Földtani Intézet munkatársa és igazgatója.

18 MTM Bakonyi Természettudományi Múzeum Adattár, 36–86. 288b. számú levél: „... a Veszprémben talált *Placochelys placodonta* koponyájának másodpéldányáért a berlini nat. Hofmus.-tól a tulsó lapon feljegyzett cserepéldányok* érkeztek. Méltóztassék ezen cserepéldányokat a m. kir. földt. int. részére ajándékképpen kegyesen elfogadni [...] *: 1. *Hipparion gracilis* felső zápfogai és az alsó állkapocs (Alsó pliocen). 2. *Mastodon giganteum* felső zápfogai [...] 3. *Bison priscus* koponya felső...”

19 MTM Bakonyi Természettudományi Múzeum Adattár, 36–86. 288b. számú levél.

20 Jaekel Otto 1911b: *Placochelys placodonta* a Bakony felső triászkorú rétegeiből. In Lóczyi (szerk.) A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei. I. Palaeontológiai függelék. III. köt. 8 füz. Budapest, 1911. 1–88.

21 Papp Károly: A bakonyi ős béka. *Természettudományi Közlöny* 35 évf. 159–161. Budapest, 1903.

22 Otto Jaekel: Reste eines neuen Placodontiden aus dem unteren Keuper von Veszprém am Plattensee in Ungarn. *Zeitschrift der Deutschen Geologischen Gesellschaft* 53 évf. 1901. 56–57.; Otto Jaekel: Ueber ein zweites Exemplar von *Placochelys* in Ungarn. *Zeitschrift der Deutschen Geologischen Gesellschaft* 54 évf. 1902. 1–111.; Otto Jaekel: Ueber *Placochelys* n. g. und ihre Bedeutung für die Stammesgeschichte der Schildkröten. *Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geologie und Palaeontologie* 1 évf. 1902. 127–144.; Jaekel Ottó: A *placochelys* n. g.-ről és ennek jelentőségéről a teknősbékák származására. *Mathematikai és Természettudományi Értesítő* 20 évf. 1902. 337–353.; Jaekel Ottó 1907; Jaekel Ottó 1911a; Jaekel Ottó 1911b.

1907 és 1931 között a félig-meddig kipreparált koponya Frankfurtba volt, ahol Christian Strunz preparátor választotta szét a koponyát és az alsó állkapcsot, valamint tisztította ki az agyüreget.²³ 1931-ben Friedrich von Huene²⁴ írt róla egy rövid közleményt és ábrázolta az új preparátumot. Ezt követően 70 évig szünetelt a „kavicsfogú” vizsgálata.

1979-ben jelent meg Giovanni Pinna és Maria Luisa Zucchi Stolfa legrészletesebb irodalmi összefoglalója.²⁵ Ugyanebben a munkában említették elsőként a Magyarország határán kívülről származó *Placochelys placodonta* leletet.

2001-ben Olivier Rieppel tanulmányozta részletesen a veszprémi leleteket. Kimutatta, hogy a Placodontiákon belül a Cyamodontoidea (Nopcsa, 1923) szupercsaládba tartozik, azon belül pedig a legközelebbi rokona a *Psephoderma* nemzetség, amelyet eddig az Északi- és Déli-Alpok rétegeiből ismerünk.²⁶

MIT TUDUNK JELENLEG A „KAVICSFOGÚ ÁLTEKNŐS”-RŐL?

Az ősmaradvány 215–225 millió éves üledékes kőzetből került elő (Veszprémi Formáció – Sándorhegyi Formáció). A nagyjából 1 méter hosszú díszes koponyával rendelkező tengeri ragadozó keményvázú állatokkal (kagyló, csiga, ammonites, brachiopoda) táplálkozott. Erre utalnak az alsó és felső állkapcsában és a felső szájpadlásán található „kavicsszerű”, zománccal borított fogai, valamint a koponyához képest nagy temporalis (halánték) ablak, amely az erős állkapocszáró izomzatot sugalja.²⁷

Rieppel szerint az uszonyos végtagjaival jól úszott, amiből arra következtetett, hogy vízi életmódot folytatott. A koponya és az állkapocs kialakításából úgy gondolta, hogy a táplálékát nem elkapta, hanem inkább beszippantotta, majd a rágó fogaival összeroppanította.²⁸ Nem zárta ki azt a lehetőséget sem, hogy a koponya elülső részén szaru lehetett.

Az erős dudorokkal, tüskékkel díszített háti páncélja nem nőtt össze a csontvázzal, hasi páncélja nem volt.

A hüllőket alapvetően a koponyájukon lévő, vagy hiányzó, az orr- és szemüregen kívüli ún. halántékníylások száma és elhelyezkedése alapján csoportosítják. Azokat, amelyeknek zárt a koponyájuk, vagyis nincs halántékníylásuk, anapsidáknak hívják. Ide tartoznak a teknősök. Diapsidáknak nevezik azokat, amelyeknek két pár halántékníylás található a koponyáján. Ide tartoznak a gyíkok, krokodilok, dinoszauruszok, pteroszauruszok, a madarak, és a *Placochelys* is. Fontos megjegyezni, hogy a „kavicsfogú”-nak látszólag csak egy pár halántékníylása volt, de az két „ablakpár” összeolvadásával alakult ki, ezért ezt parapsida típusúnak is nevezik. A harmadik csoportba (synapsidák) az egy pár halántékníylással rendelkező gerincesek tartoznak, köztük az összes emlős.

23 Ósi Attila: A kavicsfogú álteknős, Laczkó Dezső leghíresebb őslénytani lelete. *Természet Világa* 143 évf. 2012. 4. füz. 180–182.

24 Huene a tübingeni egyetem neves professzora volt, aki jelentős mértékben hozzájárult a kétélűek és hüllők rendszertanának megalkotásához. Beceneve: *dinoszaurusz ember*.

25 Giovanni Pinna–Maria Luisa Zucchi Stolfa: Il cranio di *Placochelys placodonta* Jaekel, 1902 del raibiano di Fusa (Udine). *Atti della Società Italiana di Scienze Naturali e del Museo Civico di Storia Naturale di Milano* 120 évf. 1979. 3–4 füz. 307–313.

26 Rieppel Olivier: The cranial anatomy of *Placochelys placodonta* Jaekel, 1902, and a review of the Cyamodontoidea (Reptilia, Placodonta). *Fieldiana: Geology* 45 évf. 2001. 1–104.

27 Ósi Attila 2012.

28 Ua.

Az utóbbi években készült CT-felvétel alapján kiderült, hogy a bakonyi faj képes volt a fogváltásra, ugyanis a látható fogai alatt jól látszottak a még ki nem bújt fogai.²⁹

Az utóbbi évtizedekben egyre több Placodontia lelet került elő Magyarország és Európa néhány lelőhelyéről,³⁰ de mindössze egy összenyomott koponyát találtak 1974-ben a „raibli” márgában Olaszországban (Fusea, Udine), mindössze 25 km-re Dogna városától, ahonnan páncéltöredéket írt le Bassani (1892).

„DEZSŐKE”, A MAGYAR ŐSLÉNYTAN SZIMBÓLUMA?

Annak ellenére, hogy az alig 1 méteres álnemünk nem éppen egy T-rex, mégis nagyon sok szervezet érezte megtiszteltetésnek, hogy a címerükben viseljék a világhírű ősmaradványt. Összeszedtük, hogy Dezsőke – mert újabban ez a neve – hol, és milyen módon jelent meg a hazai közéletben.³¹

1969: A Magyar Állami Földtani Intézet 100 éves évfordulójára kiadott bélyegsorozat egyikén a „kavicsfogú álteknős” szerepelt Csergezán Pál festőművész rekonstrukciója alapján.

1987: A Bakonyi Természettudományi Múzeum Baráti Körének címerében látható a csontváz.

1995–2010: Magyar Állami Földtani Intézet Országos Földtani Múzeumának címerében látható a csontváz.

1998: Az Őslénytani Vándorgyűlés kiadványának címlapján a koponya fotója látható.

2018: A Laczkó Dezső Múzeum plüss kaba-láállata.³²

2022: Köztéri kőszobrot avattak Veszprém-ben, a Kiskőrösi út mellett, szobrász: Lugossy László.

2022: Street art alkotás örökíti meg azt a pil-lanatot, amikor Laczkó Dezső „megtalálja” a „kavicsfogú álteknős” leletét a veszprémi tűzoltósággal szembeni közterületen.

2022–2023: Emberi tevékenységet végző bronzszobrocskákkal népszerűsítik a „kavics-fogú álteknős”-t Veszprém több helyszínén.

A szakma a köztéri alkotások közül a leghite-lesebbnek a 2022-ben átadott kőszobrot³³ tartja. A készítését megelőzően Lugossy László szob-rásművésznek megmutattuk a holotípusokat és a rekonstrukciókat, ezután állt neki a mes-

*Földtudományi szakemberek
a „kavicsfogú álteknős” szobor avatásán,
balról jobbra dr. Kordos László,
dr. Szederkényi Tibor és dr. Cserny Tibor
(Katona Lajos Tamás felvétele)*

29 Bontó László 2019.

30 Gere Kinga–Scheyer, Torsten–Makádi László–Ősi Attila: Placodont remains (Sauropsida, Sauropsitygia) from the Triassic of Hungary (Transdanubian Range and Villány Mountains). Palaeobiodiversity and Palaeoenvironments 100 évf. 2020. 1047–1063.

31 Katona Lajos Tamás: Már nem csak bélyeget, kőszobrot is kapott a kavicsfogú álteknős a kultúra fővárosában, Veszprém-ben: <https://mttmuseum.blog.hu/2022/12/20/kavicsfogu> 2022.

32 Katona Lajos Tamás: A kavicsfogú álteknős egy szerethető ragadozó. Élet és Tudomány 73 évf. 2018. 49. sz. 1548–1549.

33 Cserny Tibor–Bodor Emese: Placohelys szobrot avattak Veszprém-ben. Földtani Közöny 154 évf. 2022. 4 sz. 359.

terműnek. A szobrot a veszprémi (Kádárta) bányából származó Tagyoni Formáció egyik kőtömbjéből készítette.

Reméljük, ez a sikeres civil kezdeményezés minél szélesebb társadalmi csoporthoz eljutatja azt a gondolatot, hogy legalább annyira fontos a Föld természettudományos értékeinek megismerése, mint amit mi, emberek megalkottunk.

A szobor elkészítését többek között a Veszprém-Balaton 2023 Európa Kulturális Fővárosa program, a Jeruzsálemhegyi Baráti Kör, Sárdiné Csipszer Erika, Kiss Péter József és még legalább félszáz cég és magánszemély támogatta.

Katona Lajos Tamás–Kordos László

Kossuth Lajos és Béni Izsák Ferenc találkozása

Béni Izsák Ferencet Kossuth Lajos híveként tartják számon a Belső-Drávaszögben (ma Horvátország részében). Felemlégetik, hogy módos gazda volt, az egykori vörösmarti dunai kikötőben a Cserepesig szállították az épületfát számára a hajók. Szabadságszerető emberként meglátogatta Kossuth Lajost száműzetésében. Tudják róla, hogy családi sírboltja a vörösmarti református temető keleti szomszédságában, akkori saját birtokán helyezkedik el. Faluja lakóinak tudomása van arról is, hogy ő volt a legelső magyar református teológusnő nagyapja. Novák Olga, a lelkész-unoka önéletrajzi írásaiban¹ szeretettel és nagy tisztelettel emlékezett meg róla. Neki köszönhetjük, hogy a Béni Izsákról alkotott képünk még teljesebb lett. A másik forrás Baranyai Júlia, a Drávaszög krónikásának könyve, a *Vízbe vesző nyomokon*. Ő még jól ismerte Béni Izsák Ferenc unokáit, Novák Olgát és Blankát, akik híven őrizték a családi legendáriumot nagyapjuk találkozásáról a nagy száműzöttel.

A Béni Izsák család mindenkor támogatta egyházát, melyről a vörösmarti református templom harangjának felirata is tanúskodik az 1886. évből: szerepel rajta a lelkész, a tanító és a presbiterek neve. Az előjárók között domború betűkkel rávésetett a *Béni Izsák Ferencz* név is (vagy az ő, vagy édesapja neve) a „kellemes zengésű”, harmadik harangra, melyet Baján öntöttek.²

A Béni nevet feltehetően az ősök megkülönböztetésül vették fel, mivel több Izsák család volt a faluban. (A szülői ház Vörösmart főutcáján, a mai 110. szám alatt állt, melyben a három fiúgyermek közül, valószínűleg, ő maradt szüleivel: Béni Izsák Ferenczel és Soós Évával).³ Béni Izsák Ferenc a szabadságharc évében, 1848-ban született. Olyan légkörben nevelkedett, ahol a magyar forradalom eszméi elevenen éltek. Jómódú, a „felfelé haladó” magyar református baranyai családok egyike volt az övék, ahol az olvasás szeretete szinte öröklődött. Béni Izsáknak ezen szenvedélye hívta elő a Polgári Olvasóegylet megalapítását Vörösmarton. Már őseit is híres rektorok oktatták, nem csoda, hogy ő is telenként sokat

1 Novák Olga: Életem története, 1950; Emlékezéseim, 1954. Az eredeti kéziratok megtalálhatók a Ráday Levéltárban. Az önéletrájakat megjelentettem 2013-ban. Amikor Novák Olga önéletrájszövegeire utalok, a hivatkozást leggyakrabban saját könyvem adatai alapján adom meg: *Lábadiné Kedves Klára* 2013.

2 Fábrián Zoltán 1911. 68.

3 Sipos Sándorné Izsák Julianna, az unokahúg közlése.

olvasott, újságot, regényt, Jókai és Eötvös József műveit hordta haza a falu olvasóköreiből.⁴ 1868. június elsején alakult meg a vörösmarti Polgári Olvasóegylet „könyvtárral és hírlapi folyóiratokkal, tisztán oly célból, hogy így évi vagy időnként kifizetett csekély részvényért a polgárok önművelődésére alkalom nyujtassék”⁵ Béni Izsák Ferencnek mint alapítónak a nevén kívül más lokálpatrióta atyafiak neve is szerepel Apostol János elnöké, az 1848/49-es szabadságharcos református tanítóé mellett.⁶ Béni Izsák „Mesélte, hogy annak idején ők, a fiatal házasemberek padlózták le, a menyecskék meszelték ki, ismét a férfiak ácsolták össze a padokat, a szekrényeket összeadták, a könyveket meghozatták, a falra megvették Kossuth és Petőfi képeit meg a Gályarabokét, amint a hajó fedélzetén korbácsolta őket – Kollonics”⁷. A terem közepére egy óriási kerek asztalt állítottak, melyre az előfizetett újságokat helyezték.

Hazafiúi bújában fiatalon, 37 évesen, eldöntötte, hogy meglátogatja Kossuthot az emigrációban, Turinban.

A kormányzót az otthoni szabadság reménye sohasem hagyta el, a Habsburg-uralom gyöngülése meg azzal biztatta, hogy még egyszer lehetséges Magyarországon általános népfelkelés. De ennek a lehetőségnek az 1867-es kiegyezés véget vetett. Kossuth életében sohasem tért haza, nem akart Ferenc József alattvalója lenni. A szabad és független Magyarország megteremtését azonban továbbra is bizonyosnak sugallta. Időközben családi tragédiák érték: 1862-ben eltemette tizenkilenc éves lányát, majd három év múlva feleségét. Magánya elmélyült. A harcostársak el-elmaradoztak mellőle, sokukon eluralkodott a honvágy, a kilátástalanság érzése, ezért többen hazatértek.

A nagy száműzött súlyos betegségből, egyik gyomorvérzéséből lábadozott,⁸ amikor Béni Izsák Ferenc 1885. március 9-én meglátogatta. Ebben az időszakban minden szó a távoli magyar hazából gyógyírnak számított. A kormányzóra erőteljes hatással volt a messziről hozzá zarándokoló férfiú, a szabadságszerető „értelmes, szép óriás”. Akkor már hónapok óta levelezést folytatott egy erdélyi fiatal művelt lánnyal, Zeyk Saroltával. Hozzá írott leveleiben másnap már beszámolt Béni Izsák Ferencnek nála tett látogatásáról. Kossuth Lajos levele a *Vasárnapi Újság*ban is megjelent némi eltéréssel 1918-ban. De hogy került annyi év múltán a *Vasárnapi Újság*ba?

Zeyk Sarolta, erdélyi nemes kisasszony 1884 áprilisában érkezett családjával Torinóba szabadságharcos múltú nagybátyjához, aki időközben amerikai konzul lett.

Kossuth ekkor már 82, a lány pedig 19 éves volt. A viláckiállítás megtekintése mellett családotól közösen kirándultak, látogatást tettek egymásnál. A kormányzó ekkor már évtizedek óta özvegy volt, és gyengéd érzelmeket kezdett táplálni az okos, kedves fiatal lány iránt. Zeyk Sarolta 1884 végén tért haza erdélyi otthonába, s a nagy száműzöttel 1891-ig levelezett, közben férjhez ment, gyermeke született. Habár Kossuth kérése az volt, hogy leveleit égesse el, mégis – a kormányzó halála (1894. március 20.) után jóval később – közreadta azokat. Hatvany Lajos a fennmaradt harminc levelet 1918-ban az *Esztendő* című lap hasábjain, majd *Agg Kossuth levelei egy fiatal leányhoz* címmel 1919-ben külön kötetben jelentette meg. Zeyk Saroltát Kossuth időnként „Kedves szeretett lányom”-nak, „Kedves lelkem leányom”-nak, máskor „Napsugaram”-nak szólította. Atyai, testvéri, baráti érzései

4 Baranyai Júlia 1977. 253.

5 MOL K-150, 4907.

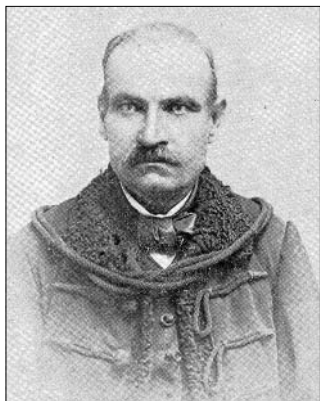
6 Uo.

7 Lábadiné Kedves Klára 2013. 127.

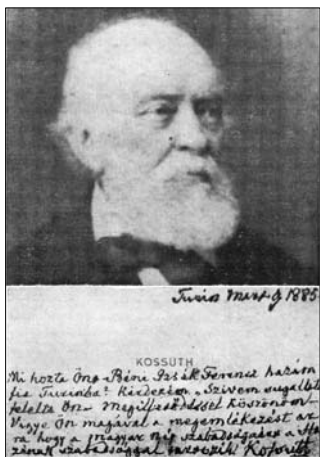
8 Kossuth 1885. március 10-én Zeyk Saroltához írott levelében előtte való időkből lezajlott „bél bajokat” említ „mértéktelen vérvesztéssel”. L. Agg Kossuth levelei 1919. 96–97.

megnevezésére Moore ír költő szavait használta fel egyik hozzá írott levelében.⁹ Ebből szól az idézet:

„[...] most pedig feleletül ama kérdésre, mit az irántad érzett vonzalmam nevére nézve fen-
tebb felvettem, ide írom Neked egy versszakát Moore saját szavaival: Előrebocsátva, hogy
a szeretetnek, melyet érez jelzésére e szó: »barátság« nem alkalmas, mert hideg; e szó »sze-

Béni Izsák Ferenc

A Kossuth-dedikáció
a névjegyen

relem« nem, mert annak érzékes salakja van, e szó »szenvedély«
szintén nem, mert az mulékony, ezt írja szeretetéről: »Imagine so-
something purer far / More free from stain of clay / Than Friendship,
Love, or Passion are / Yet human still, as they, / And if thy lip, for
love like this / No mortal word can frame / Go ask of Angels what
it is / And call it by that name.«¹⁰

Kossuth Béni Izsák Ferencsel való találkozásáról 1885. márci-
us 10-én így számolt be Zeyk Saroltának:

„Ma egy Baranya megyei magyar földműves volt nálam. Csak
gondold meg, azért tette meg a hosszú, költséges utat, hogy engem
láthasson. Látott, megnézett, s azzal elégtelten vissza utazott.
Van valami megindító a magyar nép e kegyeletében, annyival
inkább, mert csak oly keveset tehettem érte a sokból mit tenni
kívántam! – ’s még is oly hálás azért a kevésért. – De minő gyö-
nyörű typicus alak ez a Baranyai magyar földműves. Több mint
egy öles, valóságos óriás, de értelmes, szép óriás. Minden ember
megbámulja, a kivel csak találkozik, tízezer ilyen ember meghó-
díthatná a világot. Kedves látogatás volt.»¹¹

Béni Izsák családja úgy tudta, hogy a két kiváló férfiú mind-
összesen öt óra hosszat beszélgetett, mert délutánra is vissza-
hívta vendégét a magyar szabadságharc szellemi vezére. Béni
Izsák számára saját fényképét és névjegyét dedikálta, melyet ő
egész életében ereklyeként hordozott. Kossuth a fényképre felül
ezt a jelmondatot írta: „Törhet, de nem hajlik.”¹² A fénykép aljá-
ra ezen ajánlást rótt: „Béni Izsák Ferencznek szíves látogatása
emlékéül. / Turin 1885. Kossuth Lajos”.

A névjegyre a következő szöveg került: „Turin Mart. 9. 1885. /
Mi hozta Önt Béni Izsák Ferencz hazám / fia Turinba? Kérdezém.
»Szívem sugallata« – / felelte Ön – Megilletődéssel köszönöm – /
Vigye Ön magával a megemlékezést ar / ra, hogy a magyar nép
szabadságáért a Ha- / zának szabadsággal tartozik. »Kossuth«¹³

Novák Olga pontosan lejegyezte élete történetében a kor-
mányzónak a fénykép felső részére írt jelmondatát. Időközben
előkerült egy régi újságcikk kíséretében Kossuth eredeti fotójá-

9 Kossuth levele Zeyk Saroltának 1885. május 2-án. L. Agg Kossuth levelei 1919. 112–118.

10 „Képzeld valamit, ami tisztább / és földi szennnytől szabadabb, / mint a Szerelem vagy Barátság, / de mégis emberi
marad, / és ha erre lelked halandó / szót ajkadtól hiába esd, / mi az, kérdezd az angyaloktól / és azon a néven
nevezd.” (Szabó Lőrinc fordítása); <http://www.szozat.org/index.php/emlekezet/tartalommutato/10685-kossuth-lajos-levele-zeyk-saroltanak>

11 Agg Kossuth levelei 1919. 99.; Vasárnapi Újság 65. évf. (1918.) 516–517.

12 Novák Olga élete történetében jegyezte le a kormányzó jelmondatát. L. Novák Olga: Életem története. Lábadiné
Kedves Klára 2013. 10.

13 Baranyai Júlia 1977. 255. A szöveget újabb olvasat után módosítottam.

ról és dedikációjáról készült fölvétel. A szöveg kinagyításával láthatóvá vált Kossuth teljes ajánlása. Ezáltal módosult a fényképre és a névjegy feliratára vonatkozó eddigi összes ismeret. Mások azért nem láthatták a jelmondatot és az ajánlás egy részét a Baranyai Júlia Múzeumi Gyűjteményben, mivel az újrakeretezéssel eltakarták felül a jelmondatot. A névjegyet a fénykép aljához illesztették, ezáltal letakarták a fotón alul az ajánlást. Emiatt úgy tűnt, mintha Kossuth szövege csak az általa ajándékozott fényképen szerepelt volna. A délszláv háborúban a bekeretezett képnek nyoma veszett a vörösmarti tájmúzeumból.

Unokáinak, Novák Olgának és Blankának a családtagok elmondták, hogy nagyapjukat „*búcsúzaskor jobbról-balról megcsókolta a Kormányzó úr*”, és áldást adott a majd megszűlendő unokáira is. „*Ti Kossuth áldottai vagytok...*”¹⁴ – ebben a szellemiségben nőttek fel.

Béni Izsák Ferenc világot járt ember volt. Családjának jólétét a földművelés mellett az épület- és deszkakereskedés jövedelme növelte. De javára vált vállalkozása falujának is, mert munkát adott több vörösmarti ácsmesternek, kőművesnek, asztalosnak is, hiszen még épületfarazokat is készíttetett. Kilenc falu vásárolt náluk, a pompás üzlet jövedelméből a meglévők mellé még 8 hold szőlőt telepített. „*Egy református földműves ember! akinek lábán mindig csizma volt, testén zsinóros magyar ruha! Ilyen kitűnő üzletember lett! (Mert földet vásárolni s úgy gyarapodni a 30 000 holdas Frigyes-féle bellyei birtok mellett nem lehetett magyar embernek*”¹⁵ – vallja unokája, Novák Olga.

A kereskedői életmód rejtelseibe veje, Novák Gyula vezette be. A fiatalember Bajáról érkezett – ajánlás útján – Vörösmatra, ahol megismerte, megszerette, és feleségül vette Béni Izsák Ferenc egyetlen leányát, Juliannát. Amikor nyolc év múlva a vej egy pincetűzoltásának következtében megfázott és tüdővérzésben meghalt, a nagyapára (Béni Izsák első unokájának születési évében még csak 41 éves volt!) várt az unokák nevelésének gondja, öröme is. A nagyapai és lokálpatriótai szerepben Novák Olga, a nagyobbik unoka hitelesen láttatja emlékirataiban. A jeles férfiú annyira féltette szülőföldjét az elnéptelenedéstől, olyan tisztán látta az „*egykézés*” tragikus következményeit, hogy kitagadta volna egyetlen lányát, ha nem vállal több gyermeket. Olyan sokat foglalkozott Olga nevű unokájával, hogy ötéves korában már feladták szülei a vörösmarti elemi iskolába, majd két év múlva keresztanyja hatására a bajai zárdába. Hogy őseinek hitét gyermekkorában jól megismerte és megtartotta, nagyapjának is köszönheti: „*Református és magyar öntudatom korai kifejlődése az Ő nevelésének a következménye*”¹⁶ – vallotta róla Novák Olga, aki a karácsonyfát gyermekként segítette díszíteni a nagyapai háznál. Béni Izsák jelentette ki, hogy nem a fa a legfontosabb ezen az ünnepen, hanem hogy „*a pásztoroknak és királyoknak megváltójuk született*”. Együtt énekelték: *Az Istennek szent anyala és Krisztus urunknak áldott születésén*. Ez utóbbi első két versszakát a Hegyalján bévőd estén¹⁷ a kántálók is előadták.¹⁸

Novák Olga példaképe nagyapja volt. Élete történetében szól a baranyai lányokhoz, aszszonyokhoz, valamint tanítványaihoz, hogyan tudnának mindannyian az ő életfilozófiájából mintát meríteni: „*Olyan fiakat neveljétek, mint az én Nagyapám volt, és úgy neveljétek még leányaitokat is, kis koruktól kezdve, ahogy Ő nevelt engem, és amilyen drága ismeretekkel és emlékekkel töltötte meg az én gyermeklelkemet! Úgy érzem, így állítok legszebb emléket Nagyapámnak is, aki már kiskorunkban azt mondogatta nekünk: 6-6 fiatok kell hogy legyen,*

14 Novák Olga 1950.

15 Uő., uo.

16 Uő. uo.

17 Karácsony vigíliáján.

18 Tóth László 1992.

mert kipusztul a magyar! És keseredett szívvel számolgatta, hogy melyik ref. ház mikor kerül Vörösmarton is pápista-német kézre... Az »egyke« miatt!...»¹⁹

Béni Izsák mindannyiunknak példát mutat, hogyan kell a gyermeket tisztelni, megismertetni vele nemzetünk történelmét, művelődéstörténeti emlékeit. Érezte, hogy a nemzeti tudat fejlesztéséhez nagymértékben hozzájárul a nemzeti emlékhelyek, a magyarság történelmi nevezetességeinek megtekintése. Hétéves volt unokája, amikor már elvitte őt a millenniumi ünnepségekre, mondván, hogy ekkora gyermek már tud emlékezni. Megígérte, hogy ha év végére a polgáriban tiszta kitűnő lesz bizonyítványa, jutalmul megajándékozta egy honi körúttal, mert *„minden magyarnak meg kell ismernie hazáját”*. Mikor a szép tanulmányi eredmény valósággá vált, rábízta a gyermekre, hogy – tájékozottsága alapján – állítsa össze az utazások tervét. Az elméleti és a gyakorlati tudás, ismeret így módon összekapcsolódott, kitörölhetetlenné vált. A gyermekkori élmények bearanyozták Novák Olga életét:

„Feledhetetlen élményem volt ez, a Nagyapával való utazás! Le a Dunán hajóval Újvidékig. Onnan fel Verbászra a Maroson leúsztatott erdélyi áruért. Akkor átvágva »Petőfi Alföldjén« fel Bp.-re vonattal. Ekkor voltam másodszor Bp.-en. [...] Ekkor jártam először az országházban, ekkor először liften. Persze útközben mindig »megvizsgáztatott« irodalomból, történelemből, és igen élvezte, hogy tudtam. Bp.-ről Komáromba... (»Klapka feladta, Görgey eladta«) Ott is megrendelések Milkáéknál. Onnan a Vág völgyén fel Rózsahegyre. Gyönyörű volt! Persze ott is referálnom kellett a várakról, Csák M. koráról stb. Nagyapa Rózsahegyről úsztatta a tavaszi vízáradásba a tutajokat (ez is mindig élménye volt az egész vörösmarti gyermekseregnek. A nagy kalapú tótok!), hogy télen majd legyen faragnivaló az ácsoknak. [...] Másnap fogaskerekűn felutaztunk a Csorba-tóhoz. Feledhetetlen!”²⁰

Az 1903-ban Béni Izsáknak a családjához írott alábbi leveléből, a Csorba-tó mellől kiderül, hogy ő már járt azon a helyen. Annyira tiszteletet parancsoló alak volt nemzeti zsinóros-sujtásos mentéjében, hogy megszólították ott is:

„Édes feleségem és egész Családom!

Szerdán esteli hat órakor a Csorbai tóhoz érkeztem... és itt olyan kilátás van hogy akki ezt még nem élvezte úgy soha el nem képzelheti. – Csak az a baly hogy az idő esős – és hideg is van... És az is baly hogy inét az embert hamar el kergetik azért mert minden drága. Vasárnap e hó 12 én 5 órára küldjete kocsit Batinára. – és ha ekkor ott nem leszek úgy hétfőn is küldjete.

Levelet ne küldjete mert haza iparkodom. – Isten mindnyájatokkal!

Szepes megye – Csorba tó.

1903 VII/9

Béni Izsák Ferencz

[A 2. oldalon:]

Ép most beszélgettem egy úrral a kávéházban. – akki engem Barabás Bélának²¹ nevezett – és nagyon és keményen politizáltunk – De a véleményünk nagyon összevágott mindenben. – és kérdezém honnét való (és ő is engem) azt mondá ő Kassai. – és kimondá hogy ő Gróf Zicsi Jenő²². – ekkor egymást meg ölelve meg csokoltuk...

19 Lábadiné Kedves Klára 2013. 107.

20 Uő. 2013. 105–106.

21 Barabás Béla (1855–1934): jogász, közíró, országgyűlési képviselő. F. m.: Amikor Kossuth Lajost hazahívták, Emlékirataim.

22 Gróf Zichy Jenő (1837–1906) szakíró, politikus, Ázsia-kutató. Élete céljául tűzte ki a magyarok eredetének, őshazájának felkutatását. Több könyvet szentelt e témának.

És mint vendégjének meg hitt a Kassai Rákóczi ki állításra.

Ha tán Vasárnap vagy hétfőn nem érkeznék haza. – úgy Szombaton meg írom.”²³

A művelt, nemzetben gondolkodó, magyarságára büszke falusi földművessel – mint a fentiekben is olvastuk – Zichy Jenő gróf is szívesen véleményt cserélt. Hogy elfogadta a gróf meghívását, és részt vett a Rákóczi-hamvak újratemetésén Kassán, unokája önéletírásából tudjuk.

A Csorba-tónál, kirándulás alkalmával mesélt később unokájának, Novák Olgának a Kossuthtól kapott ajándékról és az ugyanezen szintéren való találkozásról a tudós gróffal:

„Itt találkozott gr. Zichy Jenővel, a nagy Ázsia-utazóval.²⁴ Őt – Nagyapát – Barabás Béla képviselőnek nézte, és nagyon elcsodálkozott, amikor mondta, hogy ő bizony csak egy egyszerű baranyai földműves és kereskedő ember, és még jobban elcsodálkozott, amikor Nagyapa kivette a belső zsebéből a drága ereklyéjét, a Kossuth-képet és -névjegyet, amit Kossuthtól kapott, amikor egy szál egy maga kiment meglátogatni (nem küldöttséggel!), és délutánra újra odarendelte az öreg Kossuth beszélgetésre. Búcsúzáskor jobbról-balról megcsókolta a Kormányzó urat, és megáldotta még az unokáit is (»Ti Kossuth áldottai vagytok...«). Ruttkayné,²⁵ mikor kikísérte, megköszönte neki a látogatást: »régén láttam a bátyámat ilyen boldognak«. [...] Politikai látóköre Kossuthtól kapta Nagyapám az 5 óra hosszat (de. és délután) tartott, Kossuthal való beszélgetése alatt.”²⁶

Béni Izsák nagy örömmel kalauzolta unokáját a közös kirándulásokon, de ereje egyre inkább fogyatkozott. Miközben megtekintették Kassa, Debrecen, Kolozsvár, Arad, Szeged városát, mindenhol fel kellett mennie a leánykának a templomtoronyba. A harangok megtekintése kötelező volt, innen nyílt a legszebb kilátás is:

„Onnan kell áttekinteni a várost... A debreceni nagytemplom tornyában meg kellett néznem a »Rákóczi-harangot«, és ablakából le kellett intenem a kocsiban ülő Nagyapámnak. Akkor volt onnan a kocsi, mint egy skatulya. Javában hasaltam a rettentő széles ablakfalon és integettem neki, amikor elkezdett ütni az óra!... Azt hittem, velem együtt ledűl a torony!”²⁷

Vallástanár korában Novák Olga kötelezővé tette tanítványainak saját szülőhelyükön egyházuk múltjának felkutatását, az egyház lelkészének, előljáróinak a megnevezését, templomuk megismerését, a harangok megtekintését.

Későbbi utazásai során Novák Olga ellátogatott azokra a helyekre, ahol nagyapja járt egyedül vagy övele. 1938-ban Turinba is elment a kormányzó száműzetésének színhelyét megkeresni. A magyarság sorskérdései, Kossuth alakjának és nagyapjának emléke erős hatással voltak lelkére:

„Milánóból egy napra átutaztam Turinba, hogy meglássam azt a házat, amelyikben Kossuth Lajos lakott, és ahol Őt Nagyapám [...] meglátogatta... Megláttam... És elüldögéltem előtte a parkban, Kossuth Lajos mellszobra mellett... – Aztán a folyó melletti sétányra mentem, ahol a nagy Száműzött napi sétáit megtette... A magyar sors nagyon a szívemre nehezedett...”²⁸

A szabadságszeretetéről ismert Béni Izsák Ferenc Bécsben a Burgot is meglátogatta. Novák Olga jegyezte le róla, hogy a kapucinusok sírboltjában megkopogtatta I. Lipót kopor-

23 Béni Izsák Ferenc levele Novák Blanka hagyatékából.

24 Vö. Béni Izsák családjaához írt levelével a Csorba-tó mellől!

25 Ruttkay Józsefné Kossuth Lujza, a kormányzó húga.

26 *Lábadiné Kedves Klára* 2013. 106.

27 *Uő.* 2013. 107.

28 *Uő.* 2013. 246.

sóját, és gondolatban számon kérte tőle a gályarabok szenvedéseit...²⁹ A millennium esztendejében jelen volt a Vereckei-szoros emléktáblájának a felavatásán. Unokája 1941-ben, a magyar területek újraegyesülése után vállalkozott ugyanerre az útra, de már jobb utazási körülmények között. Volócon a görögkatolikus esperes saját kocsiját bocsátotta rendelkezésére, hogy kényelmesen megtehesse az utat a szorosig. És ugyanez az esperes még egy meglepetést készített Novák Olga számára: beszélt a millenniumi eseményekről a Vereckei-szorosnál: „Mikor az avatás volt, én 26 éves fiatal lelkész voltam. Én mondtam az avató beszédet. Ezt, kedves húgom, a maga Nagypapja is hallotta... Felolvasom...”³⁰ A felolvasás alatt megeredtek az unoka könnyei.

Béni Izsák sírja
(Lábadi Károly felvétele)

Béni Izsák Ferenc cselekedetén, hogy nem mossa a vörösmarti református temetőtől, saját földjén állítson sírboltot családjának, mindenki eltűnődik. A sírkő feliratának szövegében is megmutatkozik, hogy Kosuth egy egész életre megváltoztatta a gondolkodásmódját. Az 1895-ben emeltetett síremlék feliratának szövege által is Isten és a haza szeretetére buzdítja utódait. A szürke obeliszk előlapján olvasható:

BÉNI IZSÁK FERENCZ / CSALÁDI SÍRBOLTJA / AZ ISTEN NEVÉBEN / KÉSZÍTETTE 1895-BEN

SOÓS ÉVA 1818–1891 / B. IZSÁK FERENCZ 1820–1892 / NOVÁK GYULA 1862–1896) / BÉNI IZSÁK FERENCZ 1848–1906 / GYURKA JULIANNA 1850–1919 / BÉNI IZSÁK JULIÁNNA 1870–1936 / NOVÁK OLGA 1889–1961 / NOVÁK BLANKA 1894–1966

(A síremlék jobb oldalán fényképpel:)

IFJ. CSIPÁN MIHÁLY³¹ / (1902–1924)

(Az obeliszk hátlapján:)

AZ ISTEN NEVÉBEN. / BÉNI IZSÁK FERENCZ és neje GYURKA JULIANNA és leányunk / B. IZSÁK JULIANNA. / Az utódainknak meghagyjuk, hogy ezen sírboltban / csakis vérünkből származottak, és vérünkhöz házasodtak temetkezzenek / 100 évig azaz 1995-ig. / Ekkor az emlék táblák fejről a sírboltban tétessenek. – és a sírbolt ajtaja / befalazzassék s a többi fejről eltakaríttassék. / – És a föld 600 m² ol melyben e sírbolt van. – a Vörösmarthi Református Egyház tulajdona legyen. – Áldásunk reátok leendő unokáink! / Egymást szeressétek s békében éljete! / Átok reá aki nyugalunkat és porainkat bármikor is háborgatja!!! / Istent s hazát szeressétek! / Szolgaságot ne tőrjete! / Szabad hazát teremtsétek! / Így boldog lesz életetek. / Kelt Vörösmarthon 1897. esztendőben. / B. I. F.

A sírboltba temették még hűséges farkaskutyájukat. Baranyai Júlia is említi, mint „aki hajdanán orvgyilkosoktól mentette meg a családot”.³² Valószínűleg az 1919-es esztendőben történhetett mindez, amikor szerb martalócok rablás szándékával meggyilkolták Béni Izsák Ferencné Gyurka Juliannával együtt a kutyát is, de a család vagyona megmenekült.

Béni Izsák arról is rendelkezett, hogy a sírboltot magában foglaló terület halála után alapítványi formában egyházára szálljon, s erről a szándékaról alapító okiratot készítettett:

29 Uő. 2013. 246–247.

30 Uő. 2013. 252.

31 Béni Izsák Julianna második férjének fia. A katonaságnál szerzett tifuszban 22 évesen halt meg.

32 Baranyai Júlia 1977. 256.

„Hagyományozás, melyben az egyház jövőben részesülhet. Béni Izsák Ferencz alapító levele kelt Vörösmarton 1905. dec. 20-án, Rohonczy Mihály és Kocsis Sándor tanuk jelenlétében, mely alapítólevél többek között így szól: Kijelentem és elrendelem, hogy a vörösmarti ref. egyház község jelenlegi temetőjének keleti tőszomszédságában elterülő 600 négyszöglet kitevő földem, amelyen családi sírboltom áll, s a mely földterület egyéb része jelenleg szőlővel van beültetve, leányom özv. Novák Gyuláné, Béni Izsák Julianna vörösmarti lakos halála után a vörösmarti református egyházközségre tulajdonjoggal átruháztassék s mint alapítvány Béni Izsák Ferencz egyházi alapítványa nevet viselje. Az alapító levél 4 pontjában ki van mondva, hogy ezen alapítvány jövedelme kizárólag, tisztán egyházi jellegű szükségletek fedezésére fordítható.”³³

Béni Izsák ereje egyre fogyott. 1904-ben még egy Temes megyei népszerű fürdőhelyen, Buziáson – valószínűleg családja rábeszélésére – alávetette magát gyógyítási próbálkozásoknak. Családijához írott levelében szeretetének őszinteségével érezte, hogy nem reménykedik:

„Édes Családom!

Búziásra érkeztem Szerdán dél előtti 11 órakor, – az orvosnál délután 2 órakor már voltam – és rendelt öljan féle orvosságot mint othonis ittam – és köhögésről valót is adott, – mert bizony én Temesváron is egy éjjel és itt is már egy éjjel a köhögés miatt semmit nem aludtam, az orvosság sem használt semmit, – úgy érzem, hogy ez az utolsó köhögésem lesz...

Az orvos ma délelőtti 11 órakor vesz kezelés alá, – sok mindenféle gépei vannak a szívbajosók részire – olyanok hogy bizony bámúlni valók, – és ő is biztatott is hogy meg gyógyít. – De én nem bírom benne semit, mert aki itt van, egynek sincs anyi és oly súlyos balja mint nekem. – mert jobb lett volna engem az örök nyugalomra vinni mint idejöttem. – De úgy hiszem hogy azhól is igen közel vagyok. – és semmit mást csakis a szeretett családomat sajnállok itt hagyni, mert ti értetek éllek!! [...]”

Unokája házasságkötése után nyolc hónappal, 1906-ban hunyt el. Talán éppen abban a boldog órában, amikor a hozzá írott levélben olvasta az örömhírt, hogy „útban van dédunokája”, mert felesége és lánya az örökre elszenderültet mosolygó arccal találta meg.

Béni Izsák álma, hogy a családi sírboltot magában foglaló földterület alapítványi formában a református egyház tulajdona legyen, nem történt meg.

Másfél évtized múltán, miután lejárt a 100 év, nem takarítottak el a sírbolt, Vörösmart lakói kegyelettel és tisztelettel tekintenek a szántóföldből kimagasodó obeliszkre. Többen március 15-én virágot visznek a köztiszteletben álló Béni Izsák Ferencnek és családjának síremlékéhez, időnként megemlékezést tartanak.

Béni Izsák abban reménykedett, hogy népes lesz családja. Ez, sajnos, nem valósulhatott meg. Nagyobbik unokájának házassága szerencsétlenül végződött. A várva várt gyermek koraszülött lett, hamarosan meghalt.

Novák Olga házassága tönkrement, mivel férje felesége nevére váltót hamisított. Válása után gyermeki hittel kezdett újra imádkozni, és felnyitotta nagyapja *Bibliáját* az Ézsaiás próféta 54. fejezeténél. (A fekete színű, bőrkötésű könyv fedele virágmintázattal ellátott. A címlapon olvasható: *Szent Biblia, azaz: Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szentírás*. Magyar nyelvre fordíttatott Károli Gáspár által. Pest. Kiadja Reichard A. és társa. 1866. A Károli-Bibliát kiadása után egy év múlva már megvásárolta Béni Izsák Ferenc, a belső lapjára beírta szülei és felesége nevét is a sajátja mellé:

33 Fábán Zoltán 1911. 73.

„Ezen Szent Biblia / Izsák Ferencz-é / Vette 1867-dik évben – / Augusztus 12-dik napján. / Ára volt 1 forint és 30 krajczár / Írta 1867-dik év augusztus 18-dik napján / Izsák Ferencz / Soós Éva / Izsák Ferencz – / Gyurka Júliánna.”

Az igének az Ézsaiás próféta által kijelentett üzenete Novák Olgát végigkísérte egész életében. A magyar református egyház első lelkésznoje és vallásnője lett.

A kisebbik unoka, Novák Blanka nem ment férjhez, de ő is egész életében egyházat szolgált, a vörösmarti bibliakör vezetője lett. Novák Olgának és húgának az volt az elhatározása, hogy megmaradt vagyonukból nagyapjuk és nagyanyjuk emlékére gazdasági iskolát emelnek a régi, nagy múltú vörösmarti gimnázium helyén. A képzés szakoktatói Kiskunhalason szereztek volna a kertészet, baromfitenyésztés, háztartás, háziipar, gyermekgondozás területéről képesítő vég bizonyítványt. A vörösmarti partikulában, fiókban ezek a szakoktatók tanítottak volna a két éves szaktanfolyamok során. A férfiaknak vincellér tanfolyamokat is szerveztek volna, hogy a szőlőtelepítést irányíthassák. A nőkkel fel akarták lendíteni a szövőipart. Novák Olga álma: lenből úrasztali terítőt készíteni, melynek még a magját is a vörösmarti nők vetnék el.³⁴ Céljuk kulturált földművelő képzése, hozzáértő gazdaasszonyok oktatása, művelt, istenhívő utódok nevelése volt. Tervük nem valósult meg. Miután a Belső-Drávaszöveget leszakították az anyaország testéről, Novák Olga sohasem térhetett haza, húga, Blanka egyedül maradt öröklött birtokuk töredékével. Az új rendszer kisajátította Béni Izsák Ferenc és családja vagyonának óriás részét.

A családi Bibliában egy-egy papírcsik sok evangéliumi igehirdetésre vonatkozó jegyzetet tartalmaz. Az unokák írták ki, hogy másokat vezessenek a hit útján. Sajnos, nem hagytak maguk után utódokat, de áldott szolgálatukkal mások életében sokszor ők lettek a magvetők. Novák Olga Budapesten hunyt el, a gyógyíthatatlan betegek otthonában, a Bethesda Kórházban 1961 áprilisában. Utolsó kívánsága az volt, hogy a vörösmarti családi kriptába temessék el. Húga hazavitte hamvait még az év végén, de a temetéssel 1962. március 15-éig várt, méltó időpontig családjuk és nemzetünk történelmében. Azon a napon hatalmas hóvihár dúlt, és hamar befedte a frissen hantolt sírt...

Lábadiné Kedves Klára

Irodalom. Agg Kossuth levelei (1919): Agg Kossuth levelei egy fiatal leányhoz. Bevezetéssel ellátta: *Hatvany Lajos*. Kiadja: *Orbán M. Eliz*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest; *Baranyai Júlia* (1977): Vízbe vesző nyomokon. Fejezetek a Dráva-szög történetéből. Második, bővített kiadás. Forum Könyvkiadó, Újvidék; *Fábián Zoltán* (1911): A vörösmarti református egyház története (1547–1910-ig). Gutenberg Nyomda, Bezdán; *Lábadiné Károly* (2012): Egyházak Alsó-Baranyában és Szlavóniában. HunCro Média Központ Kft. a HMDK megbízásából, Eszék; *Lábadiné Kedves Klára* (2013): Kossuth híve, Béni Izsák Ferenc. Rovátkák 2013. 3. sz.; *Uő.* (2013): Novák Olga, Isten szóljójának munkása. Az első magyar református lelkésznoje élete és pályarajza. Pragma – Media Hungarica, Eszék; *Uő.* (2017): Gyűjtőlencse, szórólencse. (Adalékok az 55 éve elhunyt Novák Olga tiszteletes asszony életrajzához). Református Évkönyv 2017. A Horvátországi Református Keresztény Kálvini Egyház kiadványa, Pélmónostor; *Novák Olga* (1942): A halasi leányiskola tervéhez. Magvető XXII. évf. 1942. 8. sz. 8–9.; *Uő.* (1950): Életem története. Kézirat. Ráday Levéltár, C/55 Novák Olga iratai, 1. doboz; *Uő.* (1954): Emlékezéseim. Mátraháza, 1954. III. 9. Kézirat. Ráday Levéltár, C/55 Novák Olga iratai, 1. doboz; *Tóth László* (1992): Kézírtos csúzai viszszaemlékezései.

34 Novák Olga levele Ravasz Lászlóhoz. Budapest, 1943. VI. 16. Ráday Levéltár A/1c. Elnöki iratok, 914/1943.

A XIX. Országos Honismereti Kiadványszerkesztői Konferencia (Tatabánya, 2023. május 19–21.)

A Honismereti Szövetség minden második évben megrendezi Országos Honismereti Kiadványszerkesztői Konferenciáját, amelynek 2023. május 19–21. között Tatabánya adott otthont. Az idei találkozó témája a krónika- és helytörténetírás múltja, jelene és jövője volt, s a rendezvényen a honismeret és a helytörténet területén működő szakemberek mutatták be a témához kapcsolódó tevékenységüket, módszertani újításukat, valamint kutatásaik eredményeit.

A Honismereti Szövetség mellett a szervezőmunkába bekapcsolódtak a Péczeli József Komárom-Esztergom Megyei Honismereti Egyesület tagjai is. A rendezvény megnyitóján, a Polgármesteri Hivatal Dísztermében a megjelenteket Szücsné Posztovics Ilona, a város polgármestere, Forróné Virág Zsuzsa a megyei egyesület elnöke, valamint Debreczeni-Droppán Béla, a Honismereti Szövetség elnöke köszöntötte. A Rozmaringos Bányász Egyesület pedig hagyományos bányászdalok előadásával üdvözölte a vendégeket.

A háromnapos konferencia előadói elsősorban arra a kérdésre keresték a választ, hogy a digitális eszközök elterjedése mennyiben segíti elő, vagy pedig mennyiben hátráltatja a helytörténeti kutatásokkal és az azok megjelentetésével foglalkozók munkáját. A települések, vagy kisebb térségek múltjának feltárásakor, az internetnek köszönhetően, már lényegesen könnyebbé válhat az egyébként továbbra is jelentős időráfordítást és elhivatottságot igénylő kutatási folyamat. A könyvtárakban, levéltárakban és múzeumokban fellelhető anyagok hasznosíthatósága viszont azon is múlik, hogy az eredeti dokumentumok szerzői és a statisztikai adatok összegyűjtői mennyire voltak pontosak és körültekintőek, valamint a mindenkori hatalom képviselői miként segítették elő, vagy éppen mennyiben hátráltatták munkájukat.

Az előadók egy része (Sági György, Gráberné Bösze Klára, Schweininger Péter) a helytörténeti kutatók számára hasznosítható forrástípusok közül az egyházak által vezetett háztörténetek, az iskolai értesítők és évkönyvek, valamint az anyakönyvek és a népszámlálások adatsorainak jelentőségére hívták fel a figyelmet. Az 1950-es évektől készített és ma már komoly hely- és ipartörténeti jelentőséggel bíró tatabányai és oroszlányi fényképek és amatőr kisfilmek értékéről Dallos István, Nagy László és Tóth Enikő, valamint Kertész Ágnes és Forgács József beszéltek. A helytörténetírás és a tudomány kapcsolatáról, valamint a Honismereti Szövetség e téren betöltött szerepéről tartott előadást a szervezet régi (Bartha Éva), valamint jelenlegi titkára (Juhász Zoltán András). A már ismert történeti események újbóli kutatásának szükségességét emelte ki Horváth Olivér, aki előadásában az 1919-es tatabányai bányászsortűz történetének felülvizsgálatára vállalkozott.

A helyi témákat feldolgozó kutatók számára kiemelten fontos, hogy munkáik eljussanak olvasóikhoz. E kérdéskörrel foglalkozott előadásában Matolay Katalin, aki a már elkészült

kiadványok országos nyilvántartásának szükségességét emelte ki. A fiatalabb korosztályok megszólításáról esett szó Károlyi Attila előadásában, aki munkatársaival a 300 éves Szegedi Piarista Gimnázium történetét dolgozta fel magazin jellegű formában, Sárosi Attila esztergomi helytörténeti kutató pedig az internetes közösségi felületek lehetőségeit mutatja be az általa alapított *Esztergom Anno* oldal példáján keresztül. Menyhárt Csaba a *Dorogi Füzetek* című helytörténeti sorozatról, ifj. Gyüsi László, dr. Horváth Géza és Nász János pedig a tatabányai könyvtár által a város 75. születésnapjára kiadott várostörténeti kronológiáról beszéltek.

A konferencia szervezői, a hagyományokhoz híven, arra is gondoltak, hogy a szakmai előadásokat követően a résztvevők dr. Simonik Péter, a győri Széchenyi István Egyetem docense, tatabányai helytörténész vezetésével megismerkedjenek Tatabánya történetével, emblemikus épületeivel, a Bányászati és Ipari Skanzen gyűjteményével, valamint a Kő-hegyen található természeti és történeti értékekkel.

A jó hangulatú és tartalmas konferencia végén a résztvevők „Jó szerencsét!” köszöntéssel búcsúztak el a várostól, amely visszavárja őket.

Simonik Péter

Csillék az égen

Képes múltidézés a tatabányai könyvtárban

A nyár végén, kora ősszel, a hagyományos bányásznapi táján minden évben a megemlékezések mellett új, általában múltidéző programokkal is tisztelgünk városunk letűnt korszaka előtt. Idén a Bányászati és Ipari Skanzenben látható Dallos István fotóművész-bányásztörténész, helytörténész fotótárlata, *Csillék az égen* címmel. Ezzel a címmel rendezte kötetbe válogatott vonatkozó képeit.

A jelentős számú érdeklődőt vonzó bemutatón ifj. Gyüsi László kérdéseire válaszolt a szerző, majd vetített képeken illusztrálta mondanivalóját. Válogatott fotókkal mutatta be a történelmi távlatba helyezett külszíni függőcsillepályás szállítás szakaszait, technikai-műszaki jellemzőit, a közel száz év alatt történt kiépítését és fejlesztését, majd megszüntetését.

Tatabánya ipari jellegét a meghatározó nagyüzemek mellett látványosan illusztrálták a fénykorukban kb. 30 km hosszan elnyúló csillepályák, melyek a város több pontján is láthatók voltak egykoron. Látványosak voltak, olyannyira, hogy több művészi feldolgozásban is szerepeltek. Bárdos László Istvánnak (1909–1963), városunk első helytörténészének az volt a kifejezett kívánsága, hogy az ótelepi temetőben, a felette akkor még látható volt csillepálya alatt nyugodhasson.

Dallos István ótelepi gyerekként családi kirándulásai során testközelből láthatta, később, szenvedélyes és profi ért fotósként, a bányavállalat alkalmazottjaként örökítette meg a fejtés, biztosítás mellett a harmadik nagy bányászati tevékenységi területet, a szállítás speciális módját is. A szerző szubjektív indíttatásáról, fotóssá válásáról, a szenvedélyéből hivatássá lett munkájáról, az 1960-as évek végétől folytatott előbb hobbiszerű, majd egyre tudatosabb dokumentatív munkájáról vallott. A Bányagépgyártó Vállalat és az Ótelepi Gépüzem alkalmazottjaként már a zeniten túl lévő bányászati tevékenység és a pályák megszüntetésének szakaszában örökítette meg az 1965-től fokozatosan a gépkocsis szállí-

tásra áttért csillés szénszállítást. Az úgynevezett szállítási üzemek voltak felelősek e pályák karbantartásáért, működtetéséért.

Ez a módozat egy szervezett rendszer volt, melyet a bányászat helyi megindulása után nem sokkal német licenc alapján építettek ki, és ezt a drótkötélpálya-rendszert innovatív módon fejlesztették 1945 után is, amely maximálisan 10 ezer csillével működött, évi kapacitása meghaladta a 4,3 millió mázsát. A pályák kiterjedését, működését térkép és egyéb források, köztük saját emlékei alapján mutatta be Dallos István.

A könyvbemutató második szakaszában következtek a válogatott képek, melyekről nehéz prózában szólni, nehéz visszaadni szóban és írásban a látottakat. Olykor bizarrnak tűnő, olykor holdbéli tájként ható, a pusztuló világot, a bontás maradványait, az enyészetet, azt, hogy miként vette és veszi vissza a természet az ember által korábban átalakított tájat – nos, ezeket mind látni kell! Akár egy látványos multidézés, akár csendes egyéni lapozgatás keretében. A képeken látható többek között a csillék töltése a bányában, az úgynevezett középállomás, ahol a csillék találkoztak és ahonnan továbbmentek az osztályozókhoz, erőműhöz: elidegenedettnek tűnő világ ez, kötélpályák, acélszerkezetek, „holdbéli táj”.

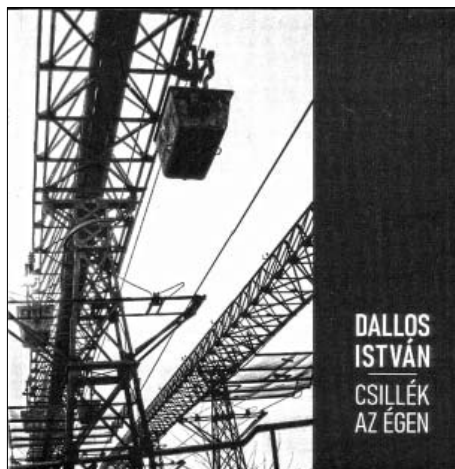
De a korfestő hangulatú képeken olykor-olykor feltűnik az ember az élettelennek látszó világban. Milyen volt egykoron itt dolgozni, milyen volt a bányászélet e területe? – ebből is felvillantott néhány emléket a szerző a vetített képek segítségével. Már csak azért is, mert Dallos Istvánt hosszú ideje foglalkoztatja a gondolat: az emberek miként viszonyulnak környezetükhöz, hogyan élnek meg a változásokat, hogyan emlékeznek életük korábbi szakaszát meghatározó létesítményekre? Az egyes munkaműveletek, a munka tárgya és az egész működéséhez nélkülözhetetlen emberi munkaerő, a hajdan itt dolgozott munkások megörökítése teszi teljessé az alkotónak, a *Tatabánya Kultúrájáért Díjas* szerzőnek a téma fotózásához, a dokumentativitáshoz való viszonyát, a történelem közvetítését e kötet válogatott képei között.

Dallos István ezen részben művészi-, de főként dokumentumerejű fotói a maguk valóságában, egyszeri és megismételhetetlen voltukban közvetítik a történelmet. Az írott források mellett, sőt, azokon túl. Tárgyilagosan ridegek, olykor nosztalgikusnak tűnhetnek, képi költészeti ihletettséggel. Szenvedély és mesterségbeli tudás, alkotói tudatosság, a pusztuló bányavilág e szeletének mementója. Ez is Tatabánya volt évtizedekkel ezelőtt.

Fájdalmas búcsú a múlttól, melynek emlékei szinte teljesen eltűntek. Eltűntek volna Dallos István értékmentése nélkül, egészen bizonyosan. Így hallgattuk a bemutatót, ezért vegyük kézbe a kötetet.

Ez a könyv és bemutatója is jelzi: az utolsó pillanatban vagyunk, hogy Tatabánya múltját mind szóban, mind képekben megőrizzük. Mint ahogy szó volt róla: „Ég és föld között a padlás, ahol kelet és nyugat összeér...” Ebben az esetben az ég és a föld között a csille...

Kell egy hely, kellene a dokumentumok, ahol, és amelyekben Tatabánya múltja megőrződik, megjelenik. Jó szerencsét!

Horváth Géza

Uniós oltalom alá került a palócok pálinkája, a „borzag”

2023 augusztusában az Európai Bizottság jóváhagyta, hogy új oltalom alatt álló földrajzi jelzéseként (OFJ) felkerülhet a védett szeszitaltermékek uniós listájára a *borzagpálinka*. Hasonlóan árujelző oltalmat kapott a sárréti kökénypálinka és a szabolcsi alma is, ezzel 85-re emelkedett azon magyar áruk listája, amelyeknek az elnevezése védett az EU területén.¹

Sambucus ebulus
(Michel Chauvet/wikimedia.org)

Borzagnak a földi vagy gyalogbodzát (lat: *Sambucus ebulus*) nevezik a Palócföldön.² Ezt a vadon termő növényt sokféleképpen hasznosítják a Kárpát-medencében, bár – hivatalosan – a bogyója mérgező. Készítenek belőle lekvárt, de a virágát, levelét és még a gyökerét is gyűjtik, főként a népi gyógyászatban betöltött szerepük miatt, vagy például a kártevők elleni védekezéshez.

A *borzagpálinka* (vagy röviden: *borzag*) főzése régi korokra nyúlik vissza, N. Nagyváthy János az 1800-as évek első felében már konkrétan említi. Később pedig szaporodnak a források, visszaemlékezések. Ennek a párlatnak a hazája egyértelműen Nógrád vármegye (2019-ben a *nógrádikumok* közé is bekerült), noha másutt is felhasználják ily módon a gyalogbodzát –

Dél-Gömörben is *borzag*ként ismerik –, de az eredetvédelem innentől kizárólag Nógrád vármegye területéről származó vadon termő földi bodza csonthéjas terméséből, a vármegye kereskedelmi pálinkafőzdéiben előállított pálinkára vonatkozik.

A szakértők azt is megjegyzik, hogy a térségre jellemző gyenge savanyú kötött talaj és az egyedi klimatikus viszonyok, a hűvös, párás, árnyékos helyek a kedvezőek a gyümölcs számára.

A *borzagpálinka* ismérve még, hogy alkoholtartalma nagyobb, mint 40 térfogatszázalék, aromakarakterei, például az édeskés (kellemes csokoládé- és gyümölcsíz, méz) vagy fűszeres, illetve herbás (menta, zöldfűszerek, vanília, ánizs, boróka) jelleg e magasabb alkoholtartalom mellett érvényesülnek és bontakoznak ki kellőképpen. Az illóanyag-tartalma legalább 350 g/hl abszolút alkoholra vonatkoztatva, ami e térség földibodza-alapanyag aromagazdagságának köszönhető. A pihentetett pálinka esetenként halványsárgás árnyalatot kaphat.

1 Az oltalom alatt álló eredetmegjelölés azoknak a termékeknek a nevét védi, amelyek egy konkrét régióból származnak, illetve amelyeket egyedülálló, hagyományos módszerrel állítanak elő. Ez a földrajzi árujelző oltalom a jogi védelmen túl növeli a termék megkülönböztethetőségét a kereskedelemben, valamint segítheti a termék népszerűsítését és értékesítését.

2 E cikk két írásból merít adatokat. Máté György: Borzag. Adatok a földi bodza népi felhasználásra és Nógrád megyei példa alapján. In A. Gergely András–Kemény Márton (szerk.): Motogoria. Tanulmányok Sárkány Mihály 60. születésnapjára. Budapest, 2004; illetve Póczos Sándor: Palócok pálinkája, a borzag. Egy lehetséges újabb nógrádi-cum. Salgótarján, 2018.

A vidéken szinte minden kereskedelmi főzde készít *borzag*ból pálinkát, annak ellenére, hogy jellegzetes, markáns – egyesek szerint kellemetlen – szaga van és a gyümölcs erős festékanyagot is tartalmaz, azaz a „*cefre mindent összefog*”.

A népi gyógynövényismeret szerint a *borzag* (vagy néhol *borzang*, *borzáng*) virágát teának főzték meg, amely izzasztó, vizelet- és hashajtó hatású; levelét megszáritották és kelésekre, gyulladásokra tették vagy megfőzve kenőcsöt készítettek belőle, amelyeket sebekre kentek, de sorolhatnánk tovább a földi bodza hasznosítását. Viszont az is tény, hogy pálinkáját is gyógyhatásúnak tartották és tartják ma is. Jó a szívre, az emésztésre vagy egyszerűen a betegségek megelőzésére. Nógrád-szerte köztudott – de hivatalosan nem igazolt – tény, hogy a *borzagpárlat*ot a gyógyszerárak, patikusok is keresték és felvásárolták a régebbi időkben.

Ajánljuk mindenkinek a palócok pálinkájaként is emlegetett *borzagot*! Egészségünkre!

Máté György

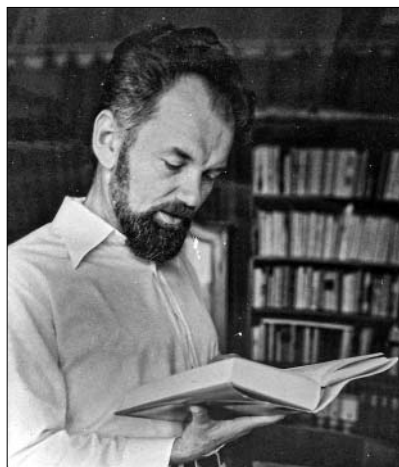
In memoriam

Koncsol László emlékezete

Személyesen először Udvardon, a *Mérföldkövek* című, a szlovákiai magyar helytörténeszek egyik rendezvényén találkoztunk, akkor nem sejtve, hogy milyen szoros kötődése volt szűkebb pátriámmal, Losonccal és környékével, elsősorban a Fülek közelében fekvő Persével. Közvetlen, erőt, energiát, vidámságot sugárzó személyisége magával ragadott.

Az alkotói munkásság számos területén kiváló alkotó pedagógus, költő, író, irodalomkritikus a hatalmi rendszer okozta irodalmi megpróbáltatások és kudarcok „ellensúlyozásaként” kezdett helytörténettel foglalkozni, mely téren példamutató eredményeket mutatott fel. E tekintetben elsősorban az 1993-ban útjára indított *Csallóközi Könyvtár* sorozatra gondolok, melynek általa szerkesztett, sok esetben írt kötetei a szlovákiai helytörténeti irodalom legjelesebb alkotásai közé tartoznak. A szép kivitelezésű, tartalmas és olvasmányos kötetek felkerültek a könyvtáram polcaira is.

Nem véletlen, hogy a Pro Patria Honismereti Szövetség 1997-ben elnökévé, majd tiszteletbeli elnökévé választotta, mint ahogyan az sem, hogy szívvel és lélekkel támogatta a helytörténeti kutatásokat, az említett rendezvény találkozóit. Tevékenységét a rendezvény 24. találkozóján, 2021-ben a *Pátria Díj* odaítélésével ismerték el, az összejövetelel azonban az egyre súlyosbodó betegsége miatt már nem vehetett részt. Életét Szabó László nagyfődémesi helytörténész méltatta, aki felidézte egyik utolsó találkozásuk alkalmával a helytörténetírásról, annak fontosságáról elmondott gondolatait:

Koncsol László
(A család archívumából)

„Érdekes volt az egész, amikor elkezdtem a helytörténetírást, fogalmam sem volt, hogy mi lesz ebből. Belecsöppentem, mint Pilátus a krédóba. Elkezdtem, és ha már elkezdtem, akkor folytattam. Ahogy az embert bedobják a vízbe, és kénytelen úszni. [Kis szünet után ezt mondta:] Azt akarom mondani, hogy ti folytassátok ezt az egész munkát. Az emberek most még nem értékelik kellőképpen, nem is ismerik. Meg is értem, sok más gondjuk-bajuk van. De azért ezek a dolgok maradandóak. Majd eljön az idő, amikor olvasni fogják és értékelni azt, amit megtettünk értük.”

A szlovákiai magyar helytörténészek első találkozójára 1997-ben került sor és a hontalanság éveivel foglalkozott. A rendezvény sikere hozta magával a folytatás igényét, amely azután *Mérföldkövek* elnevezéssel évente került megrendezésre. Fő szervezője a Pro Patria Honismereti Szövetség lett, célul tűzve ki, hogy segítse a helytörténészek munkáját, egyfajta mozgalmat is indítva a honismereti és helytörténeti adatok minél szélesebb feltárása érdekében. A *Patria Díjat* 2012-ben alapították meg, mely kitüntetéssel a kiemelkedő teljesítményt elért helytörténészek, intézmények munkáját kívánták elismerni.

Koncsol László 1936. június 1-jén Dereglyőn született Koncsol János református lelkipásztor és Szeles Jolán gyermekeként. Középiskolai tanulmányait Sárospatakon¹ és Komáromban végezte, majd 1954 és 1959 között a pozsonyi Komenský Egyetem tanári karán szerzett pedagógusi diplomát magyar–szlovák szakon. A kötelező katonai szolgálat teljesítése után pályafutását persi (község, Prša, Losonci járás) származású felesége társaságában 1959 és 1963 között középiskolai tanárként kezdte meg, mindketten Harkácson tanítottak.

Hétvégi szabadidejük nagy részét Persén töltötték, ahol Koncsol megismerkedett felesége családjának, közte Bóna Béla (1888–1962) történetével és naplójával, ami olyannyira megihlette, hogy azt, 2011-ben egy önálló kötetben jelentette meg *Egy nógrádi kőművesmester hagyatéka* címmel. Mint azt utolsó beszélgetésünk során elmondta: a kéziratot már nem tudta visszaadni,² így az a hagyatéka részeként a Fórum Intézet levéltárába került.

Ugyancsak Perséhez kötődik az ott alkotó Bacskai Béla (1935–1980) festőművészhez fűződő baráti kapcsolata is. A szülőföldjéhez minden erővel ragaszkodó festőművész közvetítésével ismerkedett meg Dúdor Istvánnal (1949–1987), a későbbi festőművésszel, aki 1961 és 1967 között művészeti tanítványa lett: „Látta a rajzaimat, biztatott és elvitt Bacskai Bélához.”³ Bacskai váratlan és korai halálakor az *Irodalmi Szemlé*ben így emlékezett róla (Ki az, aki elment...?):

„Ki hitte volna, hogy éppen ő, az elnyűhetetlennek látszó, a mindnyájunknál hatalmasabb erejű férfi, a művészete által is hosszú életre predesztinált és soha betegnek nem ismert, az őserőként és őstehetségként emlegetett Bacskai Béla bukik ki elsőnek a nemzedékünkéből? Ha jól sejtem, ez a kérdés jutott minden barátja eszébe, amikor halála híre eljutott hozzánk.

... vezetője, Szabó Gyula segítségével, érettségi nélkül, egyenesen a gyári műhelyből [került – P.J.] a pozsonyi Képzőművészeti Főiskolára. Ezt elvégezvén sem szakadt ki azonban a szülőtájából, hanem visszatért Nógrád megyei szülőfalujába, Persére, nem adván föl soha a szülőházat, akkor sem, amikor lelkész bátyját édesanyjával együtt állomáshelyről állomáshelyre követte. így ingázott örökké a Gömör megyei Deresk, illetve a Nógrád megyei Guszóna és Perse, a műteremmé kinevezett ottani szülőház között.

1 Kilencéves korában a református lelkész családja menekülni kényszerült a deportálások elől. Tanulmányait ezért kezdte meg Sárospatakon, de már Komáromban érettségizett.

2 A tulajdonos halála miatt.

3 *Mészáros József*: Dúdor-képek és Ady zongorája. Hét 1982. 1. 9. 2. sz. 9.

Ha meg akarjuk érteni ragaszkodását a szűkén vett szülőföldhöz, eredeti életformájához, paraszti, kézművesi életviteléhez, állataihoz, akikkel mítoszi módon szót értett, s akik most árván lézengenek a házban és a ház körül, a földhöz, amelyet utolsó leheletéig művelt s az építőanyagokhoz és szerszámokhoz, amelyekkel szintén utolsó leheletéig dolgozott, mindezek okát lelke és erkölce komolyságában kell keresnünk.

Többen is mondták, hogy élete utolsó hetében különösen ajzottan járt-kelt, váratlan düh-rohamokat kapott, s mindig nyugodt kék szeme most eszelős tűzben égett. Egy friss, nagy sérelem minden korábbi sérülését fölszaggatta, s minden egyszerre kezdett benne fájni. Valószínű, hogy ez az impulzus robbantotta föl a szívét, negyvenöt éves korában, egy még mindig forrásban levő és hallatlanul termékeny festőművész pálya fölfutó ívéen, a képeiről leolvasható jelzések szerint jóval a zenit előtt.⁴

Koncsol a családjával együtt 1963-ban Pozsonyba költözött, ahol három éven keresztül (1963–1966) a Szlovákia Szépirodalmi Könyvkiadó, majd 1974-ig az Irodalmi Szemle szerkesztőjeként dolgozott. Ezután szabadúszó (1980–1985), majd nyomdai korrektor (Pozsony, 1978–1979) volt. 1985-ben a dióspatonyi szövetkezet alkalmazásában a község és környékének helytörténésze lett. Emellett 2001 és 2006 között a Szlovákiai Magyar Írók Társaságának elnöki, 2001 és 2006 között a Szlovákiai Református Egyházkerület főgondnoki posztját is betöltötte.

A magyar–orosz szakos tanári képesítést szerzett, persi születésű Nagy Katalinnal 1958 farsangján, az Ifjú Szívek pozsonyi Charitasbeli bálján ismerkedett meg, akivel egy évvel később, 1959-ben kötöttek házasságot. Két gyermekük született. K. László (Losonc, 1960) és Katalin (1963). Nagy Katalin magyar–orosz szakos tanári képesítését a pozsonyi Komenský Egyetem Pedagógiai Karán szerezte meg. Tartalmas, meghatóan mély és szép életüket felesége súlyos betegsége tette szomorúvá. Gyógyításáért ugyan minden tőlük telhetőt megtettek, de a kór győzött és Katalin 2010-ben elhunyt. Komáromban helyezték örök nyugalomra. Koncsol László erre is utalva a már említett 2021-es beszélgetésünkben elmondta, hogy mellette szeretne nyugodni, mely kérése teljesült.

Irodalmi, egyházi és közéleti munkásságát számos elismeréssel jutalmazták: *Madách Imre-díj* (1979, 1991), *Fábry Zoltán-díj* (1993), *Bethlen Gábor-díj* (1994), *Jedlik Ányos-díj* (Szímő, 2001), *A Szlovák Köztársaság Ezüstplakettje* (2002), *Péterfi Vilmos-életműdíj* (2002), *Posonium Fődíj* (2003), *Pro Probitate* (2005), *Posonium Életműdíj* (2006), *Petőfi-díj* (2008), *Tőkés László-díj* (2009), *Turczel Lajos-díj* (2010), *Magyar Örökség Díj* (2015), *Patria Díj* (2021).

Sokrétű irodalmi és írói tevékenységéből a kötetekbe szerkesztett munkáit sorolom fel: *Szélkiáltó. Szlovákiai magyar költők antológiája* (szerkesztője, 1966), *Kísérletek és elemzések* (tanulmány, 1978), *Ívek és pályák* (tanulmány, 1981), *Színmuzsika, fényvarázs* (gyermekversek, 1981), *Vizesnapló* (gyermekversek, 1984), *A Barátság Kórus 1971–1985* (monográfia, 1986), *Nemzedékem útjain* (esszék, tanulmányok, Duba Gyulával, 1988), *Ütemező. Kis könyv arról, hogy milyen lábakon jár, szalad, forog vagy ugrabugrál a vers* (verstan gyerekeknek, 1990, 2003), *Félegyházyiné Gregosits Irén: Öt levél, vallomások* (szerkesztője, 1990), *Diósförgőpatony. I–II.* (történelmi olvasókönyv, válogatta, fordította, 1990–1993), *Törmelék* (kisesszé gyűjtemény, 1992), *Kacsa, Kacsa, boszorkány vagy! Régi csallóközi bűnügyek* (1992), *Válogatott kritikai dolgozatok* (irodalomkritikák, 1995), *Patonyföld. I. A hűbériség történelmi forrásaiból* (1996), *Kemény a föld a patonyi határba. Dióspatony népzenei hagyományai* (Ág Tiborral és Barsi Ernővel, 1997), *Csontok* (versek, 2000), *A Csallóköz városai és*

4 Koncsol László: Ki az aki elment...? Irodalmi Szemle XXIII. 1980. 10. sz. 868–870.

falvai. I–III. (2001–2003), Csirbik (2001), Vallató (interjúk, cikkek, 1968–2001, 2002), Tegnap a holnap után. Esszék, tanulmányok, megemlékezések (Madách-Posonium, Pozsony, 2006), Csallóköz merülések. I–II. (2007–2008), Cseppben az öböl. Cikkek, előadások, emlékezések, interjúk (Madách-Posonium, Pozsony, 2009), Bagatellek (Vámbéry Polgári Társulás, Dunaszerdahely, 2015), Batyuzgató. Kisebbség és nagyobbak kedvére (ART Danubius, Nagymácséd, 2017), Ütemező (Vámbéry Polgári Társulás, Dunaszerdahely, 2020).⁵

Helytörténeti irodalmi munkásságának kiemelkedő értéke a Csallóközi Kiskönyvtár című sorozat. Első kötete 1993-ban jelent meg és Ipolyi Arnold Csallóközi uti-képek című írását tette közzé, amely 1858-ban folytatásokban jelent meg a Vasárnapi Ujságban.⁶ „Ipolyi körüljárja az összes csallóközi települést, összegyűjti plébánosait, birtokosait nevét, leírja iskoláikat, hagyományait, jeles személyiségeiket és épületeiket. A mai kor embere azonban már nem rendelkezik az akkori kollektív tudással, ezért volt szükség a JEGYZETEKRE. Nem tagadom, a jegyzetapparátus terjedelmesre sikeredett. Szeretek mindennek aprólékosan utánanézni, s ha már jutottam valamire, miért ne osztanám meg az olvasókkal is? Mind a mai napig, ha valamilyen információra van szükségem a Csallóközről, itt a könyvnél kezdem a keresgélést.”⁷

Élelművének egy kevésbé jegyzett alkotása a már említett Egy nógrádi kőművesmester hagyatéka c. kötet, amely az utolsó helytörténeti munkája. A benne idézett tartalommal a Persén töltött időszakában ismerkedett meg. Sejtéseim szerint a „nagy kiadók” azért nem mutattak iránta nagyobb érdeklődést, mert csak egy szűk, nógrádi területet érint. Ténylegesen viszont egy kicsit életrajzi munka is, hiszen szeretett felesége anyai nagyapja, Bóna Béla (1888–1962) naplóját, levelezését, Fodor Istvánné (született Nagy Margit) visszaemlékezését tette közzé, betekintést adva a falu és Nógrád korabeli életébe is.

Bóna Béla házak tervezésére is képesített építő- vagy kőművesmester, építész volt, aki korán megözvegyült. Egyedül nevelte fel öt félárvaságra jutott gyermekét. Levelezését, iratait, apja és nagyapja 1935-ös naplóját fia, Béla őrizte meg, s adta át Koncsol Lászlónak, aki feleségével Harkácsról hazatérve sok hétvégét töltött a társaságában. „Béla bácsi tudta, hogy távozóban van, és nyugodtan várta a halálát. Nem volt elszámolni valója, megtette, amit családjáért és a viláért tennie kellett, szerette a jót és szépet, nem kedvelte a rosszat és a rútat, imádta Istent, híven ápolta felesége emlékét. Derűs volt, játékos, kedve mint mindig, és biztosra vette, hogy odaát megboldogult (=1934. november 22.-én) hitvese, Mária – Mari, Marcsa fogja fogadni.” 74 éves korában hunyt el.

Bóna Béla 1888. március 17-én született Lónyabányán. Apja, János a Lónyabánya és Patak-alja közötti vasúti őrházban szolgált. Apja korán elhunyt, anyja a gyermekeivel 1895-ben Persére költözött. Itt végezte el az elemi iskolát, ahonnan előbb a rozsnyói polgári iskolában, majd az ottani papi szemináriumban tanult. Végül a losonci ipari iskolában zárta tanulmányait. Mivel nem talált megfelelő alkalmazást magánvállalkozóknál, az állami utak karbantartásán tevékenykedett. Házasságkötése után a mai Nyugat-Szlovákia területén dolgozott. Az I. világháború alatt behívták katonának, fogságba esett és Észak-Kaukázusban raboskodott. Hazatérése után, 1919–1925 között a Csehszlovák Kommunista Párt tagja volt. 1945 után a Füleki Iparüzem dolgozója lett, feladta addigi szimpátiáját a kommunis-tákkal szemben. Élete végéig a faluban maradt.

5 Források: Wikipédia; Elhunyt Koncsol László (Erik Alexandra, Ma7 2023. 2. 17.).

6 A lap az Arcanum vállalkozás gondozásában DVD-n is megjelent, illetve teljes terjedelemben elérhető a Hungaricana c. adatbázis oldalon.

7 L. Horváth Katalin: A Csallóköz krónikása, Vendégünk Koncsol László. Új Nő 2015 október 12.; <https://www.ujno.sk/csallokoz-kronikasa>

A család leszármazottjai között több neves egyéniséget találunk, mint ifj. Lóska Lajos (1951) művészettörténész, a sajnos fiatalon elhunyt Fodor Katalin (1959–2009) grafikust és festőművészt.

Koncsol László hosszú betegség után 2023. február 17-én hunyt el Komáromban. Élete utolsó szakaszában mellette volt élettársa, Garaj Etelka, akivel felesége halála után ismerkedett meg. A lehetséges gyógyulás reményében is pozsonyi lakhelyüket feladva G. Etelka családja segítségével egy ideig Prágában, nyugdíjasotthonban éltek. Innen néhány hónappal halála előtt költöztek vissza Komáromba.

Temetési gyászszertartására 2023. február 24-én Komáromban, a református egyház ravatalozójában került sor. Ezen fellépett a helyi Concordia Vegyeskar, a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Vass Lajos Kórusa, valamint Écsi Gyöngyi református lelkész-előadóművész.

Géresi Albert püspök, Fazekas László emeritus püspök és a szülőfaluja, Deregnő lelkésze, Csoma László búcsúztatták. Mivel Erdélyi Géza nyugalmazott püspök és Tözsér Árpád irodalmár egészségi okokból személyesen nem lehetett jelen, búcsúleveleiket Rákos Loránt egyetemes lelkész főjegyző, illetve Nagy Erika, a Szlovákiai Magyar Írók Társaságának titkára olvasta fel. Akaratának megfelelően a komáromi református temetőben, a hitvese mellé helyezték örök nyugalomra.⁸

Puntigán József

Elhunyt Knézy Judit

Búcsúzzunk a hazai néprajzi muzeológia jeles művelőjétől, aki kétgyermekes családanaként a férfiakéval vetekedő méretű néprajzi muzeológiai életművet alkotott.

Knézy Judit 1940. november 3-án született Baján többgyermekes tisztviselő család negyedik gyermeként. 1955-ben Budapestre költöztek, közép- és felsőfokú tanulmányait itt végezte, az ELTE Bölcsészettudományi Karán szerzett magyartanári és etnográfus diplomát. Még ez évben, 1964. augusztus 1-jén lépett a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum kötelékébe, Barabás Jenő ajánlásával, aki a *Magyar Néprajzi Atlasz* kutatásaiban két település (Kálmánca és Kutas) komplex feltárását is rábízta az akkor még diák munkatársára. Somogy megyében ugyanis hosszú időn át nem volt etnográfus muzeológus, így tehát tágra nyílt előtte „Somogyország” népi kultúrájának gazdag tárháza.

Knézy Judit
(Tóth Gábor felvétele)

⁸ Nagy Miskó Ildikó: „A tiszta művészet és az élő hit embere”. Eltemették Koncsol Lászlót. Ma7 2023. 2. 24.; https://ma7.sk/irodalom/a-tiszta-muveszet-es-az-elo-hit-embere-eltemettek-koncsol-laszlot?fbclid=IwAR0Q-UQFWvxbliXmPcfq7mGR-dzPWGTqJart8AMGcW0ynHEg_wrTq_nTrhcc

Elsőként választott kutatási témája a hedrehelyi fazekasság, valamint a somogyi pásztorfaragás, illetve pásztorművészet volt. Monografikus terepkutatásainak és témafeldolgozásának pedig egyik korai képviselője Csököly, mely település hagyományos életmódját a maga természetes teljességében igyekezett feltárni. Nem véletlen, hogy ebből a témakörből merítette egyetemi doktori disszertációját, és adta közre a számára kedves témaköröket (*Csököly népének gazdálkodása és táplálkozása [XVI–XIX. század]*, Kaposvár, 1977).

Népművészeti tárggyűjtései kezdettől a különböző kiállításokat szolgálták, a kaposvári múzeum állandó kiállításának néprajzi tárlata is az ő nevét dicséri. Kutatóútjai során nagy érdeklődéssel és szakmai segítséggel fordult a helyi honismereti körök és az önkéntes néprajzi gyűjtők felé, útmutatásokkal, tanácsokkal ellátva őket. Kiváló terepmunkás volt, jó érzékkel, fáradhatatlanul faggatta az idős helybelieket a legapróbb részletekig is. Hatékony gyűjtési módszerével személyesen is megismerkedhettem a Káli-medencei kollektív terepgyűjtés idején, ahol a táplálkozás témakörét kutatta (1981–1986).

Szakmai munkásságának középpontjában a tájházak álltak. Számos somogyi tájház rendezése fűződik a nevéhez, a legjelentősebbek: Szenna, Zamárdi, Buzsák. Végigjárta a szomszédos országok szabadtéri múzeumait az ismeretszerzés, ötletkeresés szándékával. Legjelentősebb szakmai teljesítménye a „szennai skanzen” megvalósítása, amely a zselici és a belső-somogyi népi építkezési hagyományok látványos bemutatója az 1978-as megnyitása óta.

Több évtizedes somogyi szorgos munkálkodás után 1980 decemberében állást vállalt a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban, ahol az Adattár vezetőjeként sokrétű tapasztalatát jól tudta hasznosítani. A fővárosi lét ellenére somogyi kutatásait nem adta fel, sőt, itt nyílt lehetősége újabb monografikus munka megalkotására, amely egyben kandidátusi fokozatának megszerzését is jelentette (*Hagyományok és változások Somogy megye mezőgazdasági népességének táplálkozásában [1696–1960]*, Budapest, 1992).

Vezetőként „széles látókörével állandóan gazdagította és inspirálta fiatalabb kollégáit. Eredményeit gyakran örömmel osztotta meg egy-egy szűk körű kávézás, teázás alkalmával. Munkánk során gyakran a vezetői szigor helyett szakmai ambíciókra hivatkozott” – emlékezett meg róla egyik volt munkatársa.

Knézy Judit tudományos kapcsolatai szerteágazóak voltak, több nemzetközi konferencián vett részt, főként a Mezőgazdasági Múzeumok Nemzetközi Szövetsége (AIMA) keretében, valamint gazdaságtörténeti és táptáplálkozási tematikájú konferenciákon.

Széles körű szakmai tevékenysége mellett jelentős energiát fordított az egyes társadalmi szervezetek támogatására. Aktív résztvevője volt az MTA VEAB Kézművesipar-történeti Munkabizottságának, továbbá a Magyar Néprajzi Társaság választmányának. A Szulovszky János szerkesztésében kiadott, a bizottsági tagok munkásságáról szóló sorozatban az elsőek között szerepelt (Kapitány Orsolya: *Knézy Judit tudományos munkássága [1965–2005]*. MTA VEAB Kézművesipar-történeti Munkabizottsága. Kutatói életművek 4. Budapest–Veszprém, 2005).

Az elmúlt évtized mind jelentősebb munkahelyi feladatokat rótt Knézy Judit vállára. 2002 decemberéig töltötte be az Agrártörténeti Főosztály vezetői posztját. Ekkor már egy személyben intézte a múzeumi központi nyilvántartást 2006. január 29-ig, nyugdíjazásáig. Azonban nyugdíjasként sem hagyott fel a mindennapi szakmai penzummal: a csurgói céhek történetének további kutatásával, 2011-től pedig elkezdte gyűjteni a Borsod megyei Cigánd település táplálkozására vonatkozó adatokat – csaknem szó szerint – a 2023. április 25-én bekövetkezett haláláig. Nyugodjon békében!

Selmeczi Kovács Attila

Búcsú Dánielisz Endrétől

Újra elvesztettünk egy nagy embert. 98 éves korában elhunyt Dánielisz Endre, mindannyiunk példaképe. Mint helytörténész, néprajzos, író hatalmasat alkotott!

Nagyszalontán született 1925. április 6-án, kisiparos családban. Elemi és középiskoláit Nagyszalontán végezte. 1939–40 között ipari tanuló. Megélhetési nehézségek miatt szülei Révre költöznek, ahol 1941–44 között a turista menedékház gondnokai. Endre, főleg a vakációkban, barlangvezető volt. Részt vett Kessler Hubert barlangkutatóval a révi barlang feltárásában.

1945-ben tanítói vizsgát tesz Kolozsváron. 1945–1947 között a Köröstárkányi Református Elemi Iskola igazgató-tanítója. 1947 és 1951 között párhuzamosan elvégzi a Kolozsvári Református Teológiát (1947–48) és a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem pedagógia–lélektan szakát. 1951-ben tanári diplomát kap. 1951–1955 között Aradon a Magyar Tanítónőképző pedagógia–lélektan szakos tanára.

1955-ben visszatér szülővárosába. A Pionírházban magyar irodalmi, színjátszó kört vezet. Ekkor felkéri az akkor alakuló Arany János Irodalmi Kör titkárának. 1956-ban felkéri az Arany Múzeum átrendezési tervének elkészítésére. 1957-ben nyitották meg a múzeumot, a költő születésének 140. évfordulóján. Dánielisz Endrét ekkor nevezik ki a múzeum vezetőjévé. 1966-ig muzeológus. Ekkor leváltják, mert szembekerül a szekuritátával (házkutatás, kihallgatás).

1966-tól 1978-ig a nagyszalontai Arany János Gimnáziumban latint, orosz és francia nyelvet tanít. 1978 és 1985 között az Alexandru Moghioros Általános Iskolában tanít, egészen nyugdíjazásáig.

1991. szeptember 9-én megalapítják az Arany János Művelődési Egyesületet, amelynek tiszteletbeli elnökévé választják a nyugalmazott tanárt.

1993.május 19-én alapító tagja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottságnak, amely később lett Társaság.

Hatalmas munkát végzett. Megírta szeretett városa, Nagyszalonta történetét, épített örökségét, jeles szülötteit, néprajzát, iskolatörténetét. Ő volt, mondhatni, a legnagyobb Arany- és Sinka-kutató. Hálás szülővárosától megkapta a *Nagyszalonta Tiszteletbeli Polgára* címet. Számos kitüntetést kapott: 1997-ben a *Gróf Kun Kocsárd-díjat* az EMKÉ-től; 2005-ben *A Magyar Kultúra Lovagja* lett; 2007-ben a *Fényes Elek-díjat*; a PBMET-től. 2017-ben Áder János köztársasági elnök *A Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje* kitüntetést adományozta neki.

2021. szeptember 11-én a megújult Arany-palotában, a névadó jelenlétében felavatták a Dánielisz Termet. Jelen volt Kásler Miklós, a magyarországi Emberi Erőforrások Minisztériumának vezetője és Cseke Attila fejlesztési miniszter. A 96 esztendő helytörténész, Arany János-kutató több ezer kötetes magánkönyvtárát, dolgozószobáját, annak minden berendezésével, bútorával és gyűjteményével együtt az Arany János Művelődési Egyesületnek adományozta. Ebből az értékes adományból alakították ki a Dánielisz Termet.

És most búcsúzunk ettől a hatalmas embertől. Óriási veszteség mindannyiunk számára. Sohasem feledkezünk meg rólad, drága Bandi bátyám! Nyugodjál békében!

Dukrét Géza

Dánielisz Endre

KÖNYVESPOLC

PETŐFI PENCEN

Ha valaki Penc történetének néz utána, minden bizonnyal már az első percekben találkozik azzal a ténnyel, hogy a település több szálon kötődik Petőfi Sándorhoz. A költő aszódi gimnazistaként iskolatársai, valamint az itt házvezetőnősködő anyai nagynénje meglátogatására érkezett Pencre. Mindezek a tények azonban bizonyára feledésbe mentek volna, ha nincs a falunak két kiváló krónikása.

A Petőfi-émlékek kutatását Gerengay Pál, az evangélikus iskola tanítója kezdte el, majd a másik evangélikus tanító, Jakus Lajos folytatta. Jakus Lajos az ország egyik legjelesebb Petőfi-kutatójává vált azáltal, hogy felderítette a költő felmenőinek családi szálait. Mindketten tevőlegesen is hozzájárultak ahhoz, hogy ismertté váljon a költő emléke. Nagyszabású rendezvények, az általuk írt színdarabok, konferenciák, előadások, kiadványok fémjelzik ezt a sort.

Nemzetünk nagy költője, Petőfi Sándor négy alkalommal is ellátogatott Pencre. Itt élt anyai nagynénje, Hruz Éva és aszódi osztálytársai:

Csörföly Lajos és Dlhányi Zsigmond. Első alkalommal 1835-ben karácsonyi vakációra ment Csörföly, Dlhányi és Jakubovics (Kemény) János cinkotai iskolatársával Pencre.

Látogatását Kemény János is megírta az *Adalékok Petőfi életrajzához* cikkében. Az írás a *Koszorú*, a Petőfi-Társaság havi közlönye 5. 1881. évi 2. számában jelent meg:

„Petőfi egyik, édesanyja utáni nagynénje Pencen (Nógrád megye) Kosztolányi Imre ügyvédnél lakott, mint házvezetőnő. Petőfi, Dlhányi, Csörföly és én 1835. telén Aszódról

a karácsonyi szünnapokat eltölteni Pencre mentünk. Petőfi nagynénjéhez, Csörföly és Dlhányi haza, én pedig Csörfölyékhez.

Csővár alatt, a penci völgy kezdetén, kocsink felfordult, rúdja eltörött, mi pedig egymáson keresztül szóródtunk ki a kemény, fagyos és részben havas kocsíútszélre. Míg a baleset minket jajveszékelésre indított, Petőfi folyton kacagott és élcelt felettünk. Különösen pedig Dlhányi felett, kit mód nélkül szeretett és aki az esés közben úgy belebojlyolódott köpenyébe és a ráhullott szénafülszórásba, hogy a földön elterülve, sokáig nem tudott lábra kapni.

Petőfi nagyon érdekes kalandnak tartotta ezt az esetet, különösen akkor, midőn a törött rúd miatt szekerünkön tovább nem haladhatván, egy szerencsénkre

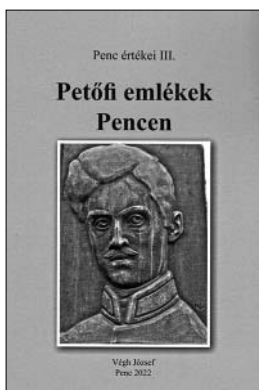
arra jövő penci bőrös zsidó, a bőrökkel rakott szekér tetejébe szedett fel minket. Ekkor széles jó kedve támadt a felett, hogy milyen magas, ruganyos és hatalmas alkalmatosságon utazik.

Az öreg Csörföly aggódva hosszabb elmaradásunk felett, elibünk jött s a falutól mintegy negyed órányira találkozott velünk, de minthogy a bőrös szekér magasságában minket föl nem ismert, csak midőn a

zsidót kikérdezé: nem találkozott-e egy diákokat szállító kocsival? – ismert rá Lajos fia és ismertette meg magát is – Petőfinek nagy mulatságára. Sándorral két hetet töltöttünk Pencen, szánkázva és csúszkálva, a miben neki különös kedve telt.

Az öreg Csörföly, valahányszor Petőfit szóltotta, a Petrovics név helyett mindig Petrikovicsot mondott, a mi Sándorunkat mindig megneveztette.”

A jeles történetet Hunyady József is megírta *A garabonciás diák* című kisregényében.

Másodszor, 1838-ban a híres penci szüretre érkezik Selmecről, diáktársai Kosztolányi Endre és Osztrólczy János társaságában. A Kosztolányi családnak a híres Menyecske-hegyen 15 hold szőlője termett. Mindkét alkalommal két-két hetet töltött itt a Kosztolányi család vendégeként. Petőfi így ír erről jó barátjának, Csörföly Lajosnak Pozsonyba:

„Nálunk october 13-án esett először a hó, hanem akkor nem voltam Selmeczen, de Penczen ... Penczen!! Én, Osztrólczy és Kosztolányi mentünk oda szüretre. S ott múltánk két hétig.”

Petőfi harmadik és negyedik látogatása 1843 nyarára esett a Csörföly családnál. Ekkor Horváth Károly és Dlhányi Zsigmond barátaival gyalogolt Pencre Gödöllőről. Jakus Lajos kutatásai alapján tudjuk, hogy minden bizonnyal Penci emlék nyomán keletkezett *A hűtelen* c. verse, mely az első fennmaradt zsengeje, s a penci szőlőhegyekre gondol, amikor a *Sovány ősz* c. versét írja.

A mai krónikásnak az a feladata – írja a könyv szerkesztője, Végh József a kötet előszavában –, hogy mindezen eredményeket, tárgyi és szellemi emlékeket csokorba gyűjtve közzé tegye, illetőleg, hogy további források felderítésével kiegészítve közkinccsé tegye mindazt, ami rendelkezésre áll.

Az már külön öröm, hogy ez a könyv akkor jelenhet meg, s kerülhet ajándékként minden penci család könyvespolcára, amikor Petőfi Sándor születésének kétszázadik évfordulójára emlékezünk.

A kerek évfordulóhoz egy másik is társult. A penci múzeum éppen hetven évvel ezelőtt, 1952. május elsején nyitotta meg kapuit. Az első között a vidéki múzeumok történetében.

Ha valaki a jeles költő emlékezetét szeretné felidézni, jól teszi, ha ellátogat Pencre. Látogatásait három emléktábla is hirdeti a faluban és a Jakus Lajos Múzeumi Kiállítóhely is számos ereklyét őriz.

(Végh József: Petőfi emlékek Pencen. Penci Község Önkormányzata, Penci, 2022. 270 oldal)

Karaffa Gyula

IPOLYSÁG HONISMERETI OLVASÓKÖNYVE

Bizonyára közelmúltbeli hiányérzetemmel nem álltam egyedül: a gazdag történelmi múlttal rendelkező városról, Hont vármegyegy egykori székhelyéről miért nem lehet kézbe venni átfogó helytörténeti feldolgozást?

Könyvespolcomon persze jó néhány – rövidebb, hosszabb terjedelmű – kiadvány jelzi, hogy az elmúlt három-négy évtizedben folyamatos törekvés mutatkozott az 1987-ben első hiteles írásos említésének 750. évfordulóját ünneplő *Ipolyság/Sáhy* múltjának feldolgozására. Az időközben megjelent munkák – Danis Ferenc helytörténeti áttekintései, dr. Márton István személyes tapasztalatain alapuló város- és agrártörténeti emlékképei, Lendvay Tibor iskolatörténeti kötete, konferenciák régészeti, helytörténeti, néprajzi előadásait megjelentető füzetek, a Honti Kiskönyvtár V–VI. kötetében Csáky Károly tollából megjelent mozaikok a város történetéből – azt tükrözik, hogy a közösségi és az egyéni törekvések folyamatosan jelen voltak a várostörténet iránti érdeklődés felkeltésére, kielégítésére. Ugyanakkor néhány közeli község (Nagycsalomja, Lukanénye, Ipolyhídvég) a közelmúltban már átfogó falu-, illetve egyházközség-történeti monográfiát is megjelentetett.

2022-ben végre Ipolyság Város Önkormányzatának kiadásában megjelent Csáky Károly etnográfus, tanár, helytörténész tollából az *Ipolyság, a mi városunk* – *Honismereti olvasókönyv*, mely a városrészekként hozzá tartozó Pereszleny és Tesmag bemutatását is tartalmazza. A szerző a gazdag archív és jelenkori képanyagot élénk táró, bőséges nyomtatott és digitális irodalmat,

forrásmunkát felemlítő mű tizenegy fejezetében fejti ki témáját.

Ipolság rövid topográfiáját, régészeti emlékeit, majd a régészeti kultúrákat követően az Ipoly mentén megtelepedő vagy csak átvonuló ókori népek: rómaiak, kvádok, markomannok, gótok, hunok, avarok bemutatása következik.

A honfoglalás és honfoglaló őseink Ipoly menti megtelepedését, Hont vármegye szervezését követően a honismereti olvasókönyv egyre részletezőbbé válik. Elismerésre méltó, hogy szerzőnk nem próbál *rendet tenni* a település első írásos említése és a monostoralapítás időpontja körüli eltérő álláspontokban, hanem ezt egy majdani városmonográfiára bízta. Abban talán megnyugtatóan elrendeződne a közeli Ipolytölgyes egykori elődtelepülései: Sagisidoud (1225) és Sag (1237), valamint (Ipoly-)Sag (1235) korai okleveles említései között ma még meglévő kuszaság!

A premontrei monostor történetének nyomon követéséből megtudhatjuk, hogy a török hódítás a hiteleshely megszűnését és a rend elmenekülését eredményezte. A török háborúk befejeztével a beszercebányai jezsuiták kapták meg a romos kolostort – áldozatos munkájuknak köszönhető többek között az Ipoly lerombolt kőhídjának újjáépítése –, majd a rend feloszlását követően a roznyói káptalan földesurasága következett.

A török uralom, majd az azt követő újjáépítés gazdálkodásáról, népességszámáról, családneveiről a török defterek (adóajstrom), illetve a magyar összeírások alapján nyújt szerzőnk átfogó képet.

Hont vármegyében kedvező földrajzi fekvéssel, postával (postakocsik állomáshelye) és sóházzal bíró – a környező falvaktól ugyanakkor nem sokban különböző – Ipolság fejlődését a XIX. század elejétől

a vármegyei székház itteni felépítése, Hont vármegye székhelyévé válása jelentősen előmozdította.

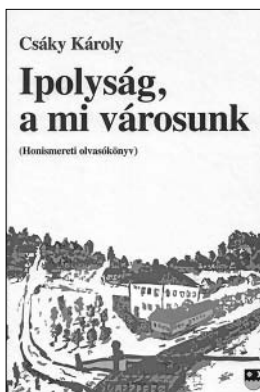
A város újabb kori történetét tárgyaló fejezetekből egyrészt az egykori megyeszékhely szakrális (templomok, kápolnák, szobrok, feszületek, temetők), igazgatási, oktatási, gazdasági és pénzügyi épületeinek, építményeinek a sorsát ismerhetjük meg, másrészt a tudomány, a kultúra, a sport, az öntevékeny művelődés területén munkálkodó intézmények, XIX–XX. századi egyesületek, egyesetek munkájába pillanthatunk be, továbbá megismerhetjük a városban, a városért tevékenykedő jeles személyiségek életútját, portréját. Foglalkozik szerzőnk azzal a témával is, hogy miként jelenítik meg az irodalmi alkotásokban a trianoni békediktátum által határvárossá vált települést. A részletes múltba tekintés a második világháború várost érintő eseményeivel – a helyi és környékbeli zsidó lakosok gettóba kényszerítésével, deportálásával, a frontátvonulással –, majd a magyarok át- és kitelepítésével az 1940-es évek végéig tart. A történeti

rész rövid kitekintéssel a bársonyos forradalomig (1989) terjed.

Csáky Károly nem mulasztja el, hogy az utolsó fejezetben bemutassa Pereszlény és Tesmag kis néprajzát, illetve a megyeszékhely által szervezett 1910. évi Hont vármegyei kiállításnak néprajzi vonatkozásait, továbbá a honti dudások hangversenyét.

A forrásokból, szakirodalmi feldolgozásokból származó idézetek, hivatkozások, leírások között üdítően hatnak a helynevekkel, történelmi eseményekkel kapcsolatos hiedelmek, mondák, mint például a *honti szakadás* és óriások árka; a pereszlényi József víz legendája; a tesmagi bíró esete.

A mű hasznosíthatóságáról a kiadvány előszavában maga a szerző szól:

- egyes fejezetei a város iskoláiban segítenék a történelemtanárt, az irodalmárt, a földrajzot és más tárgyakat tanító pedagógust;

- a tanulók hozzáolvasnának belőle a nagy témakörökhöz, s azokkal összefüggésbe tudnák hozni a szülőföldet is;

- kiegészítő forrásként vagy honismereti olvasókönyvként a diákok általi használaton túl a felnőtteknek is ajánlatos.

Szerzőnk a tőle elvárt és megszokott alapos-sággal, szakmai hozzáértéssel és nem utolsósorban érzelmi töltéssel, átéléssel tárja eléink Ipolyság, Pereszlény és Tesmag múltjának emlékeit. Érdemes kézbe venni, elolvasni és tanulni belőle!

(Csáky Károly: Ipolyság, a mi városunk. [Honismereti olvasókönyv]. A szerző munkatársa: Lendvay Tibor. Ipolyság Város Önkormányzata, Ipolyság, 2022. 326 oldal)

Koczó József

NÉPMESEK ÉS NÉPMONDÁK GALGAMÁCSÁRÓL

Két évtized után új taggal bővült az Ortutay Gyula alapította *Új magyar népköltési gyűjtemény*. Villányi Péter Galgamácsa prózai folklórját adta közre, amelyet negyven éven át gyűjtött nem szűnő lelkesedéssel. A tekintélyes anyag négy kötetben jelent meg. A szövegközlést testes bevezető tanulmány, közel negyven adatközlő részletes életrajza és repertoárjuk elemzése, alapos jegyzetapparátus, valamint névmutatók és nyelvjárási szójegyzék teszi teljessé. A magisztrális munka Nagy Ilona sorozatszerkesztő alapos és körültekintő munkájának köszönhetően nyerte el végső formáját.

Talán azt sem túlzás állítani, hogy Villányi Péter tevékenysége megtestesítette, és valamelyest meg is haladta azt, amit a sorozatalapító megálmodott. Ortutay Gyula ugyanis az egyéniségkutató módszer kidolgozójaként egyéniség- és falumonográfiák megjelentetésére szánta ezt a fórumot. Cél-

ja az volt, hogy megmutassa a folklórszöveg mögött az előadót, az előadó mögött pedig azt a közösséget, amelyben az illető az életét leélte, s amelynek hagyományából folklóreelőadói munkássága táplálkozott. Az *Új magyar népköltési gyűjtemény* ennek megfelelően már az első darabtól, Ortutay Gyula Fedics Mihály nyírségi mesemondóról készült műve óta terjedelmes bevezető tanulmánnyal jelennek meg, ezekben mind az előadóról, mind a környezetről sokat megtudhat az olvasó.

Villányi Péter Budapesten született polgári családban, és diákként került kapcsolatba a táncházmozgalommal. Ott ismerkedett meg a Budapesten tanuló galgamácsai diáklánnyal, Gulyás Magdolnával, akivel később összeházasodtak. Felesége révén tagja lett az ekkor még sok szempontból hagyományos faluközösségnek, amely a vőként érkező fiatalembert maguk közül valónak tekintette, bevonta a különböző munkálatokba a disznóvágástól a házépítő kalákáig. A faluban csak hétvégéit töltő fiatalember tehát egyszerre tudta felvenni a külső szemlélő városi értelmiségi, és a bennfentes pozícióját. A népművészet iránti érdeklődése és a falusi élet nyújtotta élmények hatására kezdett el gyűjteni Galgamácsán, később pedig a régió más településein is, ennek eredményeiről eddig két kötetben adott számot. Villányi Péter a néprajzos szakmán kívül helyezkedett el, de a Debreceni Egyetemen elvégezte a néprajz szakot, jelentős olvasottsága révén pedig alapos rálátása nyílt a szakma szabályaira és prob-

A Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézete Előadott meghívja	VILLÁNYI PÉTER: GALGAMÁCSAI NÉPMESEK ÉS MONDÁK 1–4. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XXVII. sorozatszerkesztő: Nagy Ilona
	csúsz könyvtárak bemutatására Dátum: 2022. szeptember 29. (csütörtök) 14:00 Helyszín: BTK Néprajztudományi Intézet, B.3.35-os tárgyaló Cím: Humán Tudományok Kutatóközpontja 1097 Budapest, Tóth Kálmán ut. 4., B épület, 8. emelet A kitértet bemutatják, valamint a szerzővel és a sorozatszerkesztővel beszélgetnek Miklós Éva és Landgraf Dániel (BTK Néprajztudományi Intézet)
H-1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. • Levélcím/Mailing address: H-1453 Budapest, PC 33. Tel./Telefon: +36-1-224-67-44 • E-mail: rti@hu.nyu.hu • www.rti.hu	

lémáira egyaránt. Ezek a tapasztalatok az évtizedek alatt beépültek gyűjtői gyakorlataiba. A bevezető tanulmányban több aktuális tudományos problémában is kifejti véleményét, illetve határozottan foglal állást vitás kérdésekben.

Galgamácsa település Pest megyében, a Galga mentén, a Cserhát hegység déli nyúlványai és a Gödöllői-dombság közti lankás területen fekszik. A vidék az egykori török hódoltság legészakibb része volt, a gyakori harcok és fosztogatások miatt a XVII. század végére a lakosság jelentős része elmenekült. A török kiűzése után a földesurak dunai németekkel (svábokkal), illetve Nógrád és a környező megyék északi területeiről érkező szlovákokkal és magyarokkal népesítették be a térség falvait. Az ide érkező magyarok a palóc nyelvjárást beszélték. A régió településeinek nagy része nem magyar nemzetiségű tehát, Galgamácsát is szlovák és német falvak veszik körbe. A falu kivételesnek mondható, mivel a török idők óta átvészelve, valamint hozzájuk északról csatlakozó magyar ajkú népesség lakta egészen a közelmúltig.

A gyűjtés az 1970-es évek végétől a 2010-es évek végéig tartott három periódusban, 1976 és 1981 között, 1987–1988-ban, valamint 1993-tól 2018 végéig. Ez alatt az idő alatt a gyűjtő végignézte a faluközösség hagyományos társadalmi kereteinek lassú, fokozatos felbomlását, a mesemondó közösségek és alkalmak megszűnését, illetve a település részleges bevonódását a budapesti agglomerációba. Mindezt nem hátrányként, hanem adottságként kezelte, ami a közösség elbeszélő hagyományában bekövetkezett módosulások nyomon követését is lehetővé tette számára, a mese- és mondaelőadó egyéniségek repertoárjának változásán túl a közösségi alkalmak változásáig.

A gyűjtő igyekezett a történetmesélés valós alkalmain megfigyelni a falu folklórját, így az 1970-es években részt vett a tollfosztóban, kukoricahántásnál és más közös munkákon, amikor az emberek önfe-

ledten és nem a mikrofonnak meséltek. Ez azonban még a viszonylag jónak mondható technikai feltételeket biztosító magnetofonok számára sem jelent ideális körülményt, az utólagos lejegyzés a munkazaj és a résztvevők hangfoszlányai miatt nem volt lehetséges. Ezért a történeteket Villányi később újra felgyűjtötte, mikrofonba mondatta az előadókkal. A személyes részvétel, a munkaalkalmakba való bevonódás ugyanakkor segített képet alkotni számára az egyes történetek tényleges népszerűségéről, a mese- és mondamondók előadói képességeiről és eszközkészletéről, valamint a hallgatóságuk reakcióiról. Azt sem hallgatja el, hogy rokonságának hozzá és tevékenységéhez való viszonyulása nem mindig volt pozitív, s hogy az ismeretségek akár gátló tényezőt is jelenthettek számára.

A kötetek egyik legfontosabb sajátosságát első látásra is az alaposág és a teljességre való törekvés jelenti. Ennek köszönhetően nem csak az egyes mondatípusokat adta közre több változatban is, ahogy ez a korábbiakban is megszokott gyakorlat volt a magyar mondagyűjteményekben, hanem a meséket is. Mivel a munka célja, hogy bemutassa Galgamácsa egykori, és még a közelmúltban is élő prózai folklórrepertoárját, valamint mese-, illetve mondaelőadói jellegzetességeit, a szerkesztő nem válogatott a szövegek között. Egy mesetípus akár öt különböző előadásban is közlésre kerülhetett. Mindez sokkal életszerűbbé teszi a kötetet, mivel lehetőséget teremt a variabilitás alaposabb megfigyelésére, a hagyománytörténetes folyamatának átélésére is.

Az első kötetben olvasható, monográfiának is beillő tanulmány részletesen értekezik a település földrajzi adottságairól, történelméről, ezen belül népességéről, egykori birtokviszonyairól, korábbi urairól, építményeiről, s mindazokról a körülményekről, amelyek az egyes folklórelbeszélések kulisszáit, tárgyi világát és karaktereit meghatározzák. Pontos adatolt a szövegben a faluközösség XX. század második

felében megélt változásainak története, az agrártársadalom felbomlásának folyamata, a lakosság faluról városba ingázása, s mindennek a helyiek elbeszélő hagyományára gyakorolt hatása is. A bevezető tanulmány különösen értékes fejezete az a részletes beszámoló, amit a szerző a galgamácsaiak mesemondó alkalmairól, és azok fokozatos változásáról írt. Ugyanitt harmincöt mese- és mondaelőadó részletes életrajza, továbbá repertoárjuk elemzése is olvasható. Villányi két kulcsadatközlője volt az 1970-es években Pesti József (1905–1981) és felesége, Majer Borbála (1912–1990). A Pestiről írott, közel százoldalas ismertető is önálló publikáció lehetne – mint ahogy szinte egy teljes kötetet megtölt az általa elmondott mesék sora is.

A bevezető tanulmányában a szerző alaposan bemutatja és elemzi a község teljes mese- és mondarepertoárját. Első látásra is feltűnő, hogy sok mondagyűjteménnyel szemben a történeti mondák fejezete viszonylag kicsinek mondható. Galgamácsa folklórjában kevés egykori király, báró, politikus és hadvezér szerepel. A legnagyobb arányban Mátyás királyról szóló történeteket tartalmaz, amelyek jelentős része reneszánsz kori eredetű trufa. A másik nagy tematikus csoportja a galgamácsai történeti mondáknak az utolsó bő két évszázad eseményeit beszéli el, így elsősorban az 1848/49-es forradalom és szabadságharc-hoz és hőseihez, Kossuth Lajoshoz, a költő Petőfi Sándorhoz, illetve a közel hetven éven át uralkodó Habsburg Ferenc József-hez kapcsolódik. Jelentős a történeti mondák között a XX. századi események, az I. világháború, a trianoni békeszerződés és Horthy Miklós kormányzó emlékezete. A kora újkor eseményei és hősei szinte teljesen hiányoznak, ami magyarázható azzal, hogy az időszak ezen a tájon a török elleni küzdelmek jegyében telt, és jelentős népmozgásokkal járt, de azzal is, hogy a népi emlékezetet sokkal kevésbé ragadja meg a történelmi tények és a kronológiai idő, mint azt korábban gondolták a kutatók. A távoli

múlt, a középkor és a kora újkor eseményeinek valamiféle mondai hagyományát többnyire az alapfokú oktatás és az olcsó nyomtatványok közvetítették a falusi gazdák felé. Egyelőre ismeretlen okokból egyik sem hagyott jelentős nyomot a település lakóinak tudatában.

A népnek szánt olvasmányok szintén nem kerülték el a kötet szerkesztő figyelmét. A településen talált olcsó nyomtatványokból válogatást közöl a negyedik kötet gazdag képmelléklete. Itt emellett a mesemondókról készült portrékat, a mesemondási alkalmakról készített felvételeket, és a falut ábrázoló régi képeslapok reprodukcióit is megtalálhatja az olvasó.

Villányi Péter gyűjtői erényei között elsőként a kutatói alázat említhető, aminek köszönhetően, bár tisztában van a folklór-gyűjtés több évszázados gyakorlatával, a folklórgyűjtővel szembeni elvárásokkal, azokat képes saját tapasztalatai és elgondolásai mentén felülírni. Nála a helyi közönség szempontjai kerülnek a fókuszba, tehát nem azt írja le, amit egy kívülről jövő kutató a faluközösség folklórából látni akar, hanem azt, amit a közösség tagjai lényegesnek tartanak. Azt az állapotot igyekszik rögzíteni, amit megismert, azokkal az arányokkal, amelyeket megtapasztalt. Ez különösen a monda- és anekdotarepertoár vonatkozásában feltűnő. A történeti hagyományokat ugyanis Galgamácsán kevésbé az országos ismertségű és jelentőségű notabilitások képviselik, sokkal inkább a falu életét közvetlenül meghatározó előkelő személyek, mindenekelőtt a területet egykor birtokló Grassalkovich Antal báró, továbbá a helyi polgárság és értelmiség egykori képviselői, valamint bolondos, különc figurák, akik körül monda- és anekdotakörök bontakoztak ki. E történetek egy része helyi mondának, vagy helyi anekdotának tekinthető, de a kötet gazdag variánsrendszere lehetőséget teremt annak ábrázolására is, hogy milyen keskeny a mezsgye az egyes műfajok között. A helyi anekdoták gazdagon élnek a hiede-

lemtörténetek adta lehetőséggel, a történeti hősök idővel a hiedelemalakok attribútumait öltik magukra.

A szerkesztői és közreadói szorgalom, továbbá a téma iránti feltétel nélküli elkötelezettség jele Villányi Péter könyvében a nyelvjárási sajátosságok pontos tolmácsolása. A kötet még a kritikai kiadások esetében is szokatlan pontossággal közvetíti a dialektikus sajátosságokat, aminek köszönhetően az értő olvasóban az előadók tényleges meghallgatása nélkül is megelevenedik egy palóc falusi mesemondó alkalom.

(Villányi Péter gyűjt., szerk.: Galgácsai népmesék és mondák. 1–4. Új magyar népköltési gyűjtemény XXVII. Sorozatszerkesztő: Nagy Ilona. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2022. 3495 oldal)

Mikos Éva

KAFFKA PÉTER ÉPÍTÉS ÉS BARLANGKUTATÓ REGÉNYES ÉLETE

Immár rendszeresen nagy feladatokra vállalkozik Székely Kinga, a Barlangtani Intézet korábbi vezetője, a Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulat sok éven át volt titkára, aki geográfusként jeles barlangkutatók életét dolgozza fel és jelenteti meg, méghozzá – nem kevés áldozatot kívánva – magánkiadásban, saját költségén. A földtudományos szakmai körökön túl is ismert és híres Kessler Hubert és Kadić Ottokár – akik a magyar karszt- és barlangkutató XX. századi kiemelkedő alakjai voltak – és a tragikus sorsú Plózer István – aki talán a legkiválóbb barlangkutató búvárként barlangok víz alatt álló világát tárta fel – után legújabb könyve egy kevésbé ismert, vagy inkább úgy mondhatnánk, jobbára építész szakmai körökben ismert kiválóság, Kaffka Péter sok tekintetben regénybe illő életét ismerteti, aprólékos részletességgel.

A szerző hosszú ideje készült az életrajz megírására, könyve *Bevezetőjében* részlete-

sen le is írja, hogyan sikerült ezt a régi álmát megvalósítania, de azt is, hogy ehhez helyenként milyen kálváriát kellett átélnie. A könyv első nagyobb része a család történetét tárgyalja. Szinte hihetetlen, hogy a szerző milyen elképesztő mennyiségű adatgyűjtést végzett. Régi újságok megsárgult példányainak százait lapozta fel, hosszú órákat töltött levél- és fényképtárakban, számtalan interjút készített – vagy csak beszélgetett, levelezett – olyan emberekkel, akik ismerték könyve főhősét és rokonságát. Mindezek alapján nemcsak egy kiváló életrajz született, hanem a magyar XX. század egy túhegyesen pontos, ugyanakkor elképesztően érdekes korrajza is. Sőt, mivel a Kaffka család történetét sikerül visszavezetnie a XVIII. századig, valójában még egy ennél is hosszabb ívű időszakba nyújt történeti bepillantást. Már csak azért is, mert a könyv az építész-barlangkutató életének bemutatása mellett feltárja államtitkársági címig jutó édesapja, valamint Hegyesi Mari művésznéven országos hírűvé vált színésznő édesanyja életét is. Természetesen nem maradhatott ki a szintén országosan ismert másod-unokatestvér, az író Kaffka Margit munkásságának összefoglalása sem, sőt, még számos további rokonnak, valamint Kaffka Péter három feleségének az életrajza is nagy részletességgel megjelenik, jelentős mértékben erősítve a könyv korrajzjellegét.

A könyv a továbbiakban már magának Kaffka Péternek az életét veszi sorra, gyerekkorától indulva, a korábbiakhoz hasonlóan rengeteg dokumentummal alátámasztva. Természetesen képtelenség e rövid ismertetésben minden érdekességre kitérni, mégis ki kell emelni hadifogsága szinte regénybe illő ismertetését. A következő nagyobb fejezet barlangkutató tevékenységével foglalkozik, amelyet az I. világháború után műegyetemi hallgatóként kezdett meg, és amelynek mai napig leghíresebb, legjelentősebb eseménye a Baradla addig még be nem járt jósavfői szakaszának feltárása volt. A könyv írója itt Kaffka kezébe adja a

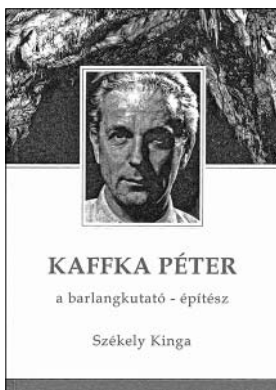
tolat, ugyanis teljes részletességgel, irodalmi stílusban idézi a felfedező saját, 1923-ban nyomtatásban megjelent leírását a felfedezésről, ami jól tükrözi azt a mámoros örömet, ami Kaffka Pétert és két kutatótársát átjárta:

„Első gondolatunk az volt, hogy a Pokolba jutottunk vissza, amikor két hatalmas cseppkőoszlop ejtett bámulatba s ez meggyőzött az ellenkezőjéről. A túgalás hatalmas teremmé bővült s átmászva egy törmelékes dombon, az Acheron (Styx) még eddig nem ismert medrében állottunk. Mindkettőnket elfogott az öröm, mert a váratlan eredmény, íme, kétségtelenné vált. Lázasan haladtunk előre a tágas mederben s csak egy gondolatunk volt: jártak-e már erre? Kutattunk nyomok után, de nem látszott sehol semmi, sem fáklya korma, sem emberi lábnyom. Mindenütt a legvékonyabb stalaktitok is épek voltak s végre egy cseppkőkristályos gyémántfolyó meggyőzött róla, hogy azt még emberi lábnyom nem érte. Haladtunk előre s a meder, a régi változatlan északi irányt betartva, mind tágasabb teremben vezetett át...”

Jó magyar viszonyainkra jellemzően azonban a felfedezést – Kaffka szavaival – „végtelen civakodások sora” követte. Érdekek ütközése, személyi féltékenységek gátolták az új szakasz kiépítését; mindennek történetét is részletesen tárgyalja a könyv, számtalan korabeli fényképpel, dokumentummal illusztrálva. Talán emiatt is – mint arról a következő fejezet tanúskodik – a harmincas években a barlangi kutatómunkát a nem kevésbé fontos szervezői és adminisztratív tevékenységek váltották fel, számos, főleg tudományos és szakmai egyesület tisztségviselőjeként, amelyeket fő foglalkozása, sok időt kívánó építész-mérnöki munkája mellett végzett. Kaffka Péter ugyanis nagy jelentőségű jósvafői munkássága el-

lenére nem elsősorban barlangkutatással kapcsolatos tevékenységei okán, hanem mint jelentős építész-mérnök vált ismertté. Sőt, nemcsak épületeket tervezett, hanem művészi tehetségét is hasznosította, pl. az Operaház vagy a Margitszigeti Szabadtéri Színpad díszlettervezőjeként. Sokoldalú tehetsége révén került az akkoriban igen fontos szerepet betöltő Közmunkatanács alkalmazásába, ahol húsz évet töltött el, számos fontos pozíciót betöltve. Várostervezési javaslatai – amelyek sajnos csak részben valósultak meg – a mai napig tanulmányozásra méltók. A könyv egyik nagy erénye Kaffka ezen tevékenységének alapos áttekintése. Persze, azért voltak megvalósult tervei is, mint pl. a gödöllői strandfürdő, az építészeti szempontból különleges családi nyaraló, valamint a jól ismert budai Napraforgó

utcai lakótelep több épülete, és fontos szerepet játszott tervezői-építész munkájában Budapest két nagy szabadtéri színpada, a soha fel nem épült gellérthegy, valamint a napjainkban is működő, élete egyik fő művének tekinthető margitszigeti. A könyv mindezek történetével, politikai és gazdasági hátterének megvilágításával is részletesen foglalkozik.

A változó eredményességű, de egészében mégis sikeres éveket kevésbé boldog időszak követte, amit érzékletesen tükröz az életpálya következő, II. világháború alatti és háború utáni eseményeinek leírása. A szerző itt hosszú részleteket idéz Kaffka naplójából, amelyek megrázóan írják le a háborús évek nyomasztó légkörét, a mindennapok megélésének nehézségeit, majd a harci események konkrét iszonyatát, a család tragédiáját. Sajnos a háború utáni évek sem voltak könnyebbek. Biztatónak ígérkezett, hogy amerikai kiküldetést nyert el a Lánchíd újjáépítése nyugati magyarok általi támogatásának elősegítésére, ám ez az út

később, a kommunisták teljes hatalomátvétele után már az ellene meginduló támadások fő ütőkártyája lett, így végül 1948-ban – ahogy a szerző írja – *„... egy sikeres élet után 50 évesen, kismizmizve, nincstelenül, bujkálva kell elhagynia hazáját”*. 1949-től 1992-ben bekövetkezett haláláig Kanadában élt, ahol ugyan munkát és megbízásokat kapott, megbecsült, békés élete volt, de – idézzük itt a szerzőt – *„... a magyarországi életét nem kapta vissza, annak ellenére, hogy majdnem ugyanannyi időt töltött ott, mint itthon. Számára a két világháború közötti időszak volt a legboldogabb, megbecsülték családját, őt, a munkáját, részt vehetett az ország építésében, szépítésében, maradandó értékeket alkothatott. Barátai a kor neves művészei voltak, rangos rendezvények vendége lehetett, az ország szakmai vezetői kikérték tanácsát és hallgattak szavára. Soha nem politizált, mindig becsületes polgári életre vágyott, mégis a politika áldozata lett, s mint olyan sokan a környezetéből tudását kénytelen volt külföldön kamatoztatni, mert nem engedték, hogy hazája javát szolgálja.”* Rá is vonatkoznak Tompa Mihály örökbeccsű sorai: *„Mint oldott kéve, széthull nemzetünk...”*

A könyv azonban ezzel nem ér véget. Egy következő önálló fejezet, amelyet a szerző felkérésére Nagy Gergely Domonkos építészettörténész írt, szakmai szempontból foglalja össze Kaffka Péter építészeti tevékenységét, majd egy újabb fejezet Kaffka megbecsültségét, emlékezete megőrzésének megnyilvánulásait veszi sorra, fájó szívvel állapítva meg, hogy ez korántsem nevezhető kielégítőnek, hiszen megérdemelné, hogy a Margitszigeti Szabadtéri Színpad közelében szobrot kapjon, és hogy sírját gondozzák. (E sorok írójának személyes megjegyzése: ez nem lesz könnyű... nemrégiben például a budai I. kerület önkormányzata utasította el teljesen érthetetlenül, mondva-csinált indokkal, hogy a magyar földrajztudomány kiemelkedő tudósa, Láng Sándor emléktáblát kaphasson Logodi utcai egykori lakóházán...).

Visszatérve a könyvre, ki kell még emelni a benne szereplő számtalan személynek a szerző által összeállított rövid életrajzi adatait, az ugyancsak hihetetlenül gazdag Kaffka-bibliográfiát, valamint az apró betűkkel írva is 20 oldalas, több száz tételtől álló irodalomjegyzéket, ami hűen tükrözi, micsoda alaposággal dolgozta fel a szerző a barlangkutató-építész életét. Ugyanez mondható el a közlésre kiválasztott több száz egykori okiratról, fényképről, újságcikkről, tervrajzról. Ez a rengeteg ábra is hozzájárul ahhoz, hogy – mint ezt e sorok írója már a könyvismertetés elején említette – a könyv Kaffka Péter életének, munkásságának megismertetésén túl egy páratlanul gazdag korrajzzal is szolgáljon az olvasó számára. Ezért (is) ajánlható mindenkinek, még azoknak is, akik számára a barlangkutatás talán a kevésbé érdekes és értékes tevékenységek közé tartozik.

Székel Kinga óriási munkát végezve több évtizeden át gyűjtötte az anyagot és írta e könyvet. Köszönet érte, és várjuk a folytatást, hiszen még oly sok Kaffka Péterhez hasonló magyar tehetség érdemelné meg, hogy életét és munkásságát hasonló részletességgel feltárják.

(Székel Kinga: Kaffka Péter, a barlangkutató – építész. A szerző magánkiadása, Budapest, 2023. 270 oldal)

Horváth Gergely

A FREIBERGI BÁNYÁSZATI AKADÉMIA HATÁSA OROSZORSZÁGBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

A Gurka Dezső szerkesztésében megjelent könyvben szereplő cikkek német vagy angol nyelvűek. A könyv címe magyarul: *Ásványtani konnotációk a 18. és 19. században. A freibergi Bányászati Akadémia hatásának története Közép- és Kelet-Európában.* A „konnotáció” nehezen körülírható szak kifejezése a tudománytörténetnek, „jelen-

ség”-et jelent, amelybe azonban a kapcsolatok, kölcsönhatások is beleértendők. Gurka Dezső bevezető tanulmányában ilyen értelemben ad áttekintést a német ásványtan helyzetéről ebben a korban. Ezen belül különösen Werner ásványtana és a neptunizmus hatását emeli ki. Előzetesen bemutatja a kötetet is.

A könyv első nagy témaköre magával a freibergi Bányászati Akadémiával foglalkozik, ahonnan a szellemi hatások kiindultak. Ennek keretében két német szerző tanulmányát közli. Angela Kugler-Kießling, az akadémia könyvtárának mostani munkatársa a Werner hagyatékában megmaradt gyűjteményeket mutatja be, kivéve magát az ásványgyűjteményt. Ide tartoznak a magánkönyvtára, a történelmi térképek és bányászati metszetek, a kéziratok, ezen belül a gazdag levelezése, és egy éremgyűjtemény. Annett Wulkow az akadémia vendégkönyvéből gyűjtötte ki a magyar látogatók bejegyzéseit az 1769–1820 közötti időből. Az összesen 2768 bejegyzés közül néhány száz a külföldi, és ezek között 16 származik Magyarországból. A látogatók között volt Anton von Rupprecht, a selmecbányai főiskola későbbi tanára, Ignaz von Born, aki elsősorban az amalgámos eljárás iránt érdeklődött, valamint Joseph Jonas, aki a pesti Nemzeti Múzeum ásványgyűjteményének felügyelője lett. A szerző megtalálta a freibergi vendégkönyvben Teleki Domokos bejegyzését is, aki 1795 őszén járt az akadémián az orvosa, Pataki Sámuel és Péchy százados társaságában. Ekkor minden bizonnyal Werner professzorral is találkozott Teleki. Sőt, lehet, hogy már előtte Karlsbadban is találkoztak, mert majdnem egyszerre tartózkodtak ott, amint azt Teleki Domokos bejegyzése a karlsbadi vendégkönyvben 1795. július 14. dátummal bizonyítja.

A könyv második témaköre a freibergi akadémia németországi és oroszországi hatásával foglalkozik. A németországi hatást Thomas Bach egy filozófiai jellegű tanulmánya képviseli, amely Goethe ásványgyűjteményének jelentőségét hangsúlyozza a költő életművében. Goethe a gyűjtemény tárgyait sorokba (francia szóval *suite*-ekbe) rendezte, ebben a tekintetben Werner követője volt.

A moszkvai akadémiai Földtani Intézet két munkatársa, Irina G. Malakhova és Natalia I. Bryanchaninova azt mutatják be, hogy Freibergnek a külföldi tudományos központok közül talán a legfontosabb volt a hatása az orosz földtudományok fejlődésére. Freibergben végzett száz szakembereket hívott meg a cár, akik később jelentős szerepet vállaltak Oroszországban, és közben félig oroszokká is váltak. Ilyen volt pl. Renovanz, Fischer von Waldheim és Pansner. Később is Wernernek Freibergben számos orosz tanítványa volt.

Zoya A. Bessudnova, a moszkvai Vernadskij Geológiai Múzeum főmunkatársa külön cikkben foglalkozik az elsorolt német szakemberek közül Fischer von Waldheim és Werner kapcsolatával. Fischert az orosz őslénytan megalapítójának tartják, Moszkvában 1805-ben ő alapította a Természettudományi Társulatot és az egyetem Természettudományi Múzeumát.

A könyv harmadik témaköre Freiberg magyarországi hatásával foglalkozik. Gurka Dezső egy freibergi professzor lányának, Julie Charpentiernek a történetét mondja el, akit az ott tanuló báró Podmaniczky Károly vett el, és hozott haza Magyarországra. Julie előzőleg a szintén az akadémián tanuló Friedrich von Hardenberg, költői néven Novalis menyasszonya volt, de a költő fiatalon meghalt. Novalis műveiben az ásvány-

tani ismeretek, sőt, magyar vonatkozások is gyakran megjelennek. Podmaniczky Freibergben és Jénában az ottani szellemi élet elismert alakja volt, aki hazajöve, feleségével együtt, jelentős kulturális hatást is közvetített. Julie gyermeke szülésekor halt meg Aszódon 1811-ben, tragikusan fiatalon. Podmaniczky Károly később azt írta, hogy életében két ember elvesztését nem tudta türelmesen elviselni, az egyik volt „*az én Julie-m*”, a másik: „*az én Wernerem*”.

A kötet tartalmazza a temetésekor elmondott gyászbeszéd teljes szövegét is mint forrásközlést. Ennek szerzője Boszy Mihály aszódi evangélikus lelkész volt, aki korábban maga is Jénában tanult.

Papp Gábor tanulmányában nagyon alaposan, sok adattal mutatja be Werner hatását a magyar ásványtanra. Foglalkozik a nevezéktanra tett hatásával, és ezen belül kitér a magyar nyelvújítás sokszor túlzó kísérleteire is. Werner neptunista tanait nálunk nem fogadták el olyan egyöntetűen a szakemberek, mint talán a német nyelvterületen vagy Oroszországban. Born Ignác már Werner előtt neptunista nézeteket vallott, de pl. tokaji kőzetekről, vagy a csehországi Franzensbad mellett található Kammerbühl hegyről elismerte, hogy vulkáni eredetűek. A legharcosabb vulkanista Johann Ehrenreich von Fichtel volt. A dolgozat részletesen elemzi a műveit ebből a szempontból. A késmárki Mathias Senowitz viszont az eredetileg vulkanista felfogásából „megtért” neptunista példája. Ez a fordulat éppen egy Tokaji-hegységben tett kiránduláson történt, 1803-ban. (Itt meg kell jegyezni, hogy körülbelül ugyanabban az időben, 1795-ben, hasonlóképpen járt Tokaj-Hegyalján Dercsényi János is. Őt brazil vendége, da Camara győzte meg, aki előzőleg szintén Werner tanítványa volt Freibergben (lásd: Viczián 2021: EMT XIV. Tudomány- és Technikatörténeti online Konferencia, [Kolozsvár], 2021. 92–95.).

A kevésbé ismert Bredetzky Sámuel, aki a Jénai Ásványtani Társaság alapító tagja

volt, hazai és galíciai munkássága alatt végig neptunista maradt. Végül a jó megfigyelő Kitaibel Pál – bár hangsúlyozta a vízzel való elborítás fontosságát a magyarországi kőzetek nagy részének keletkezésében – minden jelentősebb vulkáni hegységünk eredetét már helyesen ismerte fel (Visegrádi-hg., Mátra, Tokaji-hg., Selmeci-hg., Ávas-Gutin).

A marosvásárhelyi Teleki Téka 1802-ben nyílt meg a közönség számára, benne Teleki Domokos ásványgyűjteményének bemutató szekrényei 1806-ra lettek kész. A gyűjtemény gondozásával megbízott könyvtáros, Szász József tevékenységéről a kötetben Viczián István írt. Szász József, Teleki Sámuel megbízásából Jénában tanulta az ásványtant. Erről a könyvtár kéziratárában számos oklevél, bizonyítvány maradt fenn. Hazahozott jegyzetei között a legfontosabbak az ásványokat jellemző táblázatok, amelyekben az ismertetőjegyek felsorolása egyértelműen Wernert követi. Az ásványok sorrendje is alapvetően az ő rendszertanának felel meg. Egy kéziratos, magyar nyelvű ásványhatározó könyv is található a jegyzetek között, valószínűleg egy német eredeti fordítása.

A mostani kötet már a negyedik tagja annak a német vagy angol nyelvű könyvsorozatnak, amelyet Gurka Dezső szerkesztésében a Gondolat Kiadó jelentetett meg a jéna-weimari filozófia és természettudomány közép- és kelet-európai, különösen magyarországi hatásairól a romanticizmus korában. Ezeknek a köteteknek a témakörei az ásványtan, az antropológia és az őslélektan. Ezt az értékes sorozatot hasonló témákról még több magyar nyelvű kötet is kiegészíti.

(Gurka, Dezső [Hrsg.]: Mineralogische Konnotationen im 18. und 19. Jahrhundert. Die Wirkungsgeschichte der Freiburger Bergakademie in Mittel- und Osteuropa. Gondolat Verlag, Budapest, 2023. 214 oldal)

Viczián István

HONISMERETI ÉVFORDULÓNAPTÁR

2024

899. A honfoglaló magyarok végleg elfoglalják a Dunántúlt.

x 1074. k. (Könyves) Kálmán magyar király († Székesfehérvár, 1116. február 3.)

1324. Károly Róbert király Maros (a mai Nagymaros) lakóit Buda város kiváltságaival ruházza fel, s Marost Visegrád ikervárosává nevezi ki.

x 1424. I. Ulászló (Krakkó) magyar és lengyel király († Várna, 1444. november 10.)

1449. Hunyadi János szövetségre lép Boszniával, István bosnyák király elismeri a magyar királyi főségét.

† **1549.** Várdai Pál (Pozsony) esztergomi érsek (x Kisvárdá 1483.)

† **1574.** Heltai Gáspár (Kolozsvár) prédikátor, nyomdász, író (x Nagydisznód, 1510.?)

1599. A prágai udvar Basta György zsoldos vezért küldi Erdélybe Mihai Viteazul havasalföldi vajda „ellenőrzésére”.

1674. A kapucinusok megtelepednek Magyarországon (elsőként a Pozsony vármegyei Bazinban).

x 1824. Bányai Júlia (Vízakna, Alsó-Fehér vm.) honvédtiszt († Kairó, 1883. november 1.)

x 1849. Weisz Frigyes (Pest) kertész, a fővárosi közterek kialakítója († Budapest, 1908. június 6.)

x 1849. Hegedűsné Jókay Jolán (Komárom) író, Jókai Mór unokahúga († Budapest, 1922. május 8.)

JANUÁR

2. 1849. A Kossuth Lajos vezette magyar kormányzat Pestről Debrecenbe teszi át székhelyét. Bem seregei Tihucánál (Beszterce-Naszód vm.) megverik a románokat ellenünk lázító Karl von Urban osztrák főtiszt seregét, miáltal felszabadul Észak-Erdély.

5. x 1874. Bátky Zsigmond (Kocs, Komárom vm.) etnográfus, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója († Budapest, 1939. augusztus 28.)

8. 1849. A román felkelők elpusztítják Nagyenyed városát (az egykori Alsó-Fehér vm. székhelyét), mintegy 1000 magyar lakost lemészárolva.

9. x 1799. Benkő Dániel (Kézdivásárhely) mezőgazdasági író († Budapest, 1883. november 19.)

10. x 1899. Vaszary János (Budapest) színész, színigazgató, rendező, színműíró († Madrid, Spanyol o., 1983. november 27.)

11. x 1799. Klauzál Imre (Szeged) mezőgazdász, mezőgazdasági szakíró († Bécs, 1867. március 5.)

13. x 1824. Hollán Ernő (Szombathely) hadmérnök, altábornagy, akadémikus († Budapest, 1900. május 28.)

15. x 1849. Darányi Ignác (Buda) politikus, birtokos, miniszter, akadémikus († Budapest, 1927. április 27.)

19. x 1824. Lázár Jakab (Alvinc, Alsó-Fehér vm.) erdészeti szakíró († Bécs, 1895. február 1.)

20. x 1824. Podmaniczky Frigyes br. (Pest) politikus, író († Budapest, 1907. október 19.)

26. 1699. A Szent Liga országai és a Porta megbízottai megkötik a karlócai békét, ami véget vetett a 16 esztendőös török háborúnak.

29. x 1899. Páger Antal (Makó) színész († Budapest, 1986. december 14.)

FEBRUÁR

4. 1774. Kiskunfélegyháza városi rangot kap.

5. x 1774. Toth János (Karcag) ügyvéd, helytörténész († Kiskunhalas, 1826. szeptember 4.)

5. 1849. A Guyon Richárd honvéd ezredes vezette magyar sereg a branyiszkói ütközetben megveri az osztrákokat.

13. x 1799. Ghyczy Ignác (Tata) mezőgazdász, országgyűlési képviselő († Tata, 1870. május 4.)

18. x. 1374. Anjou Hedvig (Buda) lengyel királynő (Jadwiga), I. (Nagy) Lajos magyar király leánya († Krakó, 1399. július 17.)

19. x 1899. Kner Albert (Gyoma) nyomdász, grafikus († Chicago, USA, 1976. augusztus 21.)

27. 1849. A Henryk Dembinski honvéd altábornagy vezette magyar sereg a kápolnai csatában vereséget szenved.

MÁRCIUS

4. 1849. Az udvar új alkotmányt tesz közzé, amely megszünteti Magyarország önálló államiségát.

5. 1849. Damjanich beveszi Szolnokot.

x 1849. Balázs Mór (Pest) üzletember, a budapesti villamosvasút megteremtője († Wauheim, Német o. 1897. augusztus 1.)

11. x 1649. Gróf Koháry István (Csábrág, Hont vm.) költő, hadvezér, országbíró († Csábrág, 1731. március 29.)

1849. Bem seregei beveszik Nagyszebent.

13. x 1899. Kodolányi János (Telki, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.) író, publicista, kritikus († Budapest, 1969. augusztus 10.)

20. vagy 21. x 1649. Zrínyi Ilona (Drávaszilas, horvátul: Prodbest) I. Rákóczi Ferenc, majd Thököly Imre felesége, II. Rákóczi Ferenc édesanyja

23. x 1574. Jacobinus János (Kolozsvár) Erdély kancellárja († Brassó, 1603. július 17.)

ÁPRILIS

2. 1849. A honvédek Hatvannál megverik az osztrák csapatokat.

3. 1849. Perczel beveszi Szenttamást, a szerb fölkelők erősségét.

4. 1849. A magyar honvédek Tápióbecskénél megverik Jellačićot.

4. x 1899. Thirring Lajos (Budapest) statisztikus, egyetemi tanár († Budapest, 1983. május 14.)

6. 1849. A honvédek Isaszegnél is legyőzik Jellačićot.

10. 1849. Damjanich serege Vácnál fényes győzelmet arat az osztrákok fölött.

13. x 1749. Rát Mátyás (Győr) evangélikus lelkész, nyelvészeti szakíró, az első magyar nyelvű hírlap, a Magyar Hírmondó szerkesztője († Győr, 1810. február 5.)

14. 1849. A debreceni országgyűlés megszavazza a Habsburg–Lotharingiai-ház trónfosztását, Magyarország függetlenségi nyilatkozatát, Kossuth Lajost kormányzóvá választják.

19. 1849. Damjanich nagysallói győzelmével megnyílik az út Komárom felé.

21. x 1799. Táncsics Mihály (Ácsteszer, Komárom-Esztergom vm.) politikus, publicista, író († Budapest, 1884. június 28.)

22. 1849. A honvédek bevonulnak Komáromba. Az eldöntetlen komáromi-szőnyi csata után nem semmisült meg a császári sereg, de az ország nagy része felszabadult.

26. x 1599. Tatrosy György (Gyulafehérvár) krónikaíró († ?, 1645. után)

MÁJUS

2. 1849. Megalakul Szemere Bertalan kormánya.

7. x 1824. Balatoni Farkas János (Jászárokszállás) honvéd százados, jószágigazgató, Kerekegyháza alapítója († Kerekegyháza, 1908. augusztus 15.)

9. 1849. Miklós orosz cár kiáltványa arról, hogy megsegíti a magyarok ellen Ausztriát.

10. x 1649. Pápai Páriz Ferenc (Dés) tanár, orvos († Nagyenyed, 1716. szeptember 10.)

13. x 1799. Gróf Seilern Crestentia (Brünn/Morvaberény, Csehország, ma: Brno) gróf Zichy Károly, majd gróf Széchenyi István felesége († Kiscenk, 1875. július 30.)

17. † 1949. Balázs Béla (Budapest) író, színész, filmesztéta, filmrendező (x Szeged 1884. augusztus 4.)

21. 1849. A Görgei vezette honvédsereg visszafoglalja Budát.

1849. Ferenc József és Miklós cár egyezsége Varsóban: kétszázezer fős orosz sereg indul Magyarországra.

23. x 1849. Khuen-Héderváry Károly (Gräfenberg, akkor: Bajorország) politikus, miniszterelnök († Budapest, 1918. február 16.)

† 1849. (ifj.) Péczely József (Debrecen) tanár, történész, akadémikus (x Komárom, 1789. november 26.)

29. x 1899. Cholnoky László (Ozora) vegyész, gyógyszerész († Pécs, 1967. június 12.)

30. x 1799. Kubinyi Ágoston (Videfalva, Nógrád vm.) múzeumigazgató, természettudós, régész († Budapest, 1873. szeptember 19.)

JÚNIUS

4. x 1899. Győri Klára (Szék, Szolnok-Doboka vm.) népművész, önéletrajzíró († Szék, 1974. december 20.)

8. x 1749. Pászthory Sándor (Egyházasfalu, Sopron vm.) jogász, 1790-től Fiume kormányzója († Varasd, Baranya vm. 1798. május 1.)

13. x 1799. Kiss Ernő (Temesvár) honvéd tábornok († Arad, 1849. október 6.)

18. 1849. Megkezdődik az orosz seregek benyomulása Magyarországra.

21. x 1874. Kempelen Béla (Budapest) genealógus, heraldikus, újságíró ((† Budapest, 1952. augusztus 27.)

24. x 1924. Urányi János (Balatonboglár) olimpiai és világbajnok evezős († Budapest, 1964. május 23.)

27. x 1924. Brusznay Árpád (Derekegyháza, Csongrád-Csanád vm.) tanár, az 1956. évi forradalom és szabadságharc mártíra († Budapest, 1958. január 9.)

28. x 1824. Nagy Iván (Balassagyarmat) történész, genealógus († Horpács, Nógrád vm., 1898. október 26.)

JÚLIUS

2. † 1849. Gábor Áron (a kökösi ütközetben) kisbirtokos, honvéd tüzértiszt, az 1848k–1849-es szabadságharc ágyúöntője (x Bereck, 1814. november 27.)

2. 1849. Görgei visszaveri Haynau Komárom elleni támadását.

4. x 1849. Bánóczi József (Szentgál, Veszprém vm.) irodalomtörténész, filozófus († Budapest, 1926. november 20.)

9. x 1674. Czelder Orbán (Merény, Szepes vm.) kuruc brigádéros († Kassa, 1717. október?)

13. † 1849. Vasvári Pál (Havasnagyfalu/Marisl – Gyalui-havasok Kolozs vm.) történész, a „márciusi ifjak” egyik vezére, honvéd őrnagy (Tiszabüd – a mai Tiszavasvári, 1826. július 14.)

13. 1849. Haynau csapatai bevonulnak Budára, Pestet orosz csapatok foglalják el.

14. 1849. Kossuth és Bălcescu „megbékélési tervet” kötnek.

24. † 1974. Id. Antall József (Budapest) jogász, politikus, miniszter (x Oroszi, 1896. március 28.)

23. x 1849. Gróf Zichy Géza (Sztára, Zemplén vm.) zongoraművész, író, zeneszerző († Budapest, 1924. január 24.)

26. x 1874. Békessy Jenő (Debrecen) állattenyésztési szervező, a hazai állattenyésztés egyik irányítója († Budapest, 1958. május 14.)

28. 1849. Az országgyűlés elfogadja a nemzeti-ségi törvényt.

30. x 1799. Petényi Salamon János (Ábelfalva, Nógrád vm.) zoológus, ornitológus († Pest, 1855. október 5.)

31. 1849. Bem serege vereséget szenved Segesvárnál. Petőfi Sándor eltűnése/halála.

AUGUSZTUS

x 1724. Kováts Mihály (Karcag) amerikai huszár ezredes, a függetlenségi háború hőse († Charleston, USA 1779. május 11.)

2. x 1899. Szabolcsi Bence (Budapest) zenetörténész, főiskolai tanár, akadémikus († Budapest, 1973. január 21.)

4. x 1924. Szabad György (Arad) történész, egyetemi tanár, akadémikus, az Országgyűlés elnöke († Budapest, 2015. július 3.)

5. x 1924. Fazekas Árpád (Csenger) gyermekorvos, író, helytörténész († Nyíregyháza, 2019. július 14.)

13. 1849. Görgei Artúr az orosz hadsereg előtt leteszi a fegyvert Világosnál.

15. x 1874. Seprődi János (Kibéd, Maros-Torda vm.) folklorista, zenetörténész († Kolozsvár, 1923. március 6.)

17. 1849. Kossuth és kísérete átlépi a török határt.

26. x 1849. László Mihály (Istensegits, Bukovina – Tîbeni, Románia) pedagógus, író († Budapest, 1932. március 29.)

29. † 1749. Bél Mátyás (Pozsony) evangélikus lelkész, pedagógus, történelem- és földrajztudós, nagy honismertető (x Ocsova, 1684. március 24.)

30. x 1574. Szenczi Molnár Albert (Szenc, Pozsony vm.) ref. pap, nyelvész, zsoltárköltő, egyházi író, bibliafordító († Kolozsvár, 1634. január 17.)

SZEPTEMBER

1. x 1824. Szatmári Károly (Hódmezővásárhely) ügyvéd, közgazdasági író, 1867 után a Magyar Dunagőzhajózási Társaság ig.-ja. († ?, 1876.)

10. † 1974. Hodosy József (Budapest) állatorvos, mikrobiológus (x Komárom, 1904. szeptember 19.)

26–29. között 1274. A Csákok serege a polgárdi csatában (Fejér vm.) megveri az András herceget (a későbbi III. Andrást) trónkövetelőként fellépítő Héder nembeli Kőszegi „Nagy” Henrik seregét (a csatában Kőszegi Henrik is elesik).

29. x 1624. Tofem Mihály (Székelyhíd, Bihar vm.) ref. püspök, egyházi író († Gyulafehérvár, 1684. október 23.)

x 1899. Bíró László (Budapest) a golyóstoll feltalálója († Buenos Aires, Brazília, 1986. október 24.)

OKTÓBER

1849. A vésztörvényszék Magyarországon 500 halálos ítéletet hozott, ebből 114-et hajtottak végre.

1. x 1899. Bárdos Lajos (Budapest) zeneszerző, zenetudós, karnagy, egyetemi tanár († Budapest, 1986. november 18.)

2. 1849. Megadja magát Komárom vára, ezzel Magyarország egész területén érvényesül az osztrák katonai diktatúra.

6. 1849. Aradon kivégzik a tizenhárom tábornokot, Pesten gróf Batthyány Lajos miniszterelnököt.

8 x 1874. Gróf Bethlen István (Gernyeszeg, Maros vm.) politikus, miniszterelnök († Moszkva, 1946. október 5.)

9. x 1849. Jekelfalussy József (Rimaszombat, Gömör és Kishont vm.) statisztikus, közigazdász, az MTA levelező tagja († Budapest, 1901. február 12.)

24. † 1849. Pesten kivégzik báró Perényi Zsigmondot (x Ardó, 1783. november 18.), a felsőház elnökét és Szacsvay Imrét (x Kisürög, 1818. november 1.), a képviselőház jegyzőjét.

25. † 1849. Kazinczy Lajos honvédezredes, „a tizenötödik aradi vértanú” (x Széphalom, 1820. október 20.)

27. x 1899. Gulyás Pál (Debrecen) költő, szerkesztő († Debrecen, 1944. május 13.)

NOVEMBER

4. x 1849. Lóczy Lajos (Pozsony) geológus, geográfus, paleontológus, egyetemi tanár, akadémikus († Balatonarács, Zala vm., 1920. május 13.)

† 1949. Ugró Gyula (Újpest) ügyvéd, Újpest város első polgármestere (x Nagykőrös, 1865. május 10.)

5. x 1899. Radó Sándor (Újpest) geográfus, térképész, egy. tanár († Budapest, 1981. augusztus 20.)

8. † 1924. Pasteiner Gyula (Budapest) művészettörténész, műkritikus, egyetemi tanár, akadémikus (x Tata, 1846. március 7.)

10. x 1874. Almásy Sándor (Jászberény) Jász-Nagykun-Szolnok megye főispánja, a soproni népszavazás kormánybiztosa († Pomáz, 1958. október 24.)

20. 1849. Hivatalosan átadják a Lánchidat.

21. 1949. Megnyitják a forgalmat a II. világháború után újjáépített Lánchídon.

28. x 1849. Gozdsu Elek (Ercsi, Fejér vm.) író, ügyvéd († Temesvár, 1919. május 26.)

DECEMBER

† **1349.** Telegdi Csanád esztergomi érsek (x?, 1280. k.)

7. † 1874. Rosti Pál (Dunapentele) földrajztudós, néprajztudós, fotográfus, az MTA levelező tagja (x Pest, 1830. november 29.)

9. 1849. Az egy évnél rövidebb büntetéseket a véisztörvényszékek győzelemre változtatták.

† **1874.** Reitter Ferenc (Budapest) mérnök, az MTA levelező tagja (x Temesvár, 1813. március 1.)

11. x 1899. Horánszky Nándor (Budapest) orvos, ideg- és elmegyógyász, orvostörténész († Budapest, 1976. november 30.)

15. x 1749. Miller Jakab Ferdinánd (Buda) jogakadémiai tanár, múzeumigazgató, könyvtáros († Pest, 1823. november 22.)

16. x 1849. Kőnig Gyula (Győr) matematikus, egyetemi tanár († Budapest, 1913. április 8.)

17. x 1824. Szabó Károly (Kőröstarcsa, Békés vm.) történész, bibliográfus, egy. tanár († Kolozsvár, 1890. augusztus 31.)

24. † 1949. Márkus Emília (Budapest) színésznő, a Nemzeti Színház örökös és tiszteletbeli tagja (x Szombathely, 1860. szeptember 10.)

25. x 1924. Váci Mihály (Nyíregyháza) költő, író († Hanoi, Vietnam, 1970. április 16.)

27. x 1724. Űri János (Nagykőrös) könyvtáros, orientalista († Oxford, 1796. október 18.)

Összeállította: Halász Péter

A 2023. ÉV TARTALOMJEGYZÉKE

ÉVFORDULÓK

Kétszáz éves a Himnusz

Debreczeni-Droppán Béla: A Himnusz kézirata, Kölcsey szobra és a Magyar Nemzeti Múzeum 1/7

Kétszáz éve született Petőfi Sándor

Kováts Dániel: Petőfi közöttünk 1/8

Voigt Vilmos: Petőfitől Petőfigig – és tovább 1/12

Kétszáz éve született Ipolyi Arnold

Pogány Gábor Benő: Magyar mitológiai indíttatású szobortrilógia 6/32

Prohászka Péter: Ipolyi Arnoldról, születésének kétszázadik évfordulóján 6/3

Prohászka Péter: Ipolyi Arnold és Csallóköz emlékei – egy honismereti sorozat születése 6/15

Puntigán József: Ipolyi Arnold két temetése 6/23

Szulovszky János: Mi volt Ipolyi Arnold a tudomány számára? 6/9

175 éve alakult meg a Magyarhoni Földtani Társulat

Hála József: Az „alapító atyák”, akik a Magyarhoni Földtani Társulat „alakulására nézve erősen intézkedtek” 6/39

Kecskeméti Tibor: A Magyarhoni Földtani Társulat, hazánk legrégebben működő tudományos egyesülete 6/34

Százötven éves hazánk fővárosa

Az 1872. évi XXXVI. törvénycikk Buda-Pest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről 3/7

Brezsnyánszky Károly: Szülőföldtől a szülőföldig. A százötven évvel ezelőtt született Papp Károly geológus életútja 5/10

Bruckner Éva – Hollóházy Ildikó: Kétszáz éve hunyt el Schwartner Márton 4/7

Debreczeni-Droppán Béla: Kétszáz éve hunyt el Miller Jakab Ferdinánd, a Magyar Nemzeti Múzeum első igazgatója 6/47

Kis Domokos Dániel: A Báro Eötvös Loránd Menedékház Dobogókőn. Felavatásának 125. és névadója születésének 175. évfordulója alkalmából 6/52

Réthelyi Miklós – Wenger Tibor: A Semmelweis Egyetem anatómiai épületében tevékenykedő jeles személyek 2/10

Somfai Kara Dávid: Száz éve született Diószegi Vilmos etnográfus, a sámánizmus világhírű kutatója 6/57

Szenttamási-Babós Lajos: Kétszáz éve született Ács Károly, „a szabadság lovagja” 5/3

Szőnyegi Hajnalka: Kórész? Schleifer? – Sarlay! Kétszáz évvel ezelőtt született és 125 éve halt meg Sarlay János 5/7

Vasvári Zoltán: A 800 éves Érsekvadkert 4/3

Vágvölgyi Zoltán: 125 éve született dr. Bugyi István sebészprofesszor. Egyénisége az anekdoták világában él tovább 2/13

Wenger Tibor: 125 éves a Semmelweis Egyetem anatómiai épülete 2/3

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Andrássy Gyula: Magyarországot legyőzni lehetetlen 2/18

Juhász Ferenc: Hiszek a múltban 5/13

Pesti János: A nyelvészet, a néprajz és a történettudomány kutatási eredményeinek felhasználása a hon- és ismeret oktatásában 4/17

Petőfi Sándor: Három levél Bem seregéből 1/16

Ráth Károly: Eskü és székfoglaló beszéd 3/11

Szabó István: Az ország új népi képe a török-vész után (Részletek) 4/13

Tamáská Jánosné: Tabló kiegészítésekkel. Gondolatok egy új Petőfi-film kapcsán 1/19

Kreknyák Bálint: Beszámoló a VII. Országos Hon- és Népismeret Konferenciáról 1/20

Gergelyné Bodó Mária: Honismeret a tanórán, tanórákon kívül, online és az érettségien 1/22

Gergelyné Bodó Mária: Honismeret az iskolai műsorokban 1/26

Gergelyné Bodó Mária – Károlyi Attila: A módszertani gyakorlat feladatai (összeállította) 1/28

HAGYOMÁNY

Balázs Géza: Petőfi-fák 1/36

Bóta Piroska: „Te jány, ne táncolj annyit, mert kilyukad a talpad”. A Felsőtárkányi Néptáncgyűjtésről 3/20

Bozóki András – Szarvas Angéla: Hagyományos seprűkötő a Tápió vidéken 3/17

Gelencsér József: Fürdőzés a székesfehérvári Sóstón 3/28

Hála József: Mesék, mesemondók, mesegyűjtők. Adatok a magyar népmesekutatás történetéhez 4/24

Juhász Katalin: Orosz ellenség a magyar katonadalokban 2/34

Lilik Ferencné Badacsonyi Márta: Krisztus-keresés Győrújbaráton 2/21

Magyar Zoltán: Petőfi születésének mondái 1/30

Selmeczi Kovács Attila: A pesti Duna-víz-árus 3/14

Emlékhelyek

Kósa-Grimm András Kristóf – Skola Balázs János: A Magyar Nemzeti Névtér Emlékhely Névtérének szerepe a magyarság Kárpát-medencei emlékeinek megőrzésében 3/23

KÖZ-GYŰJTEMÉNYEK

Történelmi emlékhely lett a kiskőrösi Petőfi Szülőház és Emlékmúzeum

Sztéléavatási ünnepség Kiskőrösön (A szerk.) 1/51

Domonyi László: Polgármesteri köszöntő 1/51

Gráfik Imre: Petőfi-emlékházak és/vagy népi építészeti emlékek 1/39

Hermann Róbert: Kiskőrösi sztéléavató 1/54

Limbacher Gábor: Kiállításláncolat Petőfi két felvidéki útjáról 6/66

Móczár Gábor: Beszéd Kiskőrös történelmi emlékhely sztéléavatásán 1/52

Novák Ádám: „Cívisek világa”. A debreceni Déri Múzeum helytörténeti kiállítása 5/15

Nyiri Péter: „Egész uton haza felé”. Petőfi vándorlásai 6/61

Szende László: Petőfiről és emlékének ápolásáról 1/56

Székelyné Körösi Ilona: Petőfi-kultusz egy magángyűjtemény tükrében 1/63

Szilágyi Márton: Megnyitóbeszéd a kiskőrösi Petőfi-múzeum kiállításához 1/58

Vesztróczy Zsolt: Kiállítás a budapesti Honvédmúzeum történetéről 2/53

TERMÉS

Anka László: Liphay Béla báró budapesti közéleti szerepvállalása és palotája 3/44

Asztalos Zoltán: Döry Pál, Tevel község első díszpolgára 4/56

Bajkó Ferenc: A budapesti harangöntés aranykora, 1873–1914 3/77

Bencze Zoltán: A középkori budai régészeti kutatások vázlatos története 3/25

Borzák Tibor: Petőfi-rokonok titkai 1/82
Bödő Krisztián: Eötvös József anyai nagyapja, Lilien József báró 2/56
Debreczeni-Droppán Béla: A honismereti mozgalom kerek jubileumai 3/3
Éder Katalin: Schöppflin Aladár és a Fővárosi Múzeum első katalógusa 3/64
Erdélyi Mónika Villő: Függetlenségi ünnepség Pest-Budán 1849-ben 2/65
Földváry Gergely: Eltűnt fürdők a budai Hegyvidéken 3/83
Fülöp László: Bepillantás a XVI–XVII. századi debreceni polgárok életébe 3/103
Gazdag G. László: Bakonyszentiván Árpád-kori emlétséi 3/98
Gerencsér Péter: Sopron vármegye első oklevele 1162-ből 3/94
Goda Zoltán: Petőfi jászberényi látogatásai 1/69
Gönczi Ambrus: Ferencváros 1873-ban 3/31
Hajduk Márta: Az emberiség hasznára lenni. Egy Hruúz-rokon, Andrásfalvy Bertalan 1/93
Hajduk Márta: Szabadság és szerelem Partumban. Dokumentumfilm Petőfiről 1/95
Hideg Ágnes: Zentai Tóth István magyarországi szobrai 4/75
Juhász Zoltán: A BékésWiki. Békés vármegyei online helyismereti enciklopédia 2/48
† *Karacs Zsigmond*: Adalékok Károlyi Sándor életéhez 4/39
Katona Lajos Tamás – Kordos László: A veszprémi kőbányából egy veszprémi köztérre. A „kavicsfogó álteknős” története 6/94
Keresztes Csaba: Országfényképezési akció 1983 és 1989 között 5/98
Klement Judit: Buda, Pest, Óbuda és a városgyesítés gondolata 5/21
Komáromi Csaba: Katonából történetíró. Felpétzy György Jenő életútja 4/59
Lábadiné Kedves Klára: Kossuth Lajos és Béni Izsák Ferenc találkozása 6/100
Láng János: A „posta-generális”. A budapesti lövönatú postaszolgálat és egy ehhez nőtt dinasztia alkonya 3/56
Lőrincz Róbert: A dunakeszi falusi élet festője, Kalivoda Kata 4/69
Lukács László: „Nagy szegénységben élt itt Petőfi, a színészek segítették, ahogy tudták...”. Petőfi Sándor Székesfehérváron 1/75
Lőrincz Róbert: Dr. Kiss Ernő, Petőfi összes költeményeinek első erdélyi kiadója 6/90
Millisits Máté: Protestáns templomépítészet Budapesten 1873 és 1914 között 3/71
Miss Nándor: Kardos István, Szigetszentmiklós híres kántortanítója 4/47
† *Novák László Ferenc*: Nagykőrös mezőváros jótékonyági ügyei a XVII–XIX. században 3/107

Pallagi Mária: Rokon lelkek. Erzsébet királyné és Andrássy Gyula gróf kapcsolata 4/42
Pápai Tamás László: Parcellázás Budapest peremén. A Lónyaytelep története 3/38
Petheő Judit: Szubjektív beszámoló a Petőfi-rokonok harmadik, Szabadszálláson megrendezett találkozójáról 1/91
Rojkó Annamária: Aschner Lipót és a Tungsram fénykora 3/50
Serdült Benke Éva: Honvédsorsok üzenete. Bíró Sándor emlékezete 2/73
Simon Katalin: Mit ittak eleink? A fővárosi italfogyasztási szokások változásai a XIX. században 3/88
Steib György: Egyed Antal kirablása és halála 4/51
Székely Kinga: Petőfi nyomában a Baradla-barlangban 6/76
Tornai Csongor Gáspár: Gyöngyösi János politikai pályájának kezdete 4/63
Tóth Vilmos: A selmecbányai akadémia tanárainak sírjai a mai Magyarországon 2/59
Valentyik Ferenc: Lázár Zsigmond emléke. Kossuth hadnagyának sírja a dabasi református temetőben 2/84
Vesztróczy Zsolt: Egy éjszaka a Darvay-kúriában. A szamoskrassói Bem-emlékház története 2/79
Végső István: Petőfi Sándor pótnásznagya. Sass Károly, a kényszerből lett tanú 6/86
Vörös Boldizsár: Buda, Pest, Óbuda – egységes fővárossá lett? 5/26
Szerelmes földrajz – Komárom-Esztergom
Bársony László: Bányász hagyományok Tatabányán 2/121
Barina Zoltán: Erdőssztyepp Komárom-Esztergom vármegyében 2/104
Ifj. Gyüsi László: A Tatai járás mint a Tatai-medence központja 2/88
Hajdú Edina – Pál Márton: A Magas-Gerecse geoturisztikai értékelése 2/93
Kemecsi Lajos: A „tatai föld”-ről 2/124
Lieber Tamás: A romjaiból restaurált barlang 2/100
Móser Tamás: Szőlőtermesztés a tarjáni határban 2/113
Pál Gabriella: Néhány gondolat a Tatabányai Múzeumról 2/141
Pifkó Dániel: Az ifjú Jávorka Sándor Dorogon és Esztergomban 2/136
Stegmayer Máté: „Magyarországban Tatai Éppető mesterhez hozzá fogható nincsen...”
Fellner Jakab építőmester emlékére 2/128
Számadó Emese: Régészeti kutatások Brigetióban (1992–2022) 2/108
Száraz György: A tatai löverseny (1886–1908) 2/118

Szerelmes földrajz – Rábaköz

- Aszt Ágnes:* Művészet. Jelzők nélkül”. Horváth Róbert naiv szobrász útkeresésének állomásai – Az agyagból formált csornai lét 5/89
- Balázs Lívia:* Szentelmények a Rábaköz népi hitvilágában 5/77
- Csiszár Attila:* „Rábaköz s népe...” 5/35
- Csiszár Attila:* XIX–XX. századi kéziratos énekes- és imádságoskönyvek Kapuváron és Gartán 5/72
- Frisnyák Sándor:* A Kárpát-medence földrajzi munkamegosztása 4/3
- Gerencsér Péter:* Sopron vagy Kapuvár? A kora középkori Rábaköz vármegye kérdése 5/53
- Hála József:* „A Hanság földrajza”. Hazánk nyugati lápvidékének klasszikus leírása 5/40
- Pápai Emese:* Schima A. Bandi iparművész, aranykoszorús mester kapuvári alkotásai 5/94
- Pellinger Attila:* Vizet a Hanyba! 5/46
- Szalay Balázs:* A csornai polgári fiúiskola alapítása 5/58
- Török Sára:* Mihályi nyelvbe rejtett kincsei 5/69
- Varga József:* Lukácsy Lajos, a rábaközi hadiszobrász 5/83
- Varga Józsefné Horváth Mária:* Rábaköz nyelvjárása 5/65

KRÓNIKA

Az L. Országos Honismereti Akadémia Budapest, 2023. július 9–14.

- Debreczeni-Droppán Béla:* A Nemzet Fővárosában. Ünnepi megnyitó 4/78
- A Honismereti Akadémia kitüntetettjei
- Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérem kitüntetésben részesültek 4/85
- Honismereti Munkáért Emlékéremmel kitüntetettek 4/90
- Honismereti Emléklappal kitüntettek 4/99
- A szekcióvezetők beszámolója
1. szekció. *Rosch Gábor:* Budapest épített öröksége 4/9
 2. szekció. *Majdán János:* Budapest és a vidék kapcsolata a dualizmus korában 4/101
 3. szekció. *Juhász Zoltán András:* Hogyan mutassuk be településünket? 4/103
- Balogh Mihály:* Ács Károly Emlékév, Emléknapp Ráckeven 5/105
- Barteczka Mária:* Decsen is elhelyeztek botlatóköveket 1/104
- Bodó Imre:* Fekete István-émlékely Vörsön 1/101
- Bodó Imre:* Emlékezés a templomépítő Kanász Gyulára 4/105

- Debreczeni-Droppán Béla:* Arany családi körében 2/164
- Debreczeni-Droppán Béla:* „A nyelv – nemzedékek kézfogása”. Gondolatok a Magyar Nyelv Hetének nyitóünnepségéről 3/125
- Dukrét Géza:* A XXVII. Partiumi Honismereti Konferencia 1/102
- Farkas Edit:* „Itt éltek előtünk...”. Középkori iskolai honismereti vetélkedő Fejér vármegyében 2/160
- Farkas Edit:* Prezentációs verseny Fejér vármegyében 3/123
- Fazekas Lóránd:* Morvay Péter-émléktábla Szatmárnémetiben 1/105
- Gábrriel Tibor:* Tíz év a Budapesti Honismereti Társaság életéből 3/115
- Horváth Géza:* Csillék az égen. Képes múltidézés a tatabányai könyvtárban 6/10
- Karácsony István:* Akik megérdemelnék az emléktáblát Darnószeliben 3/127
- Máté György:* Uniós oltalom alá került a palócok pálinkája, a „borzag” 6/112
- Örsi Julianna:* A helyismeret beépítése az oktatási tananyagba 2/158
- Simonik Péter:* A XIX. Országos Honismereti Kiadványszerkesztői Konferencia (Tatabánya, 2023. május 19–21.) 6/109
- Szima Viktória:* Emlékezés Móra Magdára 3/129
- Szőnyegi Hajnalka:* Látogatás a felújított dégi kastélyban 2/161
- Tompos Krisztina:* Élő örökségek jubileumi éve. Húsz év a szellemi kulturális örökség jegyében 5/107
- A természet csodái**
- Bartha Dénes:* Az Év Fája, a vénic-szil 2/146
- Selmeczi Kovács Ádám:* Az Év Madara, a barkóscinege 2/155
- Somogyi Dóra – Antal László – Nyeste Krisztián:* Az Év Hala, a fokozottan védett lápi póc 2/153
- Szél Győző:* Az Év Rovara, a közönséges temetőbogár 2/151
- In memoriam**
- Berczeliné Boldog Mária:* Föld, ember, törvény. Dr. Tolnay Gábor (Öcsöd, 1931–Mezőtúr 2023) 2/166
- Bihari Puhl Levente:* Egy földvár titka. Festészeti asszociációk Nováki Gyuláról 4/110
- Debreczeni-Droppán Béla:* A honismereti mozgalom képes krónikása. Mándli Gyula emlékére 3/131
- Dukrét Géza:* Búcsú Dánielisz Endrétől 6/119
- Feld István:* Elhunyt Nováki Gyula, a magyar régészet doyenje 4/10
- Halász Péter:* A magyar múltba mélyen beágyazva. Karacs Zsigmondra emlékezünk 3/137

Kaczián János: Mórágytól a Don-kanyarig és haza, Szekszárdra. Dr. Szilágyi Mihály emlékezete 5/108

Kaczián János: Bai József és amit tudni érdemes Lengyelről 5/109

Nyíri Péter: Búcsú Fehér Józseftől 5/110

Peterscsák Tivadar: Búcsú Cs. Schwalm Edit-től (1946–2023) 4/114

Puntigán József: Nyugovóra tért Böszörményi István, Losonc és Nógrád elkötelezett kutatója 1/112

Puntigán József: Koncsol László emlékezete 6/113

Selmeczi Kovács Attila: V. Szalontay Judit emlékezete (1947–2023) 4/112

Selmeczi Kovács Attila: Elhunyt Knézy Judit 6/117

Tari Lujza: Sárosi Bálint halálára (1925–2022) 1/108

Volentics Gyula: Elhunyt Pest megye krónikása, Horváth Lajos 1/106

KÖNYVESPOLC

Balahó Zoltán: A komáromi Jókai Egyesület története 4/119

Blazovich László: Kertek Magyarországa 4/131

Gábrriel Tibor: Egy Pest környéki nyaralótelepről 3/140

Halász Péter: „Homoródalmás iskolájának alig találjuk Székelyföldön párját” 2/169

Halász Péter: Önmagunk szomszédaiként 5/123

Henger Péterné: Interferenciák a Kárpátok térségében 4/129

Horváth Gergely: Kaffka Péter építés és barlangkutató regényes élete 6/126

Ifj. Gyüszli László: Tanulmánykötet a magyarországi zsidó családok történetéről 2/172

Ilon Gábor: Néhány, nem csak helyi tanulság Vas megye monografikus igényű várostörténeteinek kapcsán 5/113

Karaffa Gyula: Petőfi Pencen 6/120

Koczó József: Ipolyság honismereti olvasókönyve 6/121

Kókai Sándor: A végardói ruszinokról 4/117

Komán János: Könyv „a csíki Gábor Áron”-ról, Bodor Ferencről 2/178

Lukács László: Könyv a „dunai stílusú” festett népi bútorokról 4/121

Magyar Zoltán: A pálosok művészettörténeti kézikönyve 3/146

Ménes András: Lakótelepek története 3/144

Mikos Éva: Népmesék és népmondák Galgamácsáról 6/123

Nickel Vira Réka: A történet súlya. Dél-vértesi települések sötét napjai 4/125

Nothof Éva: Kisszállás története 4/122

Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna: A régi Földeák 4/124

Székely András Bertalan: Egy kisváros képekben 2/174

Székely András Bertalan: Méltó emlékállítás egy városrésznek 3/141

Szöllősy Marianne: Hosszúlépés a körúton túl 3/145

T. Városi Ágnes: Régi leírások a Rábaközről, a Répce-vidékről és a Tóközről 2/181

Velladics Márta: Régészeti és művészettörténeti tanulmánykötet Gere László tiszteletére 4/127

Viczián István: A freibergi Bányászati Akadémia hatása Oroszországban és Magyarországon 6/128

Viga Gyula: A Luby Könyvtár köteteiről 2/183

HÍREK

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (Összeállította: Halász Péter) 1/117

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS Hazai és határon túli diákok történelmi-honismereti tudásának erősítésére 1/133

„SZÁZ VASÚTAT, EZERET...” A HONISMERETI SZÖVETSÉG FELHÍVÁSA 1/135

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (Összeállította: Halász Péter) 2/185

FŐVÁROSI VÁLOGATOTT HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (2020–2022) (Összeállította: Krett Zoltán) 3/149

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (Összeállította: Halász Péter) 4/136

REJTVÉNY 4/144

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (Összeállította: Halász Péter) 5/128

REJTVÉNY 5/144

HONISMERETI ÉVFORDULÓNAPTÁR 2024 (Összeállította: Halász Péter) 6/131

A 2023. ÉV TARTALOMJEGYZÉKE (Összeállította: Selmeczi Kovács Attila) 6/135

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (Összeállította: Halász Péter) 6/140

A Bethlen Gábor Alapítvány díjazottjai 2/55

A Magyar Művészeti Akadémia regionális központjai 3/139

Az Év Múzeuma 2023 4/32

Árpád, a honalapító szinarannyal bevont érmén 5/20

Csillag és kereszt – Új kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban 3/114

Emlékérem Petőfi születésének jubileuma alkalmából 1/90

Film a váci múmiákról 3/159

Jászságért Díj, 2023 3/139
 Kitüntetések március 15-e alkalmából 2/17
 Költő lenni vagy nem lenni – Petőfi kiállítás a PIM-ben 1/62
 Látogatható s kolozsvári Szent Mihály templom tornya 3/114
 Megnyílt a Kós Károly Virtuális Archívum 3/159
 Monográfia nagy honismerő elődünkről, Orbán Balásról 3/159

Petőfi.hu. 3/159
 Petőfi 200 – Különleges válogatás a Nemzeti Filmintézetétől 3/114
 Petőfi.hu. 3/159
 Reneszánsz falképeket találtak a kutatók Kolozsváron 3/159
 Széchenyi levelek a digitális térben 3/160
 Történelmi emlékhely lett Siklós vára 5/20

Összeállította: Selmeczi Kovács Attila

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Újpesti Helytörténeti Értesítő. Kiadja Újpest Önkormányzata. Szerkeszti: *Rojkó Annamária*. Bp. XXVIII. 2021. 1. 32 old. – A tartalomról: *Rojkó Annamária*: Carpe Diem!; *Szöllősy Mariann*: Újpesti Torna Egylet Sporttelep RT.; *Tószegi Zsuzsanna*: Újpest jelentős építései: Baumgarten Sándor és Herczegh Zsigmond, 1.; *Laszip Gábor*: Szűcs János – az UTE-stadion megálmodója, 3.; *Szöllősy Mariann*: 25 éves az Újpesti Városvédő Egyesület, 4.; *Lőrincz Róbert*: Illek Vince újpesti plébános balatonlelleli birtokai; *dr. Szerényi Mária*: Hiánypótló életrajzi adatok Károlyi Sándorról; *dr. Kőrös András*: Szemelvények dr. Fraknóy Gyula ügyvédi hagyatékából 1947–1957, 11.; *Forgács András*: Atomvillanás az Egyesült Izzóban, 2.; *Krizsán Sándor*: Átszállás nélkül a Széll Kálmán terre – Időutazás az újpest-budai 84-es autóbusszal; *Barta Flóra*: [Vitó Zoltán költő] „Bölcs flegmával ült a Hírnév csónakán”; *Hirmann László*: Szunyoghy János [zoológus, Afrika-kutató]; *Schlaffer Béla*: Újpestiségi; *Tószegi Zsuzsanna*: Újpest jelentős építései: Baumgarten Sándor és Herczegh Zsigmond, 2.; *Laszip Gábor*: Szűcs János – az UTE-stadion megálmodója, 4.; *Szöllősy Mariann*: 25 éves az Újpesti Városvédő Egyesület, 5;

Újpesti Helytörténeti Értesítő. Kiadja Újpest Önkormányzata. Szerkeszti: *Rojkó Annamária*. Bp. XXVIII. 2021. 2. 32 old. – A tartalomról: *Jolsvai András*: Iskolapéllda; *Szöllősy Mariann*: Állami elemi iskolák épülnek Újpesten; *Szöllősy Mariann*: 25 éves az Újpesti Városvédő Egyesület, 5.; *Forgács András*: A marketing szerepe az Egyesült Izzó és az Orion életében; *Iványi János*: A lakásgondok enyhítése Újpesten az 1920-as évek közepén; *dr. Kőrös András*: Szemelvények dr. Fraknóy Gyula ügyvédi hagyatékából 1947–

1957, 12.; *Hirmann László*: Milánótól Újpe stig [Passuth Lászlóról]; *Szöllősy Mariann*: Minden áron vegyész szerettem volna lenni... [Jozefka Antal vegyészmeérnökről];

Vajdaság kincsei. Válogatás a települési értéktárakból. Hét Nap. Szabadka 2020. 79 old.

Varga Béla: Életem, emlékeim. *Veszprémi Szemle könyvek* 13. Veszprémi Szemle Várostitörténeti Közhasznú Alapítvány. 2021. 176 old.

Váradý Tibor: Népellenes mosoly és más történetek a család gazdag ügyvédi archívumából. Fórum. Újvidék 2021.

Városunk. Fel. szerk.: *Gábríel Tibor*. Budapesti Honismereti Társaság Bp. XXV. 2022. 1. 20 old. – *Garami Erika*: Pengő, adópengő, forint – Háromnegyed évszázados „magyar valutacso da”; *Verbai Lajos*: Kőbányai maszekok – Mesterek, kisiparosok, kiskereskedők; *Millisits Máté*: Stehlo Gábor öröksége; *Ádám Ferenc*: Nyaralótelepnek indult a száz éves önállósult Rákoshgy; *Vízy László*: Egy építész visszaemlékezései – Pesthidegkúti történeti mozaikok; *Földényi Krisztina*: Három hullámban érkeztek – A lengyelek megtelepedése Kőbányán; *gábríel*: A szabadságzerető ember – Száztíz éve született Bibó István; Rendhagyó koszorúzás Újpesten, az 56-os forradalom [emlékére]; *Harmati Balázs*: Természetjárástól a testnevelési törvényig; Budapest csatornázásának története; *Drávcuz Rita*: II. kerületi sporthistóriák; Dr. Bereczky Endre a közérdek szolgálja; *Ádám Ferenc*: Rákoshgy anno... – Kiállítás az Erdős Renée házban; *Felbermann Judit*: Budapest Napja – Csáládi program a Vármúzeumban; A Budapesti

Honismereti Társaságról; A Z és az Alfa generációknak szóló honismereti kiadványok szerkesztőinek konferenciája; In memoriam Boda Sándor és Bárány Tibor; *Szelepcsényi Sándor*: Rákosmenti '56-os Alapítvány; *Benyovszky Tóth Anita*: 70 éves a Pesterzsébeti Múzeum; *Millisits Máté*: A Makovecz Imre tervezte rákoskerti templom harangjának szentelése; Megemlékezések 1956-ról; *Török Gábor*: Komló, árpa, ég áldása – Megújult Söripari Emléktár Kőbányán; Bauhaus és a Napraforgó utca – Kilencven éve épült a mintalakótelep; *Zsigmond Gábor*: Kiállítás új otthonban – A Közlekedési Múzeum időszaki tárlatáról.

Városunk. Fel. szerk.: *Gábrriel Tibor*. Budapesti Honismereti Társaság Bp. XXV. 2022. 2. 20 old. – *Róbert Péter*: Ligeti [Miklós] fővárosi szobrairól; *Gábrriel Tibor*: Negyedszázados a Városunk; *Tüske Tamás*: Abel a Hegyvidéken – Tamási Áron és a XII. kerület; *Gábrriel Tibor*: Városszervező és főpolgármester – A megegyezésre törekvő Ripka Ferencről; *Rojkó Annamária*: Egy topmenedzser Újpestről – 150 éve született Aschner Lipót; †*Lengyel Zoltán*: Cserkészsorsok – A nemkívánatos ifjúság; *Herédi Attila*: A mezei rendőrség – A külterületek őrzői Budán és Pesten; *Vízy László*: Alagút a Várhegy alatt – Közútjaink kiinduló 0 pontja; *Földváry Gergely*: Száz éves a Városmajori Szabadtéri Színpad; *Millisits Máté*: Impozáns torony, új harang – Budahegyvidéki Református Egyházközség; Várbarátok Köre; *gábrriel*: Náadori kriptá Budán – 175 éve halt meg József nádor; [Aschner Lipót] szoboravatás Újpesten; Budapesti Honismereti Társaság; *Pápai Tamás László*: Művelődésről és helytörténetről – Konferencia a százötven éve született Kispesten; In memoriam Verrasztó Gábor; 1956-ról napjainkban – Az újabb kutatások eredményeiről; *Földváry Gergely*: Egy csepp történelem – Víz a Hegyvidéken; *Praimajer Mária*: Julianus megemlékezés; *Millisits Máté*: Nemzetünk levéltára – Száz éve hunyt el tervezője, Pecz Samu; *Beöthy Mária*: Modern építész a Hegyvidéken – Bauhaus és a római iskola emlékei; *m. m.*: Hidegkuti Nándorra emlékezünk; *Aros Lilla*: A pénz útján – Interaktív Pénzmúzeum Budán.

Veszprémi Szemle. Várostartörténeti folyóirat. Főszerk.: *dr. Földesi Ferenc*. Kiadja a Veszprémi Szemle Várostartörténeti Közhasznú Alapítvány. Veszprém. 2021. 2. 116 old. – A tartalomról: *Busics György*: A veszprémi Szent György-ká-

polna és néhány Veszprém megyei középkori templom alaprajzi méretezése a korabeli mértekegységben; *Karlinszky Balázs*: Középkori települések Márkó területén I.; *Földesi Ferenc*: Veszprémi végrendeletek 1735–1764; *Csiszár Miklós*: Versszerető öregdiákok alapítványa örzi Nyakas János tanár nevét; *Morvay Péter*: Kádárta helynevei; *Földesi Ferenc*: Hogy György (1923–2021).

Veszprémi Szemle. Várostartörténeti folyóirat. Főszerk.: *dr. Földesi Ferenc*. Kiadja a Veszprémi Szemle Várostartörténeti Közhasznú Alapítvány. Veszprém. 2021. 3. 116 old. – A tartalomról: *Karlinszky Balázs*: Középkori települések Márkó területén (II.); *Mezőhegyi Gergő*: Zala (Mayer) György családfája; *Nagy Balázs Vince*: Milfajt Ferkó bakonyi betyár és társai a levéltári források tükrében; *Rainer Pál*: Egy botanikus alkirály és társai. A zirci Ciszterci Apátságából származó, eddig azonosítatlan portrék meghatározása; *Molnár János*: Festőművész, tanár, iskolaigazgató: beszélgetés Fülöp Lajossal; *Kovács Győző Gyula*: 2021 - rövid, forró, száraz nyár; *Debreczeni János György*: Sokgyermekes veszprémi családok anno; *Borenich Péter*: Történetem a Veszprém Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályával 1956-57.

Veszprémi Szemle. Várostartörténeti folyóirat. Főszerk.: *dr. Földesi Ferenc*. Kiadja a Veszprémi Szemle Várostartörténeti Közhasznú Alapítvány. Veszprém. 2021. 4. 116 old. – A tartalomról: *Csiszár Miklós*: A szülőföldjét kutató Albrecht Sándor kilencven esztendő; *Kádár Tamás*: Püspökgyilkosság Veszprém (II.) Péter veszprémi püspök pályája; *Földesi Ferenc*: „...ily jó levélíró, s pontos atyádfia...” Részletek Tagyosi Csapó Kálmán levelezéséből; *Próder István*: 100 éve született dr. Bodor Endre Veszprémi Vegyipari Egyetem (Pannon Egyetem) egyetemi tanára; *Maróti Rezső*: Szimfónia-harmónia-finálé, avagy miért, hogyan jött létre a Vetési Emlékező gondolatok a Vetési Albert Gimnázium 30 éves jubileumára; 80 éves a veszprémi Budapesti úti gyalogos felüljáró; *Tölgyes József*: Emlékezés Veszprém utolsó Tanácselnökére.

Veszprémi Szemle. Várostartörténeti folyóirat. Főszerk.: *dr. Földesi Ferenc*. Kiadja a Veszprémi Szemle Várostartörténeti Közhasznú Alapítvány. Veszprém. 2022. 1. 116 old. – A tartalomról: *Sebő József*: A város történetének mindenese. Köszöntjük a nyolcvan éves Bándi Lászlót; *Te-*

vesz Mária: Emigráns festő művészi hagyatéka a Laczkó Dezső Múzeumban – Ős-Nagy István; Rainer Pál: „Mi lesz, hogy lesz! Ki csinál most legjobban!” Ágh Zoltán tartalékos főhadnagy hadi naplója; Poór Ferenc: 20 éves a Pannon Várszínház; Herth Viktória: Egy élet cserepei – Gácsér Katalin keramikus, iparművész; Lantos Edit: Egy templom a XX. század közepéről – Hárskút; Tölgyesi József: Egy (majdnem) ismeretlen veszprémi periodika – a Batsányista Hírlevél; dr. Gutheil Jenő: Egy régi veszprémi középület; Debreczeni János György: Emlékek gyermek- és ifjúkoromból, Veszprém utcáiról és tereiről; Tevesz Mária: Emigráns festő művészi hagyatéka a Laczkó Dezső Múzeumban – Ős-Nagy István; Rainer Pál: „Mi lesz, hogy lesz! Ki csinál most legjobban!” – Ágh Zoltán tartalékos főhadnagy hadi naplója; Poór Ferenc: 20 éves a Pannon Várszínház; Herth Viktória: Egy élet cserepei Gácsér Katalin keramikus, iparművész; Lantos Edit: Egy templom a XX. század közepéről – Hárskút; Tölgyesi József: Egy (majdnem) ismeretlen veszprémi periodika – a Batsányista Hírlevél; dr. Gutheil Jenő: Egy régi veszprémi középület; Debreczeni János György: Emlékek gyermek- és ifjúkoromból, Veszprém utcáiról és tereiről.

Veszprémi Szemle. Várostörténeti folyóirat. Főszerk.: dr. Földesi Ferenc. Kiadja a Veszprémi Szemle Várostörténeti Közhasznú Alapítvány. Veszprém. XXIV. 2022. 2.. 116 old. – A tartalomról: Tölgyesi József: Az olvasóhoz; Őrsi Ágnes: Akiben találkozik a szenvedély és a tudatosság: Márkusné Vörös Hajnalka, a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület elnöke; Szabóné Vörös Gyöngyi: A „hetvenkedő” katona – születésnap beszélgetés Földesi Ferenc főszerkesztővel; Kanász Viktor: Egy végvidéki kapitány Veszprém megyében: Thury György [Vár]Palota és Veszprém élen; Magyar Zoltán: Szent István-hagyományok Veszprém vidékén; Kovács Győző Gyula: Időjárás és gazdasági jelentések 1858-ból; Szabó Bence: Veszprém közterületi és zöldterületi fejlesztése az EKF 2023 projekt tükrében: az egykori bútorgyári terület integrálása a város közterületi rendszerébe; Strenner József: Adalékok a Veszprémi fák és bokrokhoz.

Vép – Welcome to Vép – Willkommen in Vép. Szerk., nyomdai előkészítés: Kerényi János, fo-

tók: Fessler Péter és mások. Gencsapáti. Szülőföld Kvk. 2022.143 old.

Viga Gyula: (szerk.): Pácín. Fejezetek a község múltjából. Kiadja az Önkormányzat. Pácín. 2020. 423 old. – A tartalomról: Cégény Zsuzsanna: Előszó; Frisnyák Sándor: Pácín történeti tájhasználat; Szabó András: Pácín nemesi családjai a magyar történelemben, 1526 – 1630; Siska József: A Sennyei család históriája; Bodnár Mónika: A kastély népe a páciniak hagyományában; Őrsi Julianna: Pácín társadalmi kapcsolatrendszere és házassági köre a 20. szd.-ban; Molnár Csenge: Pácín gazdasági kapcsolatrendszeréről; Hajdú Ildikó: Pácín a 20. szd.-ban; Knézy Judit: Hagyományok és újítások a páciniak 20. szd.-i táplálkozási kultúrájában; Sz. Tóth Judit: A szokáshagyomány és változása Pácínban; Sz. Tóth Judit: Hiedelmek, hiedelemtörténetek Pácínban; Damos István: Tancos lábú nép élt erre felé...; Balázs Géza: Pácín nyelvjárása.

Villányi Péter: Galgamácsai népmesék és mondák 1-4. Akadémiai Kiadó. Bp. 2022. 3520 old.

Virág Gábor: Temeriniek Kishegyesen, 1848–1851. Temerin 2020. 32 old.

Vujicsics Tihamér: A magyarországi délszlávok zenei hagyományai. Hagyományok Háza. Bp. 2021.

Wanek Ferenc: Fordulópontok és meghatározó személyiségek Erdély altalajkincsének megismeréstörténetében 1920 előtt. Sientia Kiadó. Kolozsvár. 2021. 266 old.

Zakar Péter: A Csanádi egyházmegye az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakában. Gondolat Kiadó. Bp. 2021.

Zentai Tünde: A festett népi bútor. A dunai stílus kör és Komárom. Hagyományok Háza. Bp. 2022. 164 old.

Zsigmond Győző: Gomba és hagyomány a Kárpát-medencében. GlobeEdit. Beau Bassin. 2019.

Zsigmond Győző: Gombák a magyar néphagyományban. Ethnomikológiai tanulmányok. Tortoma könyvkiadó. Barót 2020. 366 old.

Összeállította: Halász Péter

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

**Hazai és határon túli diákok történelmi-honismereti
tudásának erősítésére**

a

**Honismereti Szövetség a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesülettel
együttműködve**

**2024. augusztus 5. és 9. között
rendezi meg a**

**XXVIII. ORSZÁGOS IFJÚSÁGI HONISMERETI AKADÉMIÁT
ÉS TÁBORT**

Nyíregyházán

Az akadémia – tábor témája:

LÁTHATÓ CSODÁK

Természeti értékek szülő- és lakóhelyemen

Az ötnapos akadémia során szakemberek előadásaival, műhelyfoglalkozásaival hazánk természeti értékeinek sokszínűségét járjuk körül, idők legnagyobb részében azonban e témakörben végzett kutatási területről szóló kiselőadást szeretnénk hallani (maximum 15 percben).

Feladatod, hogy mutasd be a szülőhelyeden, településeden, a szűkebb környezetben fellelhető természeti értékeket.

A téma megközelítésére, lehetőségként a következő fő témaköröket ajánljuk:

- földtani és felszínalaktani értékek – képződésük, anyaguk, kiterjedésük, geológiai rétegsorok, ásványok, talajtípusok, barlangok és képződményeik, felszínalaktani rétegek
- víztani értékek – felszíni és felszín alatti vizek, vizes élőhelyek: források, folyóvizek, tavak, vízesések, fertők, mocsarak és lápok
- növénytani értékek – természetes társulások, vizes élőhelyek (nádasok szerepe), gyeptársulások (szikes puszták, sziklagyepek jelentősége), erdőtársulások, gombák, zuzmók
- állattani értékek – hullók, madarak, gerinctelenek, gerincesek

Kiegészítésként javasoljuk még az alábbi témákat:

- védetté vagy fokozottan védetté nyilvánított (kiemelt természetvédelmi oltalomban részesülő) természeti terület – nemzeti park, tájvédelmi körzet, **természetvédelmi terület, természeti emlék**, natúrpark bemutatása
- lakóhelyeden a természeti értékek megmentésére irányuló tevékenységek története, elemzése, bemutatása (pl. értéktári tevékenységek /megyei, helyi értékek/ elemzése)
- Túraútvonal tervezése. Látványtérkép készítése a természeti értékek rajzos, vagy fotó segítségével történő megjelenítésével. A térkép segítségével 2-3 óra alatt teljesíthető túra leírása az útközben érinthető természeti értékekhez kapcsolódó játékos feladatokkal.
- A honismereti akadémiát és táborot **7–12. évfolyamos diákok** számára rendezzük, melynek tartalmi és szervezési előkészítéseként hirdetjük meg a pályázatot. Nincs korcsoportonkénti kategória.

Pályázni lehet:

- egy választott témát bemutató minimum 2, maximum 3 oldalas **helytörténeti pályamunkával** (dolgozattal), formátum: Times New Roman betűtípus, 12-es betűméret, 1,5-es sortáv, a szakirodalom feltüntetésével, esetleg lábjegyzetekkel; az oldalszám nem tartalmazza a mellékleteket;
 - szabadon választott, bármely műfajú **digitális összeállítással**; (ppt [10–15 dia]; film [3–10 perc; max. 400MB]).
 - egy **játékos ismerethordozó** applikációval (max. 400MB)
- Nevezési díj nincs.

Pályázni lehet egyénileg, illetve 2–3 fős csapatokban.

A legjobb pályázatokat a megyei honismereti egyesületek, illetve a Honismereti Szövetség jutalomban részesíti. Lehetőség lesz arra, hogy a legkiválóbb munkákat az akadémián a diákok bemutassák, illetve a legjobb alkotások szerzői és felkészítő tanáraik meghívást kapnak az akadémiára, a táborba, azon ingyenesen vehetnek részt. A legjobb pályaművek bemutatásra kerülnek a *Honismeret* című folyóiratban.

A pályamunkák beküldési határideje: 2024. március 15.

Értékelés, bírálat: 2024. április 15.

A pályázat anyagát kérjük megküldeni a palyazat@honismeret.hu e-mail-címre. A diákok, csapatok feltétlenül tüntessék fel a városuk, iskolájuk nevét, évfolyamukat, elérhetőségüket, e-mail címüket, felkészítőjük, segítőjük nevét és e-mail címét!

A pályázati felhívással kapcsolatos további szakmai kérdések esetén elérhető

Dr. Gesztesi Enikő

a Honismereti Szövetség Pedagógiai Munkabizottságának elnöke

+36 20 319–31–71

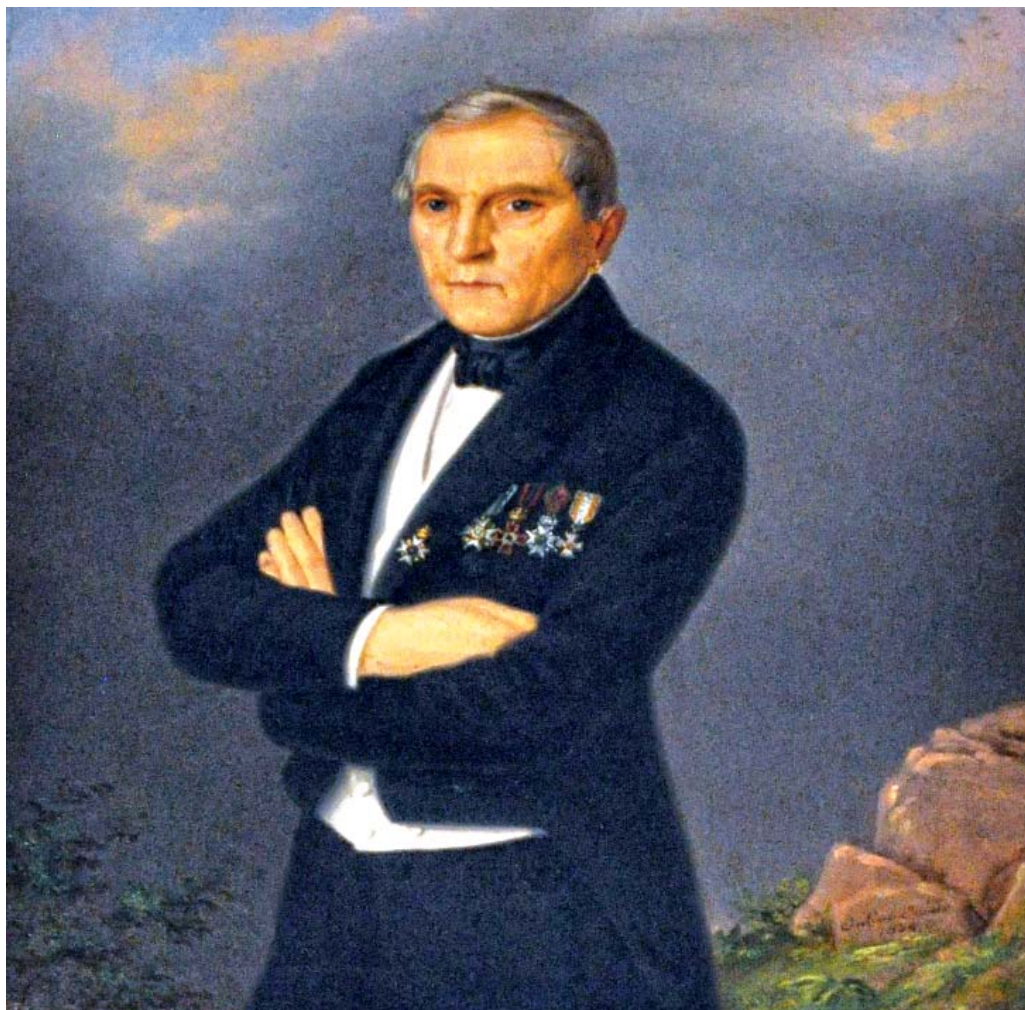
A pályázattal kapcsolatos további információk

a titkar@honismeret.hu e-mail címre írva, vagy a +36 70 645–11–50-es telefonszámon kérhetők

Várjuk a téma kifejtését, megjelenítését, sikeres felkészülést kívánunk:

Budapest, 2023. november 25.

a Honismereti Szövetség

Zippser Keresztély András besztercebányai természetbúvár
(Quaestiones rerum naturalium, Supplement, jún 2016; Hála József cikkéhez)

1000 Ft

MAGYAR
NEMZETI
MÚZEUM

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

MAGYAR MENYASSZONY

500 év
NŐI SORS

2023.12.14. — 2024.08.25.

magyarmenyasszony.hu | jegy.mnm.hu

MAGYAR
NEMZETI
MÚZEUM